

Міністерство освіти і науки України
Житомирський університет
імені Івана Франка

Власюк Ж.І.

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ

Навчально-методичні рекомендації

Схвалено і рекомендовано до друку кафедрою педагогіки,
психології та управління навчальними закладами ННІ педагогіки

Житомирського державного університету імені Івана Франка,
витяг з протоколу №9 від 23 березня 2015 року

Рецензенти:

Муромець В.Г. – кандидат педагогічних наук, доцент;

Косигіна О.В. – кандидат психологічних наук, доцент;

Шанскова Т.І. – кандидат педагогічних наук, доцент.

Власюк Ж.І. Виховання почуття справедливості у молодших школярів
у позаурочній діяльності: Навчально-методичні рекомендації. –
Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 182 с.

У навчально-методичних рекомендаціях розкрито сутність поняття
«почуття справедливості» та її особливості виховання у молодшому
шкільному віці. Окреслено орієнтовні напрями роботи з виховання
почуття справедливості учнів початкової школи, запропоновано
форми і методи, що забезпечують ефективність цього процесу.

Адресується вчителям початкових класів, вихователям гру
продовженого дня, керівникам гуртків та студентам педагогічних
спеціальностей ВНЗ та педколеджів.

© Ж.І. Власюк, 2015

© Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка

ЗМІСТ

Вступ	4
Теоретичні аспекти виховання почуття справедливості молодших школярів у позаурочній діяльності	5
Впровадження розвиваючого курсу «Чотири кроки до справедливості»	15
Програма лялькового театру «Чародії»	126
Семінар-практикум для вчителів «Нехай панують у світі добро та справедливість»	137
Батьківський всеобуч «Немає нічого у світі краще, якщо у батьках свята справедливість живе»	154
Список використаної літератури	174
Додатки	177

ВСТУП

Реформування системи освіти в Україні неможливе без удосконалення особистості, яка перебуває під її впливом. Серед моральних якостей особистості вагоме місце посідає виховання почуття справедливості як найвищої загальнолюдської цінності. Водночас практика засвідчує, що у молодших школярів досить часто не сформоване вміння взаємодіяти з однолітками на засадах цього почуття. Це призводить до поширення несправедливості у міжособистісних стосунках, нетерплячості, а іноді й девіантної поведінки, агресивності в дитячому середовищі.

Ефективність виховання почуття справедливості у молодших школярів зумовлюється особливостями цього вікового періоду. Зокрема, молодший шкільний вік є сенситивним для виховання моральних якостей особистості, засвоєння соціальних норм поведінки, становлення адекватної самооцінки. У дітей цього віку розвиваються вищі почуття – моральні, соціальні. Провідну роль відіграє формування моральних почуттів: справедливості, відповідальності за клас, співчуття до горя оточуючих, негативне ставлення до будь-якого прояву несправедливості.

Успішне виховання почуття справедливості у дітей молодшого шкільного віку можливе за умови упровадження методики виховання почуття справедливості молодших школярів у позаурочній діяльності; підготовка вчителів до виховання почуття справедливості у молодших школярів; узгодженості виховних впливів на дитину у діаді «сім'я – школа».

Відсутність знань більшості молодших школярів про моральні якості людини, зокрема почуття справедливості, самих себе, механізми взаємодії з оточуючими стало поштовхом до розроблення навчально-методичних рекомендацій «Виховання почуття справедливості у молодших школярів у позаурочній діяльності».

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Особливості виховання почуття справедливості особистості визначається в основному її життєвим досвідом, рівнем розвитку самосвідомості та специфікою вікових змін на основі стійкої системи ціннісних орієнтацій.

Дослідження почуття справедливості особистості, з точки зору різних підходів до розуміння її природи і сутності, дає змогу виявити різноманітні аспекти її вивчення. Справедливість розглядається вченими як соціально-моральна категорія, важливий регулятор ціннісно-змістових ідей та уявлень особистості, її міжособистісних взаємин. Дослідники акцентують увагу на таких основних особливостях справедливості як:

- зовнішній порядок, як необхідний закон, що діє на всіх рівнях;
- об'єктивні, природна або божественна основа світу;
- потреба людини, вираження її людської суті, моральне почуття, моральна якість, добродійність;
- мета та спосіб її здійснення, як ідеал та цінність.

Новоутворення, що виникають у цьому віці є благодатним підґрунтям для переходу дитини від дошкільника до школяра, що дозволяє йому не тільки зрозуміти й усвідомити свої вчинки у ставленні до оточуючих, а й діяти відповідно до прийнятих у взаєминах моральних цінностей, соціальних норм поведінки тощо. У зв'язку з цим Г. Костюк стверджує, що молодші учні краще та легше усвідомлюють вчинки інших людей, ніж власні. Саме тому завдання дорослих полягає в тому, щоб пояснити дитині сутність типових ситуацій, якими вона могла б керуватися у взаєминах з іншими людьми [19].

Виховання почуття справедливості у молодших школярів потребує розгляду його структурних компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Варто зазначити, що почуття справедливості ґрунтується на певних знаннях про моральні норми на рівні міжособистісних взаємин. Тому когнітивний компонент почуття справедливості включає: знання про моральні норми, соціальні цінності та усвідомлення доцільності їх дотримання; знання про зміст і сутність «справедливості – несправедливості»; розуміння сутності міжособистісних взаємин. Водночас основою морального виховання є процеси, що слугують інструментом передачі людині моральних норм, спрямованих на дотримання моральних цінностей, принципів взаємодії індивідів між собою та є необхідним у соціальній регуляції. На думку вчених, моральні інстанції (справедливість, добро, совість, порядність тощо) забезпечують моральну саморегуляцію у поведінці лю-

дей, а формування моральної саморегуляції виступає центральною ланкою виховної діяльності закладів освіти.

Дуже часто в практиці виховання не враховується той факт, що під час засвоєння вихованцями моральних норм необхідно виходити, насамперед, з їхнього власного досвіду, створюючи при цьому умови для коригування поведінки, яка відповідатиме визначеній нормі, якості тощо. У процесі ознайомлення дітей з моральними знаннями часто відсутня будь-яка система, тому вони подаються фрагментарно. Ці недоліки призводять до розриву між моральними знаннями й моральною поведінкою [49].

Подолання несправедливості у міжособистісних взаєминах, за І. Бехом, має бути одним із головних виховних завдань педагога, оскільки необ'єктивний вимір, як визначальний у несправедливому ставленні, призводить до виникнення почуття образи гідності особистості, що, у свою чергу, блокує можливість утверджувати справедливість у її власній поведінці та діях [8].

Серед основних шляхів активізації виховання почуття справедливості у вихованців можна виокремити: переконання їх у значущості знань про справедливість та усвідомлення того, що оволодіння ними допоможе у побудові взаємин із однолітками, старшими; створення педагогом позитивного емоційного настрою у ставленні до об'єкта пізнання; створення ситуацій, що спонукали б молодших школярів до проявів позитивних якостей особистості, зокрема, справедливості; активізація особистісного розвитку дітей за допомогою включення їх у певний вид діяльності.

Когнітивний компонент почуття справедливості проявляється у знанні молодшими школярами особливостей міжособистісної взаємодії, механізмів взаєморозуміння і взаємопізнання (ідентифікації, емпатії, співпереживання, співчуття, рефлексії тощо). Тому, вчені наголошують на емоційно-ціннісному ставленні дітей до знань, оскільки лише в такому випадку «знання про моральність засвоюється школярем на внутрішньому рівні лише за умови, коли вони переживаються ним як цінність, тобто стають особистісно значущими».

У взаємодії з однолітками у молодших школярів формуються важливі навички моральної поведінки, зокрема й почуття справедливості. Розвиток моральних якостей, моральної самосвідомості передбачає тренування вмінь дитини аналізувати власну поведінку, що сприяє засвоєнню моральних знань [10].

У зв'язку з цим, когнітивний компонент набуває для школяра особистісної цінності за умови відчуття ним внутрішньої потреби й готовності виявляти справедливість у взаєминах з оточуючими людьми.

Емоційно-ціннісний компонент почуття справедливості передбачає наявність у молодших школярів емоційно-ціннісного ставлення до однолітків, старших, оточуючої дійсності, а також розвиток у них емоційного сприйняття; формування моральних почуттів; розвиток емпатії; саморегуляції емоцій, поведінки у міжособистісних взаєминах.

Ефективність виховання почуття справедливості визначається, насамперед, рівнем емоційного розвитку молодшого школяра. Емоції є психічним ставленням дитини до оточуючого світу, до інших людей, до самої себе. Вони є важливим компонентом людської особистості й супроводжують людину впродовж всього її життя. Зокрема, у працях А. Божович, С. Рубінштейна, О. Кульчицької, І. Кулагіної, А. Леонтєва емоції розглядаються як важлива психофізіологічна особливість дитячого віку. Емоційні переживання, на думку цих учених, набувають домінуючого значення в житті молодшого школяра й надають його діяльності особливого характеру і спрямованості. Він здатний, на емоційному рівні, сприймати оточуючих людей, події, явища дійсності, і від того, яким є сприйняття позитивним чи негативним, залежить формування його світогляду.

І. Кулагіна стверджує, що до початку молодшого шкільного віку характер переживань дитини трансформується, виникає узагальнення почуттів (унаслідок багаторазового повтору певних ситуацій). Внаслідок узагальнення почуттів у молодшому шкільному віці з'являється логіка почуттів. Переживання набувають нового змісту для вихованця, між ними встановлюються зв'язки, відбувається боротьба переживань [23].

Отож, почуття молодшого школяра стають особливим регулятором міжособистісних взаємин, ставлення до однолітків. У міжособистісних взаєминах емоції й почуття постають як складна форма поведінки, як готовність школяра діяти у певний спосіб стосовно іншої людини [27].

Разом з тим, О. Кульчицька підкреслює, що емоційні прояви розвиваються лише в процесі цілеспрямованого впливу дорослого і є регулятором емоційної взаємодії з дитиною, а ранній шкільний вік є сенситивним щодо розвитку диференційованих за змістом емоцій [24].

Емоції, відображаючи певні особливості мотивації поведінки школяра, відіграють вагомий роль у реалізації цих мотивів. Зокрема, у процесі формування нових соціальних мотивів діяльності зміст емоційних переживань і їхнє місце в структурі дитячої діяльності суттєво змінюються. На перших етапах соціально вмотивованої діяльності емоційні переживання виникають у дитини вже після того, як її дії призвели до певних зовнішніх оцінок (позитивних чи

негативних). Поступово відбувається зрушення афекту з кінця на початок діяльності, що характеризує виникнення особливої форми активності – емоційного випередження. Воно відграє важливу регулюючу роль у складних за змістом і мотивацією формах ігрової та продуктивної діяльності, для виконання яких молодший школяр має не лише завчасно уявляти результати своїх дій, а й наперед відчувати зміст, якого вони набуватимуть для нього, для задоволення потреб оточуючих людей [19].

З огляду на це І. Бех зазначає, що «... вихователь повинен уміти управляти емоціями вихованця, оскільки будь-яка моральна норма набуває для нього безпосереднього особистісного змісту, якщо збагачується позитивними емоційними переживаннями. Тож педагог мусить володіти технікою, що забезпечує в дитині необхідні переживання, бажання, прагнення щодо того чи іншого етичного поняття як регулятора її моральної поведінки» [5]. «Тільки те, що пережите особистістю, стає її ціннісно-змістовим надбанням. Переживаючи зміст життєвих явищ, дитина освоює соціокультурний світ. Саме у просторі переживань відбувається саморозвиток і самовизначення людини як особистості», стверджує І. Бех [9].

Результати досліджень С. Шварца, І. Клаузена показали, що готовність прийти на допомогу більш виражена у людей із внутрішнім локусом контролю, що сприймають себе як активних суб'єктів дії. Дії суб'єктів, що спрямовані на допомогу, можуть мотивуватися підкріпленням з боку інших людей або самопідкріпленням. На їхню думку, особистість із розвинутою емпатією, насамперед, володіє: здатністю до співпереживання, співчуття; здатністю долати бар'єри у сприйманні почуттів, думок, поглядів інших людей; талантом створювати атмосферу відкритості, довіри, душевності; здатністю змінювати своє бачення відповідно до бачення іншої людини з метою кращого розуміння її внутрішнього стану [18].

Почуття емпатії, на думку О. Кононко, виявляється у здатності дитини розуміти переживання інших людей і відповідним чином реагувати на них, виявляючи при цьому співчуття, чуйність, готовність, при потребі, допомогти. Така здатність є елементарною і разом з тим функціональною властивістю людини як суспільної істоти. Це соціальне почуття певним чином обмежує людський егоїзм, дає змогу уявити себе на місці іншої людини. Воно передбачає розвинену емоційну чутливість дитини, її здатність до активного сприймання навколишнього середовища. Почуття емпатії потребує виховання у школяра готовності зробити іншій людині послугу безкорисно, не розраховуючи на схвалення або заохочення. Воно допомагає зростаючій особистості усвідомити цінність людини, визнати право іншого на блага, сприяє формуванню гуманних почут-

тів – щирості, людяності, доброти тощо. Співпереживання мають у своєму складі три важливі компоненти:

- здатність визначати і називати почуття, що переживає інша людина;
- уміння прийняти чужу точку зору;
- здатність до душевного відгуку. Форми співпереживання змінюються залежно від ситуації, досвіду дитини, а також оточуючих людей [20].

Почуття справедливості потребує утворення стійкої мотивації як внутрішньої основи поведінки молодшого школяра у міжособистісних взаєминах. Відповідно для формування почуття справедливості школяра дуже важливо, аби він не просто засвоював моральні цінності, соціальний досвід, але й, за допомогою емоційних переживань, трансформував їх у власні цінності. Лише за таких умов сформовані цінності стануть мотивами його поведінки. У процесі розвитку мотивів почуття справедливості потреби молодшого школяра зіштовхуються з впливом соціального середовища, у результаті чого відбувається або добровільне прийняття й особистісна асиміляція моральних норм, цінностей або підкорення без особистісного засвоєння.

Розвиток мотивів у молодшому шкільному віці пов'язують з трьома основними процесами, що відбуваються у мотиваційній сфері в цей період і призводять до стійкості поведінки та довільної організації дитини, а саме:

- 1) розширення сфери опосередкованих мотивів;
- 2) ієрархізація мотивів інших, а потім власних;
- 3) поява свідомих мотивів, що належать дитині та усвідомлюються нею.

Варто зазначити, що домінуючим мотивом за Л. Божович, залишається потреба дитини в емоційному контакті. Емоційна децентралізація допомагає молодшому школяреві взаємодіяти з однолітками на засадах рівності та отримувати задоволення від спільних бажань:

- 1) бажання бути разом з усіма;
- 2) бажання відповідати позитивному еталону поведінки;
- 3) бажання з турботою ставитися до оточуючих людей [11].

Справа в тому, що будь-яка моральна норма має власну цінність лише для певного кола ситуацій, вихід за які може перетворювати її в аморальну (морально негативну). Крім того, є ситуації, де дотримання однієї моральної норми виключає додержання іншої. Отже, моральний розвиток передбачає не тільки момент засвоєння норм, а й момент нормотворення, ступінь і характер якого може бути критерієм рівня моральної самоактивності. Вказаний факт не

може не змінювати її розуміння самої сутності моральної вихованості, а також одного із суттєвих моментів її прояву – морального вибору. В розумінні морального вибору при цьому вносяться нові відтінки. Це вже не стільки вибір між «хочу» і «треба», скільки вибір між кількома «треба», або пошук компромісного варіанта між ними, у відповідності з їхньою моральною цінністю в певній ситуації, а «хочу» при цьому нікуди не зникає. Воно ховається за критерієм «треба» (найбільш близьким у даному випадку до «хочу») і є мотивом поведінки. Тому, коли мова йде про мотиви поведінки, слід не зупинятися на них, а шукати, з якими потребами вони пов'язані та від чого залежать. Мотиви можуть бути безпосередніми причинами дій, але не остаточними. Кожного разу важливо з'ясувати, які потреби, інтереси або переконання є причинами мотивів. Все це призводить до висновку, що моральна мотивація не являє собою просту суму різних мотивів, а є спрямовуючою та організуючою системою, в якій моральний «колір» мотиву залежить від основних змістоутворюючих мотивів, що покладені в основу даної системи. Розкрити справжній зміст мотивів, якими керується людина, можна лише за умови вивчення взаємодії її поведінки з поведінкою соціального та фізичного оточення, а також різних мотивів пов'язаних між собою [17].

За умови дотримання школярем моральних норм, виявлене почуття справедливості у взаєминах підкріплюється позитивними емоціями, що породжує нове ставлення до самого себе, яке узагальнюється у спонуканні «треба». З'являється нове моральне почуття – почуття обов'язку, завдяки якому у дитини співпадають бажання й обов'язок, коли між «хочу» та «можу» не виникає конфлікту. Таким чином, у молодших школярів з'являється здатність виявляти моральні почуття з якісно новим типом мотивації, що зумовлює якісно новий тип поведінки – справедливо оцінювати як власну поведінку так і поведінку оточуючих [11].

Серед мотивів виявлення почуття справедливості молодшими школярами можна виокремити мотиви соціальної поведінки: мотиви прагнення до людей і страх бути відкинутим, мотиви просоціальної поведінки (альтруїзм, надання допомоги тощо).

Мотивами соціальної поведінки молодшого школяра можуть бути його форми переживань, пов'язані з самооцінкою - страх, сором, провина. Страх – інстинктивне ставлення дитини до оточуючого світу, сором орієнтує її на оцінку найближчих людей, провина впливає на орієнтацію, на самооцінку, на формування почуття совісті, справедливості тощо.

Суттєву роль у виховання почуття справедливості молодшого школяра відіграє самооцінка. На думку вчених, до кінця молодшо-

го шкільного віку самооцінка часто виступає домінуючим мотивом поведінки й діяльності дитини. Основними джерелами становлення самооцінки є оцінка результатів своєї діяльності самим школярем, а також порівняння себе з іншими. В. Сухомлинський прагнув, щоб емоційне самооцінювання набуло достатньої стійкості і перетворилося на внутрішній моральний досвід вихованця, тому він не уявляв продуктивного виховного процесу без емоційного переживання вихованцем власних учинків, особливо тих, що відображають його ставлення до своїх близьких, ровесників [44].

За І. Бехом, між справедливістю і самооцінкою існує тісний зв'язок, оскільки в словах, діях, які ми кваліфікуємо як справедливі, завжди міститься певна оцінка нашого внутрішнього світу, здібностей, мотивів нашої праці. Вихованець прагне, щоб його оцінювали не лише за формальним (зовнішніми) критеріями, а й за мотивацією певних дій, психологічним станом, у якому він перебував. Тож акт справедливості має враховувати не лише результат дії, а й оцінку особистості. Справедливою можна назвати людину, яка здатна розуміти і правильно оцінити нас [7].

Одним із механізмів виховання почуття справедливості у молодшого школяра виступає рефлексія. Так, емоційно-ціннісне ставлення до однолітків, старших, до себе, оточуючої дійсності не може сформуватися у вихованця без глибинної рефлексії, процесу самоусвідомлення. У цьому контексті В. Сухомлинський зазначає: «... рефлексія як мислення стосовно себе спрямовується не стільки на когнітивні утворення особистості, скільки на її емоційно-почуттєву структуру й відповідні властивості, якості, установки, на основі яких вони виникають» [45]. У зв'язку з цим, педагог вводить дещо незвичне, але надзвичайно містке змістовне поняття «побачити самого себе», тобто емоційно пережити, оцінити власні дії, несправедливі вчинки у ставленні до однолітків, старших, молодших.

Серед характерних особливостей виховання почуття справедливості у молодшого школяра можна вирізнити його здатність до ідентифікації себе з іншими. Ідентифікація виражає такий спосіб пізнання іншого, коли припущення щодо внутрішнього стану іншої людини ґрунтується на основі спроби поставити себе на її місце. В умовах ідентифікації відбувається уподібнення себе іншій людині. Завдяки здатності до ідентифікації вихованець засвоює моральні цінності, норми поведінки у соціумі [26].

Отже, емоційно-ціннісний компонент почуття справедливості виявляється у здатності молодшого школяра до емоційного самооцінювання почуттів власних дій і вчинків, в усвідомленні й сформованості мотивів прояву почуття справедливості, розвинутій емпатії, рефлексії тощо.

Поведінковий компонент почуття справедливості передбачає: реалізацію знань молодшого школяра про справедливість у власній діяльності; оволодіння досвідом міжособистісних взаємин; здатність до самоконтролю власних почуттів, дій, учинків, саморегуляції поведінки. Почуття справедливості молодших школярів проявляється й у їхніх діях, поведінці, вмінні взаємодіяти із оточуючими.

Виховання почуття справедливості у молодших школярів визначається реалізацією у виховному процесі особистісно-орієнтованого діяльнісного підходу, згідно якого моральні цінності, соціальні норми засвоюються ними активно у процесі діяльності, міжособистісної взаємодії з однолітками, дорослими.

Раціональне усвідомлення, емоційне сприйняття і дієве застосування моральних норм дитиною передбачає:

1. Об'єктивну необхідність, важливість, обов'язковість (щоб без них не можна було обійтися).

2. Доцільність (узгодженість з метою, адекватність, практична користь).

3. Корисність (вигода для себе і для інших, придатність для когось (чогось)).

4. Справедливість (правильність, відповідність істині, відстороненість).

У процесі розвитку особистості зовнішні, соціальні впливи накладають свій відбиток на внутрішнє ставлення дитини до події, об'єкта, вчинку, людини, результату її діяльності. Одним з найважливіших характеристик особистості, на думку О. Кононко, є її активність, яка значною мірою визначає характер взаємин дитини з оточуючими. Активність включає декілька компонентів: пізнання дитиною життєвих обставин; критичне і вибіркове ставлення до навколишнього; здатність фіксувати і розв'язувати протиріччя; здійснення внутрішніх потенцій [20].

Самореалізація як компонент активності має велике значення для виховання почуття справедливості особистості. Забута інформація трансформується у власну позицію учня відповідно до його прагнень, намірів, задумів. Дитина виявляє справедливість у взаєминах не автоматично, а відповідно до свого внутрішнього налаштування.

Варто зазначити, що одним із новоутворень учнів молодшого шкільного віку є розвиток внутрішнього плану дій, який забезпечує необхідний вектор для організації психічного. Завдяки цьому дитина отримує здатність прогнозувати свої дії, обмірковувати засоби досягнення поставлених цілей. Відповідно моральний розвиток, виховання почуття справедливості залежить від того, наскільки школяр зможе передбачити, уявити або зіставити можливі варіанти

власних дій. Завдяки цьому дитина зможе в майбутньому орієнтуватися у міжособистісних взаєминах і корегувати свою поведінку відповідно до моральних норм. При цьому вченими виділяються два основні способи регулювання поведінки дитини: зовнішнє регулювання, що ґрунтується на моральних нормах відповідно до громадської думки і внутрішнє регулювання, що ґрунтується, перш за все, на моральному усвідомленні моральності мотивів, добровільній поведінці. Відтак у процесі виховання почуття справедливості дитини доцільно:

- 1) чітко виділяти необхідні вміння справедливої поведінки, постійно заохочувати й підкріплювати її успіхи позитивною оцінкою;
- 2) розкривати перед дитиною протиріччя між її уявленнями про себе як ідеальною особистістю та її реальною поведінкою.

Як ми уже зазначали попередньо, діти молодшого шкільного віку прагнуть до діяльності, взаємин як з однолітками, так і дорослими. У процесі взаємодії набуваються певні уміння, навички, що пов'язані із плануванням, регулюванням та контролем процесу діяльності, навичками самоконтролю (суб'єкт-об'єктивний зв'язок), а також вміння та навички міжособистісної взаємодії (суб'єкт-суб'єктивний зв'язок). Рівень вихованості почуття справедливості відображається саме в міжособистісних взаєминах школяра з однолітками у певній системі соціальних взаємин.

Відтак приходимо до висновку, що у процесі спільної діяльності молодші учні засвоюють моральні цінності, набувають умінь вчинку – справедливості, вчаться взаємодіяти з однолітками, досягати взаєморозуміння.

У дослідженнях вчених виокремлено такі умови, що дозволяють дорослому формувати в дитини здатність самостійно керувати своєю поведінкою:

- 1) наявність в учня достатньо сильного й довготривалого мотиву поведінки;
- 2) введення наближеної цілі; розчленування засвоєваної складної форми поведінки на відносно самостійні й невеликі дії;
- 3) наявність зовнішніх знарядь, що є опорою за умови оволодіння поведінкою. Важливою умовою успішного виховання почуття справедливості у молодших школярів є участь дорослого, який спрямовує зусилля дитини, розкриваючи зміст справедливості – несправедливості, забезпечуючи знаряддя оволодіння даними поняттями.

Разом з тим, «... шлях любові до вихованця пролягає через справедливість до нього», зазначає І. Бех [8]. Справедливе ставлення педагога дає можливість зазирнути в душу дитини, і що дає можливість проникнути почуттям любові до неї, так як справедливе ставлення залишається необхідною умовою для недопущення сліпої

любіві там, де школяр заслуговує докору. Несправедливе ставлення, у свою чергу, викликає у дитини почуття ображеного самолюбства, емоційного переживання, що негативно впливає на процес формування її почуття справедливості.

Почуття справедливості молодших школярів виховується також у процесі включення їх у різноманітні види діяльності: ігрову, пізнавальну, предметно-перетворювальну тощо. На думку В. Сухомлинського, «... у характері діяльності, в тих думках й почуттях, якими вона породжується та супроводжується, найвиразніше виявляються особливості молодшого шкільного віку. Якою б не була діяльність молодшого школяра, він не може ставитися до неї байдуже: вона або захоплює його, або здається нецікавою. Своє ставлення до діяльності – гра це, фізична праця чи навчання – дитина виявляє в самій діяльності: дорослому одразу видно, захоплює малюків те, що вони роблять, чи робиться воно без душі, з примусу» [46].

Для орієнтованого спрямування процесу виховання почуття справедливості, пропонуємо структурно-компонентну модель «Виховання почуття справедливості у молодших школярів». Така модель охоплювала мету, наукові підходи, функції; зміст та структуру почуття справедливості: критерії, компоненти, показники, педагогічні умови: форми, методи та результати роботи. (див. рис)

ВПРОВАДЖЕННЯ РОЗВИВАЮЧОГО КУРСУ «ЧОТИРИ КРОКИ ДО СПРАВЕДЛИВОСТІ»

Мета курсу – розширення та систематизація знань про правила справедливої поведінки, поглиблення розуміння морального змісту, етичних норм молодших школярів, а також закріплення та розвиток у них нових умінь та навичок, формування ціннісного ставлення до людей.

Основна увага курсу була приділена:

- формуванню в учнів гуманістичних понять і переконань, що дало можливість ознайомити дітей з основними вимогами справедливої поведінки, дозволило розкрити сутність, зміст даної категорії;
- вихованню справедливості у діяльності та спілкуванні вихованців за допомогою організації виховних впливів з метою формування почуття справедливості на основі знань, норм справедливої поведінки;
- виховання переконань, пов'язаних з емоційним ставленням дитини до її власної поведінки та поведінки інших;
- виробленню навичок і звичок поведінки для привчання, вправлення учнів.

Курс «Чотири кроки до справедливості» має чотири етапи (кроки) формування почуття справедливості молодших школярів, в основу яких покладено основну типологію несправедливості у міжособистісному спілкуванні в системі «дитина-дитина», запропоновану І. Бехом (елементарно свідома, самостверджувальна, конформістська, некомпетентна, гіперпохвальна, емоційно-ситуативна).

Крок I. Що таке «справедливість» та «несправедливість».

(На цьому етапі відбувається корекція елементарно свідомої форми несправедливості: учень мстить за завдану колись образу, грубість, незаслужено позитивно оцінює своїх ровесників, щоб не втратити підтримку, допомогу, дружніх стосунків тощо, безпідставно підозрює однокласника в тому, чого він не скоїв, незаслужено дорікає іншим; придушує добрі почуття)

На першому етапі розвиваючого курсу молодші школярі мають засвоїти такі поняття як «справедливість» та «несправедливість», типи, норми і правила справедливої та несправедливої взаємодії, усвідомити справедливість як найвищу цінність.

Крок II. Я+ Інші.

(Корекція конформістської несправедливості: оцінювання своїх однокласників відповідно до оцінки інших (педагога, авторитетного

товариша); корекція некомпетентної несправедливості: оцінювання свого товариша без глибокого знання про його можливості, інтереси, психічний стан тощо).

Для того, щоб дитина навчилася розрізняти справедливі та несправедливі вчинки, у першу чергу слід здобути знання про себе, пізнати своє Я. Тому на другому етапі курсу здійснюється розвиток мотивації до самопізнання, формування первинних навичок самоаналізу, синтезу, адекватної самооцінки. У дітей формуються уміння прийняття іншої людини, здійснюється виховання доброзичливого ставлення одне до одного на засадах рівності та справедливості, розвиваються комунікативні навички та високий рівень культури.

Крок III. Вчимося керувати своїми емоціями та контролювати свої дії.

Корекція самостверджувальної несправедливості: учень жартуючи, звинувачує у поганому вчинку іншого, у відповідь – образа; гіперсхвальної несправедливості: учень завищено оцінює іншого через емоційну нестриманість; емоційно-ситуативна несправедливість: учень концентрує свою увагу на почуттях іншого, через що втрачається об'єктивність оцінювання; емоційно-неусвідомлена несправедливість: несправедливість до інших носить не прямий характер, причиною є поганий настрій, погане самопочуття тощо).

На даному етапі молодші школярі розвивають вміння розрізняти ті чи інші емоції, вчать розуміти почуття інших, надавати підтримку, співчувати. Результатами третього етапу є: уміння співпереживати чужому болю, здатність подивитися на себе зі сторони, розвинуті навички самоконтролю, корекція негативних настроїв, уміння створювати собі гарний настрій, зняття напруги, формування в дітей почуття довіри до оточення, підвищення самооцінки. Також важливим кроком було моделювання таких життєвих ситуацій, де діти мали можливість побувати на місці того, кого вони самі кривдили, не задумуючись про це, що дозволило їм відчутти на собі весь біль образи.

Крок IV. Робота над помилками.

(Відбувається корекція всіх форм несправедливості).

Четвертий крок – завершальний, він поєднує у собі знання і навички попередніх кроків, підсумковим. На цьому етапі застосовувалися різні методи роботи (співбесіда, рольові ігри, театральні інсценізації тощо)

У молодших школярів формуються вміння оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей, висловлювати оцінні судження, розвиваються навички підтримки та збереження міжособистісної

злагоди, розвиваються навички запобігання та мирного розв'язання конфліктів, з'явилося прагнення до співпраці під час спільної діяльності, здатність враховувати думку товаришів, інших людей. Діти вчаться усвідомлювати цінність людського життя, кожної особистості, вивчають правила взаємодії людей у сім'ї, суспільстві. У школярів формується здатність дотримуватись правил здорового способу життя, здійснення самоконтролю, самооцінювання, саморегуляції, виявлення вольових рис особистості (вимогливість, відповідальність, самокритичність, самоповага, почуття гідності). Поява вимогливості до себе, обов'язковості, охайності, бережливості, дисциплінованості, старанності, що забезпечують уміння поважати себе та оточуючих, надавати допомогу всім, хто її потребує, бути безкорисливим, правдивим, чесним, добрим, щирим, принциповим.

ЗМІСТ ЗАНЯТЬ З РОЗВИВАЮЧОГО КУРСУ «ЧОТИРИ КРОКИ ДО СПРАВЕДЛИВОСТІ»

Крок I. «Що таке «справедливість» та «несправедливість»»

<i>Корекційно-розвивальна робота</i>		
<p>Розуміння понять «справедливість» та «несправедливість», типів, норм і правил справедливої та несправедливої взаємодії; усвідомлення молодшими школярами справедливості як найвищої цінності.</p>		
<i>Виховні досягнення</i>		
<p>Оволодіння знаннями про справедливі та несправедливі відносини, переживання несправедливого ставлення не тільки до себе, а й до оточуючих; вміння однаково уважно ставитися до всіх, зберігати свободу інших людей, не мститися за завдану колись образу, грубість, нечесність, не підозрювати безпідставно іншу людину в тому, чого вона не скоїла, не дорікати незаслужено іншим.</p>		
Тематика занять		
№	1 клас (4 год.)	К-ть год.
1.	Лист її величності королеви Справедливість.	2
2.	Справедливі та несправедливі вчинки	1
3.	Що означає жити по-справедливості.	1
2 клас (4 год.)		
1.	Справедливість – важлива чеснота людства.	1
2.	Я справедливий?	1
3.	Справедливе ставлення до природи.	1
4.	Справедливе ставлення до тварин.	1
3 клас (4 год.)		
1.	Справедливість та несправедливість серед нас.	1
2.	Дотримання зобов'язань – належать до справедливості.	1
3.	Якою буває оцінка?	1
4.	Як навчитися протидіяти несправедливості?	1
4 клас (6 год.)		
1.	Що треба й чого неможна.	1
2.	Християнська мораль вчить жити по справедливості	2
3.	Не суди інших – самого не звинуватять.	1
4.	Суд над несправедливістю (лялькова вистава).	2

Крок II. «Я+інші»

Конформістська форма несправедливості		
Характеристика форми несправедливості	Оцінювання людини відповідно до оцінки інших (педагога, авторитетного товариша).	
Некомпетентна форма несправедливості		
Характеристика форми несправедливості	Оцінювання іншого без глибокого знання його можливостей, інтересів, психічного стану.	
Корекційно-розвивальна робота		
Розвиток мотивації до самопізнання, формування первинних навичок самоаналізу, високої самооцінки; формування уміння прийняття іншої людини, виховання доброзичливого ставлення один до одного на засадах рівності та справедливості; розвиток комунікативних навичок та високого рівня культури.		
Виховні досягнення		
Уміння оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей та висловлювати оцінні судження; уміння та навички підтримки та збереження міжособистісної злагоди, запобігання та мирне розв'язування конфліктів; здатність враховувати думку товаришів, зберігати свободу дій інших людей.		
Тематика занять		
№	1 клас (4 год.)	К-ТЬ ГОД
1.	Що мене потрібно знати про себе?	1
2.	Бажаю стати кращим.	1
3.	Що означає “бути другом?”	1
4.	Гарні вчинки кращі за гарні слова.	1
2 клас (6 год.)		
1.	Поглянемо на себе з боку	2
2.	Важко бути людиною...	1
3.	Чи вмю я товаришувати?	1
4.	Батько і мати – два сонця гарячі.	1
5.	Хто дідуся і бабусю має – той потіху знає.	1

3 клас (7 год.)		
1.	Познати самого себе	1
2.	Що означає “повага до себе?”	1
3.	Що означає “поважати інших?”	2
4.	Вміння “слухати” та “чути”.	2
5.	Формула досконалості.	1
4 клас (7 год.)		
1.	Я – це Я.	1
2.	Людина – це низка її вчинків.	1
3.	Коли можна уникнути конфлікту	2
4.	Кажі не кажи, а слово своє держи.	1
5.	Моє краще “Я”. (метод проекту)	2

**Крок III. Вчимося керувати своїми емоціями
та контролювати свої дії.**

Самостверджувана форма несправедливості	
Характеристика форми несправедливості	Жартуючи, один одного звинувачує у поганому вчинку, у відповідь - образа.
Гіперсхвальна форма несправедливості	
Характеристика форми несправедливості	Завищене оцінювання іншого через емоційну нестриманість, запальність.
Емоційно-ситуативна форма несправедливості	
Характеристика форми несправедливості	Орієнтація на актуалізовані почуття іншого, через що втрачається об’єктивність оцінювання.
Емоційно-неусвідомлена форма несправедливості	
Характеристика форми несправедливості	Несправедливість до суб’єкта носить не прямий характер, причиною є (поганий настрій, погане самопочуття, інше).

Корекційно - розвивальна робота

Розвивати вміння розрізняти ті чи інші емоції; навчити дітей розуміти почуття інших, надавати підтримку, співчувати; розвивати навички самоконтролю; корекція негативних настроїв, вчитися створювати собі гарний настрій, знімати напругу, формування в дітей почуття довіри до оточення.

Виховні досягнення

Уміння співпереживати чужому болю; здатність подивитися на себе очима навколишніх, побувати на місці того, кого вони самі кривдять, не задумуючись про це; сформованість почуття довіри і впевненості в собі; підвищення самооцінки.

Тематика занять

№	1 клас (4 год.)	к-ть год
1.	Наші емоції	2
2.	Як навчитися стримуватися	1
3.	Тренуємо емоції	1
	2 клас (4 год.)	
1.	Мій гарний настрій	1
2.	Коли буває весело	1
3.	Чарівні слова відкривають серця	2
	3 клас (6 год.)	
1.	Мої відчуття	2
2.	Світ емоцій, які бувають емоції	2
3.	Що допомагає передати емоції	2
	4 клас (8 год.)	
1.	Емоції гніву	2
2.	Емоції задоволення і радості	2
3.	Що є добре, що погано	2
4.	Обережно – жарти!	2

Крок IV. Робота над помилками

Елементарно-свідома форма несправедливості		
Характеристика форми несправедливості	Мстить за завдану колись образу, грубість; незаслужено позитивно оцінює, щоб не втратити підтримки, допомоги, приятельських стосунків тощо; безпідставно підозрює іншу людину в тому, чого вона не скоїла; незаслужено дорікає іншого; придушує добрі почуття.	
Корекція		
Блокування своїх Я-пристрастей.		
Виховні досягнення		
Уміння поважати себе та оточуючих, надавати допомогу всім, хто її потребує, бути безкорисливим, правдивим, чесним, добрим, щирим, принциповим, тощо.		
Тематика занять		
№	1 клас (3 год.)	к-ть год
1.	Несправедливо бути злим	1
2.	Несправедливо бути нечесним	1
3.	Несправедливо жити без совісті	1
	2 клас (4 год.)	
1.	Несправедливо бути неправдивим.	1
2.	Несправедливо бути заздрісним	1
3.	Несправедливо бути нечемним	1
4.	Несправедливо бути ледачим.	1
	3 клас (4 год.)	
1.	Несправедливо бути егоїстом	1
2.	Несправедливо бути брехливим	1
3.	Несправедливо бути безчесним	2
	4 клас (7 год.)	
1.	Несправедливо бути користолюбним	1
2.	Несправедливо бути підступним	1
3.	Несправедлива людина зі сплячою совістю	2
4.	Несправедливе бути нескромним	1

Крок І. «Що таке «справедливість» та «несправедливість»» (1 клас)

Заняття 1. Лист її величності королеви Справедливість

Мета: на прикладах змісту казки, донести до свідомості учнів, що справедливість – найкраща риса характеру людини. Ознайомити з поняттями «справедливість» та «несправедливість». Розвивати зв'язне мовлення, спостережливість, уміння висловлювати власні судження. Виховувати в учнів бажання творити справедливість.

1. Казка про королев Справедливість і Несправедливість та їх королівства.

У далекій стороні, в одному королівстві живуть дві королеви Справедливість та Несправедливість. Ніхто не може згадати скільки їм років, бо вони такі ж давні, як цей світ. Королівство розділено порівну між королевами, кожна з них має своїх міністрів. Королеві Справедливість служать: Добро, Совість, Чесність, Правда. У королеви Несправедливість свої міністри: Зло, Брехня, Лицемірство, Безчестя.

Як у всіх королівствах, у кожної королеви є свої піддані, які їй служать. Жителів королівства, де владарює королева Справедливість легко впізнати, вони живуть в злагоді та мирі, бо поважають та розуміють одне одного, завжди чуйні, здатні до співчуття, співпереживання, уважні, завжди готові прийти на допомогу, навіть якщо про допомогу попросять піддані королеви Несправедливість. Вони не мстяться за завдану колись образу, грубість, нечесність, не підозрюють безпідставно іншу людину в тому, чого вона не коїла, не дорікають незаслужено іншим, не корисливі.

На відміну від жителів країни Справедливість, піддані королеви Несправедливість безпідставно підозрюють своїх жителів у тому, чого вони не коїли, незаслужено докоряють їм, мстять за завдану колись образу. Вони не поважають інших, зацікавлені лише собою і своїми справами, і аж ніяк не переймаються хвилюванням своїх рідних чи близьких. А ще, піддані королеви Несправедливість, байдуже ставляться до несправедливості по відношенню до інших жителів їхнього королівства.

2. Лист від королеви:

Вчитель:

- Діти, ви б хотіли жити у країні Несправедливість та спілкуватися з її громадянами? Чому?

- А знаєте, чому я розповіла вам про ці країни? Учора я отримала листа від королеви Справедливість, ось він, (вчитель показує лист, відкриває його) давайте разом прочитаємо його.

Дорогі діти!

До вас звертається королева Справедливість. У нашому королівстві сталася біда – королева Несправедливість разом зі своїми міністрами оголосила моєму королівству війну. Так вийшло, що королівство Несправедливість стало сильнішим за моє, бо кожна людина, яка чинить несправедливо, з часом, потрапляє в королівство Несправедливості, і, як результат, воно з кожним разом стає більшим. Як що ви, дорогі діти, не допоможете нам, правити королівством буде Несправедливість, і весь світ опиниться в темряві, а головне, постраждають жителі моєї країни, бо сусідня королева їх знищить. Шлях до мого королівства довгий та тернистий, а тому вам доведеться здолати безліч перешкод. Та найважче - потрапити у моє королівство, бо туди може увійти лише справедлива людина. Ваш учитель дуже розумний та справедливий, він знає все про мою країну та допоможе вам стати справедливими дітьми. Він покаже вам дорогу до мого королівства, а я, разом із своїми підданими, буду чекати на вашу допомогу. Поспішайте!

З повагою, ваша королева Справедливість.

Вчитель:

- 1) Підніміть руку, хто хоче відправитися в подорож та допомогти королеві Справедливість?
- 2) А ви пам'ятаєте, які люди можуть потрапити у королівство?
- 3) Перш ніж ми вирушити у подорож, ми маємо запам'ятати такі правила:

Правила королеви Справедливість

Правило перше – з повагою ставитися до себе й оточуючих;
Правило друге – уважно ставитися до всіх людей;
Правило третє – зберігати свободу інших людей;
Правило четверте – співпереживати чужому болю;
Правило п'яте – завжди приходити на допомогу тим, хто її потребує;
Правило шосте – не мститися за завдану колись образу, грубість, нечесність;
Правило сьоме – не підозрювати безпідставно іншу людину в тому, чого вона не коїла;
Правило восьме – безпідставно не дорікати іншим;
Правило дев'яте – не бути корисливим;
Правило десяте – бути правдивим, чесним, добрим, щирим, принциповим.

3. Щоб краще запам'ятати ці правила, давайте розглянемо таку ситуацію:

Діти бігали у дворі. Сергійко впав та розбив коліно, у нього потекла кров. Він заплакав. Дмитро підійшов до нього та сказав: “що ти тут розревівся, мазун, заживе твоє коліно”. Як ви оцінюєте вчинок Дмитра? Як треба було вчинити Дмитру?

4. Підсумок заняття.

Заняття 2. Справедливі та несправедливі вчинки.

Мета: Засвоєння таких понять як “справедливість” та “несправедливість”, норм і правил справедливої та несправедливої взаємодії, усвідомлення поняття «справедливість» як найвищої цінності.

1. Читання оповідання «Соромно перед соловейком»

(В. Сухомлинський)

Оля й Ліда, маленькі першокласниці, пішли до лісу. Після подолання довгого шляху, дівчатка сіли на траву перепочити й пообідати. Витягли з сумки хліб, масло, яечка. Коли дівчатка вже пообідали, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав. Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда боялись поворухнутись.

Соловейко перестав співати. Оля збрала недоїдки й шматки гачети, кинула під кущ.

Ліда забрала недоїдки, загорнула в газету й поклала в сумку.

— Навіщо ти забрала сміття? — запитала Оля.— Це ж у лісі... Ніхто не бачить...

— Соромно перед соловейком...— тихо відповіла Ліда.

2. Ситуації:

1. На великій перерві всі гралися у дворі. Катруся випадково перечепилася і впала. Її однокласники почали сміятись. А дівчинці хотілося розплакатись через біль і образу. Раптом до неї підійшов її сусід Сергійко і допоміг дівчинці піднятися.

(пояснення дітей)

2. Мама дала Петрикові цукерки, щоб він пригостив однокласників. Коли Петрик прийшов до класу і побачив там Сашка, який його завжди ображав, Петрик не знав, пригощати Сашка, чи ні?

- А як би ви вчинили?

3. Віршик на пам'ять «Спішіть добро творити»

Врятує світ краса -
Завжди так говорили.
Тепер врятує світ лиш доброта,
Бо однієї вже краси занадто мало,
Бо стільки всюди зла - людина вже не та.
Тож, люди на Землі,
Спішіть добро творити,
Щоб нам не згинуту у морі зла,
Щоб кожен міг серед краси прожити
У царстві справедливості й добра

4. Підсумок заняття.

Заняття 3. Що означає «жити по-справедливості?»

Мета: Формувати уміння прийняття іншої людини, виховувати доброзичливе ставлення одне до одного на засадах рівності та справедливості.

Вчитель. Пригадайте правила королеви Справедливості, які вона вам надіслала, та просила їх краще запам'ятати. Пригадаємо? (перед учнями вивішуються правила Справедливості). Ці правила сьогодні допоможуть нам зрозуміти, що означає «жити по-справедливості», і, нарешті, скоріше потрапити до країни, де живе королева Справедливості, бо вона, як ви пам'ятаєте, чекає на вашу допомогу.

1. Читання вірша «Людина починається з добра»

Мудрець сказав: живи, добро звершай
Та нагород за це не вимагай.
Лише в добро і вищу правду віра
Людину відрізняє від мавпи й звіра.
Нехай ця істина стара:
Людина починається з добра.

Не залежить доброта від зросту,
Не залежить доброта від віку.
Доброта з роками не старіє,
Доброта, як сонце, гріє.

- Чи можна людині, яка зробила добро, вимагати за це винагороди? (відповіді дітей)

- Так, треба робити добрі справи, надавати допомогу, тим, хто її потребує, і, при цьому не чекати винагороди. Так вам наказувала королева Справедливість.

2. Прочитайте та проаналізуйте оповідання «Найсмачніший пиріжок»

Мама принесла три пиріжки: кожному синочку по пиріжечку. Сергійко і Юрко стали їсти і сперечатися, чий пиріжок смачніший, а Миколка їв свій пиріжок мовчки. Біля дітей бігало і підстрибувало цуценя Франтик. Миколка відломив шматок пиріжка і дав Франтику. Франтик проковтнув і став облизуватися. Мама сказала: - Найсолодший пиріжок, напевно, у Миколки: он як Франтик облизується! Подивились Сергійко з Юрком на Франтика і також відломили йому по шматочку. Франтик з'їв і облизнувся. - От Франтик і вирішив вашу суперечку, - сказала мама. - Найсмачніший пиріжок той, яким ти кого-небудь пригостив...

3. Ситуації «Уявіть собі...»

1. Старенька бабуся просить вас піти до аптеки за ліками, а на вас чекають друзі.

2. Весняним ранком у клас залетіла бджілка і не може вилетіти на волю.

3. Мишко захворів і його довго немає у школі.

4. Підсумок заняття.

(2 клас)

Заняття 1. Справедливість – важлива чеснота людства

Мета: ознайомити дітей з важливими чеснотами людства, розкрити зміст понять «справедливість», «правда», «честь». Розвинути духовно-моральне мислення, сформувати моральні уявлення і почуття, сприяти вихованню бажання доторкнутися основ справедливої поведінки.

Вчитель:

- Чому так важливо знати чесноти і дотримуватися їх? Людина, яка дотримується чеснот є добропорядною, добродійною. Ці слова поєднує частина слова «добро»

1. Мозковий штурм:

Діти діляться на дві групи та отримують завдання на аркуші: Чеснота – це...

Після завершення роботи, кожний варіант групи вчитель вивішується на дошці. Відбувається групове обговорення кожного запропонованого варіанту та робиться загальний висновок.

Чеснота – це принцип, що визначається високими моральними якостями, сумлінним ставленням до своїх обов'язків, щирістю у стосунках з людьми, моральною стійкістю.

2. Робота з текстом-повідомленням:

«Справедливість – любов людей до істини, стійкість і твердість у добродіянні, мужність, терпіння і віра. Жодні негаразди не змусять їх зрадити правду.

Справедливість – це добродіяння, протилежне марнотратству (лицемірство, лестощі, безсовісність, заздрість, самовиправдовування)»

- Що допомагає прожити людині праведно?

3. Читання вчителем народної казки «Визволив з біди»

Раніше прості люди важко працювали на панів у економіях. Терпіли несправедливість і збитки. Та найгірше було в тих господарствах, де хазяїн зневажав заробітчанин. Так, в одній економії був пан лютий і злий, наче звір. Доходило до того, що він бив людей, годував тільки хлібом і пісною кашею. Якось приїхав до того пана в гості молодий чоловік. Походив по господарству, а коли все роздивився як слід, вирішив поцікавитися в багатого хазяїна:

- А чому люди такі виснажені? Чим ти їх годуєш?
- Вівсянкою, - відповідає пан. – А чим же ще годувати?
- І тільки?! – не приховуючи здивування, вигукнув гість.
- А що їм, ледарям, ще треба... Хай воду п'ють.

Задумався чоловік і вирішив якось допомогти знедоленим заробітчанин. Пішов до них у пшеничне поле, де аж кипіла робота, й каже:

- Вашого бездушного та нерозумного хазяїна потрібно провчити. Як він сюди приїде наступного разу, кидайте роботу й починайте іржати як коні та бити ногами землю, наче копитами.

Порадив таке чоловік і назад до будинку повернувся. За якийсь час приїздить пан із гостем на поле виконану роботу перевіряти. Що тут одразу почалося! Як стали заробітчанин голосно іржати та ще ногами тупотіти! Страшний гвалт учинили!

- Що це з ними?! – злякано запитує господар свого гостя. – Чи не подуріли?

- Та це, напевно, від того, що годуєш кінською їжею, - відповів чоловік. –

Якщо продовжуватимеш її давати, то ще гірше стане!

- Ой лишенько! Хто ж землю оброблятиме, в господарстві поратиметься та мене доглядатиме? – пробелькотів пан. – Більше не буду...

Відтоді хазяїн почав краще годувати людей.

Вчитель:

- 1) Якою була несправедливість пана до заробітчан?
- 2) Як поставився гість до знедолених людей?
- 3) Порівняйте вчинок пана та гостя.

4. Підсумок заняття.

Заняття 2. Я справедливий?

Мета: Формування вміння оцінювати власні вчинки і вчинки інших людей та висловлювати оцінні судження, а також розвивати навички підтримки та збереження міжособистісної злагоди.

Вчитель: перед кожною людиною рано чи пізно постає питання: чи справедливо вона чинить у своєму житті: в школі, вдома, на вулиці? Як дізнатися про це?

1. Розглянемо ситуації:

1. У школі проводили конкурс декламаторів. Учні з класу вирішили, що Марічці слід взяти в ньому участь. Дівчинка добре підготувалася до конкурсу, але напередодні захворіла на ангіну й не змогла прийти до школи. Однокласники почувалися ображеними. Марічці не телефонували, а коли вона одужала й прийшла до школи – з нею ніхто не розмовляв.

2. Найкращим футболістом у класі був Петрик. Тож коли у школі проводили змагання з футболу, однокласники покладали на Петрика великі надії. Та на гру, що відбулася після уроків, хлопець не прийшов – дивився по телевізору трансляцію матчу з футболу. Команда його однокласників програла. Коли наступного дня Петрику докосярили через поразку, він відповів, що вчинив так навмисно, треба, мовляв, усім вчитися добре грати...

- *Порівняйте між собою обидві ситуації, як вчинили головні герої та їх однокласники?*

- *Запропонуйте учасникам цих подій вихід з конфліктної ситуації.*

2. Читання казки «Два брати»

Жили в селі два брати. У молодшого було семеро дітей, а старший був неодружений. Жили вони в злагоді, землю обробляли спільно. Одного разу скосили брати жито й розділили гарний урожай порівну.

Настала ніч. Ліг старший брат і замислився: «а чи справедливо ми снопи поділили? У брата велика сім'я, дітям чимало хліба треба. Піду-но я на поле й перенесу трохи своїх снопів у братову копу». Так і зробив.

А молодший брат теж ніяк не міг заснути. І йому не давала думка про, чи правильно вони розподілили врожай. Каже він дружині: «піду-но я на поле й перенесу трохи своїх снопів у братову копу. Брат уже старий, живе самотою, помічників у нього немає». Так і вчинив.

На другий день бачать брати: у кожного копа така сама, як була, анітрохи не поменшала, в обох снопів порівну. Дивуються брати, але і той, і другий мовчать. Так кілька ночей підряд переносили брати снопи. Врешті вирішили вони постерегти свої копи та й зустрілися. Відтоді брати ще дужче полюбили один одного. І весь свій вік прожили щасливо, завжди допомагали один одному й ніколи не знали ні злиднів, ні горя.

3. Гра «Уяви собі...»

1) «Уяви собі свою чарівну країну Справедливість. Спробуй розповісти, які люди в ній мешкають, як вони поведуться, яких правил у житті завжди дотримуються...»

2) «Якби я був чарівником, то я б...»

4. Підсумок заняття.

Заняття 3. Справедливе ставлення до природи

Мета: Формувати самосвідомість, бережливе ставлення до навколишнього світу. Стимулювати пізнавальну активність у процесі вирішення екологічних завдань. Виховувати екологічну культуру.

Вчитель: Світ навколо вас привабливий та цікавий, і ви живете у ньому, як у рідному домі, бо ви теж частинка цієї природи. А щоб вам було комфортно, треба поводитися мудро та справедливо, тобто берегти довкілля, бо без нього ми не зможемо жити.

1. Читання оповідання В. Сухомлинського «Дуб під вікном»

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату і посадив дуб під вікном.

Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник.

І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня — лісникова онучка.

— Зрубай дуба, дідусю, — просить онучка, — темно в кімнаті.

— Завтра вранці почнемо...— відповів дідусь. Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

— Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня-внучка.

2. Вірш на пам'ять «Вмійте природу любити»(Л. Журбан)

Вам у походи ходити
І мандрувати, любити,
Кожній стеблині радіти,
В полі, у лісі, над яром -
Квіти, дерева і трави...
Цвіту не вирви задаром,
Гілок не ламай для забави.
Оберігайте ж повсюди
Шлях і стежину в гаю,
Все те окрасою буде
Нашого рідного краю.

3. Пам'ятайте, коли відпочиваєте на природі:

- У лісі, на лугах не скрізь можна їздити автомобілем і мотоциклом.
- Не брати в руки пташині яйця, пташенят, звірят: людський запах відлякує дорослих диких тварин, позбавляє малят материнства, вони стають легкою здобиччю хижаків і браконьєрів.

- Побачивши в лісі чи на луках птаха, зайця, лося, косулю чи іншого звіра, ви добре зробите, якщо дозволите їм жити своїм природним життям.

- Розводити вогнища можна лише там, де дозволять егер, лісник.

- Рубати дерева і ламати гілки заборонено, можна користуватися тільки сушняком.

- Забираючись додому, погасіть тліючі головешки, закопайте сміття (целофан, скляний посуд заберіть із собою, адже він не розкладається в ґрунті).

- Ловити рибу можна тільки у відведених водоймах. Не завдавайте природі шкоди, не порушуйте рівноваги, взаємозв'язків у ній.

4. Підсумок заняття

Заняття 4. Справедливе ставлення до тварин.

Мета: Виховання емпатійного ставлення до тварин та навколишнього середовища.

1. Вірш на пам'ять «Тварини мішаних лісів»

Живуть у зоні мішаних лісів
І лосі, й жаки, і білки, і лисиці,
Летять весною з далеких країв
Сюди великі і маленькі птиці.
Біля водойми і видра й бобер
Живуть і долю прославляють,
Що вчора, завтра і тепер
Ім. Добре, їжі вдосталь мають.
Сова, яка дрімає вдень,
Вночі не спить – мишею полює,
А дятел оглядає пеня
Не просто так – він ліс лікує.
Все розмаїття, що природа нам дала,
Ми будемо любити і плекати,
Адже без доброти, без ласки і тепла
Не зможемо цю красу майбутнім
поколінням передати.

2. Відгадай загадки:

В теплій шубі він лежить
Цілу зиму міцно спить
А прокинеться від сну –
Зустрічатиме весну.
(Ведмідь)

Хто з хвостиком і з вушками?
У кого лапки з подушками?
Як іде, ніхто не чує
Тихо, крадучись полює.
(Кіт)

Прилетіли гості, сіли на помості
Без сокири, без лопати, поробили собі хати.

(Птахи).

Я руда, низького росту,
Хитра я і довгохвоста.
На курей я вельми ласа –
В них таке смачненьке м'ясо...
Вовку-брату я сестриця,
А зовуть мене...
(Лисиця)

3. Гра «Ерудит»

1. Які птахи не вміють літати? *(Пінгвіни, страуси, дрогова)*
2. Пташенята якого птаха не знають матері? *(Зозуля)*
3. Птах, що має великий хвіст і співає як артист. *(Соловей)*
4. Морська тварина з вісьмома кінцівками. *(Восьминіг)*
5. Гризун, будівник платин. *(Бобер)*
6. Кольорозмінна тварина. *(Хамелеон)*
7. Стрибаючий символ Австралії *(Кенгуру)*

4. У народі кажуть:

- Де багато пташок, там нема комашок.
- Ластівка день починає, а соловей кінчає.
- Бджоли раді цвіту, а люди літу.

5. Підсумок заняття

(3 клас)

Заняття 1. Справедливість та несправедливість серед нас.

Мета: Засвоєння понять «справедливість» та «несправедливість», їх типи, норми та правила справедливої та несправедливої взаємодії. Усвідомлення справедливості як найвищої цінності.

Вчитель. *Справедливість – це якість, якою ми оцінюємо людські відносини, що побудовані на моральних засадах. Арабська народна мудрість говорить так: «Чотири речі визначають людину, вбираючи в себе все, що існує на світі, - це мудрість, стриманість, розум та справедливість... Правдивість, дотримання зобов'язань, добрі вчинки належать до справедливості».*

1. Читання та обговорення казки «Справедливий суддя»

В одного скнари пропав гаманець, у якому було сто золотих. Згавявши чимало часу на марні пошуки, він пообіцяв винагороду – десять золотих тому, хто знайде гаманець і поверне гроші. Незабаром

у дім прийшов чоловік.

- Візьми свій гаманець, – звернувся він до господаря, а мені віддай обіцяне.

- У цьому гаманці було сто десять золотих, а тепер тільки сто. Десять монет ти вже взяв собі. Що тобі ще треба?

Пішов тоді чоловік до судді й розказав, як було.

- Чому ти не віддаси чоловікові належне? – спитав суддя у скнари.

- Таж він уже взяв своє з цього гаманця, вдавано обурився скнара.

Тоді суддя оглянув ще раз гаманець, зав'язав його і сказав скнарі:

- Якщо у твоєму гаманці було сто десять золотих, а тут лише сто, то це не твій гаманець. Йди пошукай свого, а цей віддай чоловікові. Коли знайдеться господар гаманця, він сам поверне його.

(обговорення казки)

2. Читання оповідання «Комірчина для дідуса» (В. Сухомлинський)

Одного разу у Юрка захворів дідусь. Тільки й робить що лежить та кашляє. Тато з мамою дідусю не допомагають. Якось прийшов Юрко з дитячого садка й побачив як тато закопує стовпи поруч з хатою.

— Що це ви будуєте, тату? — запитує Юрко.

— Комірчину до хати прибудуємо. Дідусь житиме у комірчині...

Юрко взяв маленьку лопатку, пішов на город, сів серед картоплиння й копає ямку.

— Що це ти копаєш, Юрасику? — запитує батько.

— Та землянку будую...

— Для чого ж тобі землянка?

— А ви з мамою житимете в ній, як постарієте...

(обговорення оповідання)

3. Підсумок заняття

Заняття 2. Дотримання зобов'язань – відноситься до справедливості.

Мета: Виявлення вимогливості до себе, обов'язковості, охайності, бережливості, дисциплінованості, старанності; що забезпечують формування умінь поважати себе, оточуючих, здатність приходити на допомогу тим, хто її потребує.

1. Читання та обговорення казки «Чому потрібно трудитися»?

- Матусю, а чому треба трудитися? – запитало білчєня у мами-білочки.

- Ось ти лежиш на м'якенькому ліжечку, яке я влітку змайстру-

вала, вкриваєшся м'якенькою перинкою, котру сплела з травички і листячка, – чи було б тобі тепло і затишно, якби я не трудилася? А чи мали б ми їжу, якби я влітку не назбирала горішків та не насушила грибочків, – адже довкола сніг?

- Ти працюєш, бо люби мене, - щасливо засміялося білчєня.

- Я люблю тебе, а тому в мене є почуття обов'язку перед тобою і перед собою – сказала білочка.

- А що таке обов'язок?

- Це, зрозуміло, бажання бути потрібним. Я хочу бути потрібною тобі і собі – тому працюю. Хоча стрибати теж люблю. Я стрибаю, і корисне діло роблю водночас. Тому моя праця приносить мені радість. Бо користь нам обом була б від мого стрибання? І яка радість бачити тебе голодного й самій голодувати?

- А мені подобається тільки стрибати! Я так радію, коли пере-стрибую з одного дерева на інше!

- Я теж радію, коли мені вдається назбирати багато горішків, коли встигаю до зими прибрати нашу хатку. І, звичайно, коли перелітаю з одного дерева на інше. А ти потрудися зі мною – і переконаєшся в цьому!

(обговорення казки)

2. Читання та аналіз оповідання «Ледача подушка» (В. Сухомлинський)

Маленькій Яринці треба рано вставати, щоб до школи йти, а не хочеться, ой як не хочеться! Ввечері питає Яринка у дідуся:

- Дідусю, чому вранці вставати не хочеться? Навчіть мене, дідусю, спати так, щоб хотілося вставати і йти до школи.

- Це подушка в тебе ледача, - відповів дідусь.

- А що ж їй зробити, щоб вона не була ледачою?

- Знаю я таємницю, - пошепки сказав дідусь. - Ото саме тоді, як вставати не хочеться, візьми подушку, винеси на свіже повітря, добре вибий її кулачками - вона і не буде ледачою.

- Справді? - зраділа Яринка. - Я так і зроблю завтра.

Ще дуже рано, а треба збиратись до школи. Не хочеться вставати Яринці, але треба ж нарешті подушку провчити, лінощі з неї вибити. Схопилась Яринка швиденько, одяглася, взяла подушку, винесла на подвір'я, поклала на лавку - та кулачками її, кулачками. Повернулася до хати, поклала подушку на ліжко - та й умиватися. А дідусь у вуса всміхається.

(обговорення оповідання)

3. Підсумок заняття

Заняття 3. Якою буває оцінка?

Мета: Виявити здатність дітей оцінювати наявність моральних якостей в однокласників, у самих себе.

1. Бесіда вчителя з дітьми

Діти! У кожного з вас у класі є товариші. Що ви найбільше цінуєте в них? (Учитель записує якості, названі дітьми, на дошці.)

2. Гра «Світлофор»

Подивіться, які важливі якості ми з вами записали. А тепер спробуємо поміркувати кожен про себе. Запишіть на аркушах паперу ці якості, а навпроти - намалюйте кружечок, зафарбуйте його залежно від того, є в тебе ця якість, чи ні: вона тобі притаманна - зеленим кольором, її немає - червоним, а якщо ти не впевнений - жовтим. Якостей має бути не більше 3-4-х. Така гра-світлофор допоможе тобі оцінити себе.

Після виконання завдання вчитель пропонує дітям обмінятися аркушами з сусідом по парті та спробувати, за допомогою цих знаків, оцінити своїх однокласників. Потім кожен з учнів порівнює оцінки товаришів із власною оцінкою.

Подивіться, діти, де ваша оцінка не співпала з оцінкою товариша, поміркуйте, чому. (Відповіді заслуховуються. Аркуші збираються).

3. Гра «Коли ми разом»

Усі беруться за руки, стають у коло. Кожен, торкаючись долонькою сусіда, висловлює побажання для інших і для себе особисто. Можна почати з учителя (або когось, кого діти вибрали ведучим). Учні можуть передавати один одному «ключ довіри» вирізаний з картону, доки він знову не повернеться до ведучого.

Усі знову беруться за руки, окреслюючи коло і місце кожного.

Учитель (ведучий). Уявіть собі, що трапиться, якщо когось ми виключимо з кола? Так, навіть без одного з нас не буде вже нашого кола. Давайте дорожити один одним.

Гра може закінчуватися виконанням пісні про дружбу (наприклад, пісня «Злагода»).

4. Підсумок заняття

- *За що ми іноді не любимо своїх однокласників? (Якості записуються на дошці, аналізуються, порівнюються з попередніми записами.)*

- *Тобто, можна зробити висновок, що... (закінчіть речення): «Якщо людина не цінує інших..., тобто вона любить лише...»*

- *Чи легко їй живеться? Зробіть висновок.*

- Що треба зробити, щоб і з тобою хотіли товаришувати однокласники, щоб тебе цінували інші люди? Якою людиною треба бути, як поводитися з іншими? Чому?

Заняття 4. Як навчитися протидіяти несправедливості

Мета: Навчитися усвідомлювати цінність людського життя, кожної людської особистості, правила взаємодії людей у сім'ї, суспільстві.

1. Оповідання «Як Сергійко навчився жаліти» (В. Сухомлинський)

Маленький хлопчик Сергійко гуляв біля ставка. Він побачив дівчинку, що сиділа на березі. Коли Сергійко підійшов до неї, вона сказала:

— Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі. Сергійко здивувався. Він кинув у ставок камінець. Дівчинка запитала:

— Що ти кинув у воду? Сергійко ще більше здивувався.

— Невже ти не бачиш? Я кинув камінець. Дівчинка сказала:

— Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко від подиву широко відкрив очі й довго дивився на дівчинку. Так, дивуючись, він і додому прийшов. Він не міг уявити: як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Сергійко ліг спати. Він заснув з почуттям подиву.

Серед ночі Сергійко прокинувся. Його розбудив шум за вікном. Шумів вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно. Сергійкові стало страшно. Йому пригадалася сліпа дівчинка. Тепер хлопчик уже не дивувався. Його серце стиснув жаль. Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?! Сергійкові хотілося, щоб скоріше настав день. Він піде до сліпої дівчинки. Не дивуватиметься більше. Він пожаліє її.

2. Збери приказки та прислів'я.

Вчитель читає учням початок приказки або прислів'я. Завдання учнів — закінчити вислів і пояснити його значення.

Добре діло твори... (сміливо.)

Добрі діла тихо ходять, а злі... (як дзвони дзвонять.)

Від добра добра... (не шукають.)

Хто людям добра бажає, той... (і собі має.)

Добрі вісті... (не лежать на місті.)

Без доброго діла немає... (доброго імені.)

Роби добро скільки можеш — від цього... (не занеможеш.)

За добро... (добром і платять.)

3. Гра «Знайди протилежне слово»

На дошці написані два стовпчики слів. Дітям треба знайти протилежні за значенням і з'єднати їх стрілочками:

Справедливість	Любов
Терпимість	Байдужість
Гордість	Працелюбність
Повага	Несправедливість
Скупість	Злість, жорстокість
Неохайність	Скромність
Чуйність	Щедрість
Ненавість	Неповага
Лінощі	Чистота
Доброта	Нетерпимість

4. Підсумок заняття.

(4 клас)

Заняття 1. Що треба, а чого неможна.

Мета: формувати у свідомості школярів стійкі знання про норми поведінки у суспільстві на прикладі ситуацій, що демонструють заборону та вимоги виконання вказівки.

Учитель: Сьогодні ви будете мислителями, що розмірковуватимуть над питаннями, що хвилюють людей давніх давен.

Запитання для бесіди: Що необхідно людині для щасливого, мирного, щасливого життя? У суспільстві? (Діти відповідають на поставлене питання).

- Які відчуття у вас викликають слова **треба і неможна**

(відповіді записати на дошці). Як давно ви з ними зустрічаєтесь? Хто найчастіше їх говорить і для кого? Чи подобається вам чути ці слова? У яких ситуаціях вони приємні? У яких ситуаціях ні?

- Подивіться, всі діти чують від дорослих слова «треба» і «неможна». Чому ж усі дорослі ними користуються? Коли ви станете дорослими, то теж будете їх вживати? З якою метою? Чи зможете ви обійтися без цих слів?

Учитель: Пропоную подивитись на слова треба та неможна, подумайте й розкажіть у яких випадках вони допомагають.

Завдання. На дошці написані слова «треба» і «неможна». Під ними у дві колонки учитель записує відповіді дітей на запитання:

1) В яких ситуаціях ви чуєте слово «треба»?

2) Про що йдеться мова (що відбувається), коли ви чуєте слово «неможна»?

Далі вчитель пропонує дітям вибрати з колонки під словом «треба» ті приклади, в яких виконання того, що необхідно, є благом для виконавця. Приклад аналізується.

2. Аналізування життєвої ситуації:

Олегу подобається однокласниця Софійка. Він наважився зателефонувати їй лише коли захворів, бо мав поважну причину: хотів дізнатися домашні завдання. Олег дуже хвилювався, але ввічливо привітався, назвався, запитав про уроки, та дівчинка у відповідь гикнула і поклатла трубку. Олег почувався ображеним.

«Навіщо я це зробила?» – шкодувала і Софійка.

(*обговорення ситуації*)

Питання: Що потрібно зробити Софійці, для того щоб виправити ситуацію?

Поради вчителя:

1. Спочатку треба з'ясувати, чому виникла така ситуація, а вже потім шукати з неї вихід.

2. Якщо Софійка вчинила так через надмірну гордість, то має знати: не слід зверхньо ставитися ні до кого, особливо до тих, хто їй симпатизує. Так можна втратити навіть найкращих друзів.

3. Можливо, Софійка здогадувалася, що Олег їй симпатизує, і поклатла трубку, бо розгубилася.

3. Підсумок заняття: Чи можуть люди обійтися без слів треба і неможна? Яку службу вони служать людям?

Заняття 2. Християнська мораль вчить жити по-справедливості

Мета: Закріпити розуміння дітьми необхідності бути з людьми справедливими, доброзичливими, уміння вболівати за інших людей, рахуватися з їхнім душевним станом, формувати позитивно-емоційне ставлення до подібного стилю у взаєминах між людьми на засадах християнської моральної етики.

1. Вчитель. Всі ми живемо в людському суспільстві. А в ньому є свої правила і закони – це те, що можна робити, а чого – ні. Що є християнська мораль, яка закликає людину чинити добро у цьому світі, бути благородним, справедливим, терпеливим, чесним. Працелюбним. Поки дитина маленька, їй потрібно вчити робити добро, жити за законами християнської моралі, по-справедливості.

Біблія розповідає про те, що потрібно жити по-справедливості: любити та поважати людей які вас оточують, навіть якщо вони став-

ляться до вас не належним чином. І сам Бог цінує справедливість та є справедливим до нас, бо любить всіх однаково, не залежно від того як ми іноді поводимося. Бог, виявляючи справедливість, ставиться з великою увагою до потреб знедолених, і того самого вимагає від усіх людей, тобто, нас з вами.

- *Як ви думаєте, чому саме справедливість є найвищою цінністю для Бога?*

- *Чому люди так прагнуть у світі правди и справедливості?*

Отже, треба постійно працювати над собою бути чесними, плакати у собі добро та справедливість.

Несправедливість яка може посилитися в серці людини може привести до таких смертних гріхів: заздрощі, жадібність, розпуста, ненажерливість, гордощі, лінощі, злість.

2. В народі кажуть

У народі про **злих** людей кажуть:

- Злості повні кості
- Від погляду молоко кисне
- Як би на кропиви не мороз, вона і взимку б жалила
- Гадюка як не вкусить, то засичить.

Про **лінивих** людей кажуть:

- Лінивий у своїй хаті змокне
- Жвавий як рак на греблі
- До роботи плачучи, а до танців скачучи
- День гуляє – три слабий, а на п'ятий вихідний.

Про **жадібних** людей кажуть:

- Очі захапуші, руки загребуші
- В чужих руках завжди більший кусок
- Усім по сім, в мені таки вісім
- Скупий, аж синій
- Дав, як кіт наплакав.

Про **заздрісних** людей кажуть:

- Залізо іржа з'їдає, а заздрий від заздрощів погибає
- Беруть завидки на чужі пожитки
- Заздрий від чужого щастя сохне
- Заздрість – здоров'я їсть.

Про **ненажерливих** людей кажуть:

- Оце їсть, аж за вухами лящить
- На гарячку слаба, а без пам'яті хліб їсть

- Напав нежить, ніде й шматка хліба у хаті не лежить.

Про **гордих** людей кажуть:

- Повних колос до низу гнеться, а порожній угору пнеться
- Ходить гордий, як індик

Про **розпусних** людей кажуть:

- На голові блищить, а в голові свищіть
- Куди вітерець туди й розумець

На закінчення: «Добрі діти доброго слова послухають, а лихі й дрючка не бояться».

3. Притча про царя Соломона (з третьої книги царств)

Невдовзі після того як Соломон став царем, прийшли до нього на суд дві жінки. Вони жили в однім домі, і в кожній було по немовляті. Одна з них уві сні випадково задавила своє немовля і підклала його іншій жінці, а живе в тієї взяла собі. Вранці жінки стали сперечатися. «Жива дитина моя, а мертва твоя» – казала кожна. Так сперечалися вони і перед царем. Вислухавши їх Соломон наказав: «Принесіть меч». І принесли меч цареві. Соломон сказав: «Розрубайте живу дитину навпіл і віддайте половину одній і половину іншій». Одна з жінок при цих словах вигукнула: «Віддайте краще їй дитину, але не вбивайте її!». Інша ж, навпаки, казала: «Рубайте, хай не дістанеться ні мені, ні їй». Тоді Соломон сказав: «Не вбивайте дитини, а віддайте її першій жінці: вона її мати»!

Питання: Дайте характеристику кожному з персонажів притчі, хто був з них справедливим, а хто ні?

4. Робота над текстом:

«Справжнє, добре, християнське життя може бути в того, хто має в собі віру христову і намагається жити за цією **вірою**, тобто, **ДОБРИМИ СПРАВАМИ** виконує волю Божу. Добрі справи є показником нашої любові, а **любов** є основою християнського життя. Любов, що не супроводжується добрими справами не є істинною любов'ю, а є любов тільки на словах. Ось чому Слово Боже говорить: «Віра без діла мертва є»»

- З чим пов'язують віру і любов у християнстві? (добрими справами)

- Чи може добра справа за християнством, виявлятися тільки на словах?

- Якою є віра і любов на словах? Як ви це розумієте?

- Скажіть, таке ставлення до добрих справ має існувати тільки

у якоїсь групи людей? Наприклад: тільки віруючих або людей певної віри тощо.

- Чому люди мають виявляти себе у добрих справах?

5. З нагірної проповіді Ісуса Христа (з Євангелія від Матвія)

Ви чули, що було давнім наказано:

Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові.

А Я вам кажу, що кожен, хто гнівається на брата свого, підпадає вже судові.

А хто скаже на брата “ледащо”, підпадає верховному судові, а хто скаже «дурний», підпадає геєні огненній.

Тому, коли принесеш ти до жертovníка свій дар, та тут і згадаєш , що брат твій щось має на тебе, залиши отут дар свій перед жертovníком, і піди, примирись перше з братом своїм, і тоді повертайся, в принось свій дар.

Зі своїм супротивником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник судді не віддав, а суддя, щоб прислужникові тебе не передав, і щоб тебе до в'язниці не вкинули.

6. Читання вірша «Свята правда»

Люби других, як самого себе.
І ворогу не мисли злого,
чого не хочеш для себе
Не побажай того другому
Уся наука в цих словах,
Святої правди тут скрижалі;
Другої правди тут не бува,
Одну її тільки знаю
Не буде їй вовік кінця,
Вона не вмре і не загине.
І з-під тернового вінця
Вона й до нас колись прилине.

7. Підсумок заняття.

Заняття 3. Вистава «Суд над несправедливістю»

Мета: окреслити основні характеристики почуття справедливості на рівні елементарної саморефлексії. Стимулювати школярів адекватно оцінювати діючих осіб вистави.

Діючі особи: Королева Справедливість, Королева Несправедливість; міністри: Добро, Правда, Совість, Честь, Щирість; Суддя.

Звучить музика. На ляльковій ширмі з'являється королева Справедливість.

Справедливість: Дорогі діти, нарешті я з вами зустрілася. Ви собі не уявляєте, скільки я чекала вас у своєму королівстві. Як я вам рада! Я знаю, шлях до мене був довгим та складним. Крок за кроком ви наближалися до мого королівства. І тепер, коли ви всі прийшли до мене, я стала сильніша за мою сестру Несправедливість. Її навіть залишили власні міністри: *Зло, Брехня, Лицемірство, Безчестя, Підступність*. І сьогодні вона буде відповідати на суді за свої безчинства. Зараз я хочу вас ближче познайомити зі своїми міністрами: *Добро, Совість, Чесність, Правда, Щирість* (у костюмах з написами виходять діти та стають перед ширмою).

Добро: Вітаю вас, мої любі! Я, Добро, мені так хочеться обійняти вас усіх!

Щирість: Щиро вітаю вас у нашій країні! Я - Щирість.

Чесність: Маю честь запросити всіх присутніх до залу суду.

Совість: Завжди до ваших послуг.

Правда: Я - Правда, мене легко впізнаєте ви.

Справедливість: А тепер, введіть до нашого залу королеву Несправедливість.

(Чути гуркіт барабанів, на ширмі з'являється Несправедливість, яку привели міліціонери)

Чесність: Одну хвилину, перш ніж будуть висунуті звинувачення королеві Несправедливість, хочу зауважити, вона не гідна честі носити титул "королева", тому, пропоную їй називати просто – "Несправедливість".

Несправедливість: Я проти! Я була завжди королевою у цьому світі, так і залишусь, бо я найсильніша і в мене найбільше підданих.

Справедливість: Може, краще запитаємо у всіх присутніх? Діти, що ви скажете на це? Залишимо їй титул?

(відповіді дітей)

Справедливість: Щодо сили та могутності Несправедливості, то ми ще на це поглянемо, а у цьому нам допоможуть наші глядачі. Вірно діти? Шановний пане Суддя, зачитайте звинувачення.

Суддя: Несправедливість обвинувачується в тому, що примушувала людей ставитися до інших не однаково уважно. Одних – помічати, а інших – ні, одних – хвалити, а інших – ні, одним – допомагати, а іншим – ні.

Несправедливість: А що в цьому несправедливого, одні люди заслуговують уваги, а інші – ні!

Справедливість: Діти, чи подобається вам, коли вас не помічають, не хвалять, не допомагають, коли ви цього потребуєте. **Справедливо буде, щоб до кожного з вас, не дивлячись ні на що, ста-**

вилися однаково уважно, неупереджено, і щоб ви чинили так стосовно інших.

Суддя: Несправедливість обвинувачується в тому, що заперечувала вибір та свободу інших людей.

Несправедливість: Мені краще знати, що потрібно людям!

Справедливість: Звідки? Адже ти, моя сестро, нікого не любиш і не поважаєш. Хіба може любляча людина говорити: «ти з тим не грайся, а тільки зі мною, бо я з тобою не буду дружити», або «ти мені не товариш, коли не граєш у шахи, як я».

Правда: Скажіть правду, діти, чи поводитись ви так з іншими?
(відповіді дітей)

Справедливість: Хіба справедливо буде тоді, коли людина перестане допомагати іншим, не перешкоджатиме протиправним діям, поважатиме вибір інших. Діти, ви погодитесь зі мною? (відповіді дітей)

Несправедливість: Щось мені у голові паморочиться, як у вас задушно.

Суддя: Несправедливість обвинувачується в тому, що примушує людей бути корисливими.

Несправедливість: А як інакше. Треба товаришувати тільки з тими, хто тобі корисний. Ну, наприклад, з відмінником треба обов'язково дружити, - бо він коли-небудь дасть тобі списати. А ще краще так: «Мамо, дай я помию посуд, ти ж втомилася, а ти мені за це купиш кілограм цукерок!»

Справедливість: Ну, як вам така наука, діти?
(відповіді дітей)

Щирість: Як це ганебно, як можна бути такою нещирою і підступною?

Несправедливість: А тебе ніхто тут не питає. Мовчи!

Правда: Не варто сперечатися, **Несправедливість не любить коли їй говорять правду.**

Справедливість: Справедливо буде так: допомагати всім, хто цього потребує, незалежно від того, зробила, або ще зробить добро для вас ця людина. Допомагати людям слід щиро, не чекаючи за це винагороди.

Несправедливість: Стає дедалі гарячіше. Ой! Серце вже поколює. Принесіть води!

Совість: Зовсім сором загубила, Несправедливість, де ж в тебе серце?

Суддя: Несправедливість обвинувачується в тому, що змушувала інших **мститись за завдану колись образу, грубість, нечесність.**

Несправедливість: А що тут поганого? Я завжди наказую тих, хто мене хоч раз образив. І це - справедливо!

Справедливість: Що є справедливим – мені краще знати. Діти, час від часу, можуть помилятися, ображати один одного, бути нещирими, але, згодом, шкодують про це. Я в цьому впевнена. І тому, буде несправедливо, коли ви починаєте пригадувати своїм товаришам образи, через час, день, рік. Гірше того – мститися.

Чесність: Зізнайтесь чесно, хто-небудь з вас так поводиться?

Несправедливість: Хто скаже правду? Я впевнена, що всі присутні так роблять. Те ж мені “не пригадувати”, “не мститися”, знайшлись тут справедливі. Ану, підніміть руку, хто з вас хоч раз не пригадував товаришу образу, грубість, не помстився?

Совість: А ще й вистає совісті звинувачувати наших глядачів.

Суддя: Отже, вищезгадані звинувачення вважаю справедливими. Несправедливість – винна.

Несправедливість: Все, я так більше не можу, мені зле, допоможіть (*падає та зникає*).

Справедливість: Сталося те, що й повинно було статися – ми не змогли. Всі разом. Ми довели, що справедливість сильніша за несправедливість. Можливо, сьогодні вам будуть зустрічатися люди, які цього, на жаль, не розуміють. Допоможіть їм, розкажіть, що знаєте про справедливість та несправедливість у цьому світі, а краще – самі чиніть справедливо. Вас так краще зрозуміють.

Дорогі діти! Будьте правдивими, небайдужими до чужого горя, поважайте себе та оточуючих. Ще раз дякую. До зустрічі!

Звучить музика. Спочатку виходить королева Справедливість, а за нею - її міністри.

Крок II. «Я+інші»

(1 клас)

Заняття 1. Що мені треба знати про себе?

Мета: показати відмінність кожної людини за своїми «природними привілеями», можливостями, обдаруваннями. Допомогти дітям дійти висновку про те, що кожна людина унікальна та неповторна особистість..

Вчитель. Кожна людина є неповторною. Подивиться один на одного, знайдіть схожі риси обличчя. Впевнена, що це досить складно, бо кожна людина є неповторною, і дуже важко знайти схожі риси. Кожен з вас по-різному говорить, думає.

1. Переконатися у цьому можна за допомогою гри «**Я особливий**»

• Подивіться один на одного, на себе у дзеркало, на сусіда по парті. Зробіть висновок про унікальність портрета зовнішності кожної людини.

- Спробуємо дізнатися разом, чим кожен з нас відрізняється:
 - Порівняння ваги, зросту.
 - Порівняння почерку.

2. Дидактична гра «Продовжуй за мною»

(Вчитель називає ім'я учня та ставить йому питання, що він має продовжити, можна одне й те ж питання ставити кільком учням)

1. Моє ім'я означає...
2. Понад усе я люблю...
3. У людях я ціную...
4. Найбільш мені подобається в собі...
5. Мені подобається колір...
6. Моя улюблена гра...
7. Я відчуваюся щасливим(ою), коли...

Вчитель. Ось ви і переконалися в тому, що всі ми різні, несхожі один на одного.

3. Віршик на пам'ять «Прокинусь рано-рано»

Я прокинусь рано-рано,
Лиш над містом сонце встане,
Привітаюсь з ластівками,
З кожним променем ласкавим.
Сам гарнесенько уміюсь,
Сам швиденько одягнуся,
Підійду до тата й мами
І скажу їм: "Добрий ранок!"
Усміхнуся всім навколо -
Небу, сонцю, квітам, людям,
І тоді обов'язково
День для всіх веселим буде.
А я найбільше хочу зробити так, щоб люди
Були завжди щасливими, на всій Землі, усюди.
Щоб горя, зла і смутку
Ніхто й ніде не знав,
Щоб кожен день до кожного
Приходив, як весна.
А що для цього треба?
Прозоре й чисте небо!
І посмішку привітну,

Й веселу семицвітну
І сонце променисте,
І неодмінно пісню,
Таку, як сонце й небо,
На всіх людей одну.
А пісню цю, як виросту,
Сама для всіх складу.

4. Підсумок заняття

Заняття 2. Бажаю стати кращим

Мета: Формувати вміння спілкуватися з різними людьми; сприяти засвоєнню правил такту та ввічливості; виховувати співчуття, уміння вболівати за інших людей, рахуватися з їхнім душевним станом; формувати позитивно-емоційне ставлення до схожого стилю у взаєминах між людьми.

1. Читання казки «Добрий зайчик»

Знайшов якомсь зайчик капустиний листочок і дуже зрадів, що зможе гарно поспідати. Раптом почув він тихеньке попискування. Під кущем лежав горобчик з пораним крилом. «Дай мені пити», - попросив горобчик. Хутенько зайчик побіг до джерела і приніс води в капустияному листочку. Напоївши горобчика, зайчик побіг собі далі. Враз хмара набігла і дощ пішов. Знову чує зайчик, що хтось його кличе. Це метелик благов: «Зайчику, поможи. Дощ намочить мені крила, не зможу летіти». «Дивись, який капустияний листок великий. Це буде наша парасолька» Скоро дощ скінчився. Метелик подякував і полетів, а зайчик тимчасом підійшов до річки, ступив на місток, аж бачить, мишка тоне. Зіпхнув зайчик свій листочок у воду, щоб урятувати мишку. «Дякую за доброту твою», - сказала мишка. Поки зайчик допомагав мишці на берег вибратися, його листочок вода віднесла. «Втік мій сніданок», - зітхнув зайчик. «У моїй нірці є зернятка, - запропонувала мишка. - Може спробуєш?» Зайчик заперечливо похитав головою. Раптом мишка аж пікнула з радощів. «Згадала! Недалеко звідси є покинутий город. Там повно капусти. Ходімо, покажу!» «Ого, тої капусти мені на цілу осінь стане! - вигукнув зайчик. - Я втратив лиш один листочок, а отримав он скільки! За що мені таке щастя?»

2. Гра «Якщо ти добра людина, то повинен...»

Умови гри: якщо людина повинна робити те, що я називаю, ви

плескаєте у долоні, а якщо ні, то нічого не робите.

- Робити комусь зло, якщо ніхто не бачить.
- Допомогати мамі мити посуд.
- Не вмиватися.
- Берегти рідну природу та охороняти її.
- Шанувати працю інших людей.
- Галасувати, коли хтось відпочиває.
- Бути вихованим, стриманим.
- Обманювати, сваритися, хвалитися.
- Насміхатися з чужого горя.
- Не слухати батьків.
- Ображати інших.
- Красти.
- Захищати слабшого.
- Допомогати друзям у біді.

Вчитель: Бачу, що ви знаєте, що має робити добра людина. Але треба пам'ятати, що доброта завжди безкорислива. Важливо розуміти, не лише для кого і для чого ми робимо добро, а і як це потрібно робити.

3. Бесіда за малюнком (фотографією) людини.

Кого ви бачите на малюнку?

Якою вам здалася ця людина?

А чому вона зажурена?

Як би ви допомогли їй?

А хто з вас уже допомагав людям? Як?

4. Висновок заняття

Заняття 3. Що означає «бути другом?»

Мета: Розкрити сутність поняття «дружба». Навчити дітей знаходити спільну мову з однокласниками. Розвивати почуття власної гідності, навчати поважати гідність інших. Виховувати почуття дружби, взаємодопомоги.

Вчитель. Почуття взаємодопомоги, товаришкості, дружби здавна цінувалися українським народом. Про це йшлося в казках, прислів'ях, байках.

- *Як ви знаєте народні казки, в яких йдеться про дружбу, взаємодопомогу? («Рукавичка», «Ріпка», «Коза-дереза»)*

1. Вірш про дружбу

Що це значить – не дружити,
жити так – одинаком?
Не дружити – це ходити
не дверима, а вікном.
Це без друга, без подружки,
розправлятиись самотужки

з апельсином нашвидку.
В школу вчитись й не дружити –
це, повірте, все одно,
що заплющившись,
сидіти і дивитися кіно.

2. У народі кажуть:

- Дружба – як дзеркало: розіб'єш – не складеш.
- Людина без друга – що їжа без солі.
- Ми з тобою, як риба з водою.
- Добре братство краще багатства.
- У друга вода солодша вражого меду.

Запам'ятай правила дружби!

- Не залишай друга в біді.- Бути вірним у дружбі – означає ділити з другом не тільки радість, а й горе.- Дружба - це віра в людину.- Той, хто не вміє дружити, обкрадає себе.- Справжня дружба приносить радість.

3. Оповідання. «Підкажіть Муркові» (Василь Сухомлинський)

Був собі у бабусі старий-престарий кіт Мурко. Лежить Мурко проти сонця, гріється. Заплющив очі, спить, поклавши голову на лапки. Тільки хвостом махає, мух відганяє. На подвір'ї ходило курча. Воно відбилося від квочки й жалібно пищало, побачивши кота, замовкло. Підійшло тихенько до нього, притулилося й очі закрило. Тепло йому біля котикового кожушка. Мурко почув, що хтось до нього притулився. Розплющив очі – курча. І здивувався: ну й сміливе ж яке! Дивиться Мурко на курча, дивується й не знає, що йому робити. Чи злякати його, щоб утекло, чи хай собі гріється.

Питання: Підкажіть Муркові, як можна поступити з курчатком?

4. Підсумок заняття.

Заняття 4. Гарний вчинок кращий за гарні слова

Мета: виховувати бажання бути чуйними й уважними до людей, уміти виявляти співчуття, відразу до байдужості.

1. Читання оповідання В. Сухомлинського «Сьома дочка»

Було в матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць.

Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за одною почали говорити, як вони скучили за матір'ю.

— Я скучила за тобою, немов маківка за сонячним променем, — сказала перша дочка.

— Я чекала тебе, як суха земля чекає краплину води, — промовила друга дочка.

— Я плакала за тобою, як маленьке пташеня за пташкою, — сказала третя.

— Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, — щебетала четверта.

— Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси, — промовила п'ята.

— Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, — сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матері взуття й принесла їй води в мисці помити ноги.

(обговорення оповідання)

2. Розгляд життєвих ситуацій та їх обговорення

1. Пустощі.

Михась причинив за собою двері, намотав на руку сітку, вийшов на сходи. Але, ступивши кілька кроків, зупинився біля сусідських дверей. Відшукав дзвінок з табличкою «Кравченко», озирнувся, натиснув на кнопку і щодуху пустився бігти східцями вниз. Він знав: за хвилину двері відчинить бабуся. Потім подивиться скрізь - і лагідна усмішка згасне на її обличчі... Спускаючись сходами, він не минав нагоди зайвий раз потурбувати її. Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив. (За О. Буценом.)

- Кого найбільше ви жаліли, коли слухати оповідання, чому?

2. Сміхота чи глупота?

«Одного разу в квартирі задзвонив телефон. Удома була мама.

- Ваш Сашко ногу зламав, йти не може, - почувла вона незнайомий хлоп'ячий голос.

І раптом - хтось поклав трубку.

Як була - у халаті та фартуху мама кинулася до дверей. Побігла по

східцях униз і зіткнулася із Сашком, який вертався зі школи.

- Ти чого? - здивувався хлопець, побачивши мамине бліде обличчя.

А мама зігнулася й гірко-гірко заплакала. Звідки ж вона могла знати, що це лише розваги й пустощі Сашкових приятелів.

- Як ти гадаєш, кому було смішно від цього жарту? Чому?

3. «Добра справа» (розповідь хлопчика).

«Нещодавно моя бабуся змокла під дощем і застудилася. Лікар приписав їй мікстуру й таблетки. Мама заварила з цілющих трав чай. А я все те підносив бабусі у призначений час, бо татко з мамою пішли на роботу. Аж тут у вікно хтось постукав. Я глянув - то були Віталік з Павлусем. Вони показували новий м'яч і кликали мене гратися.

Я нерішуче озирнувся на бабуся. Вона ніби дрімала. А може, справді, гайнути надвір? Друзі заклично махали руками. І мені дуже хотілося до них... Але раптом я подумав, що бабуся захоче пити або прийде час прийняли ліки. А їй важко підвестися...»

- Хто з героїв оповідання викликав бажання бути схожим на нього і чому? А хто ні? Чому?

- Чи траплялося щось подібне з тобою в житті? Як ти повівся? Що хотів би виправдати? Чому?

3. Підсумок заняття.

(2 клас)

Заняття 1. Поглянемо на себе зі сторони?

Мета: Допомогти дітям краще розуміти себе, вчити знаходити спільну мову з іншими, уникати конфліктів, виховувати чуйне, гуманне ставлення до інших, прагнення бути співчутливим.

Слово вчителя:

- Колись один мудрий сказав: «Єдиний спосіб домогтися поваги до себе – поважати інших».

- Що потрібно зробити, щоб зберегти мир і злагоду між людьми? Через що у світі так стало багато злого та несправедливого?

1. Аналіз життєвих ситуацій:

• Учні другого класу змагаються: хто краще виростить квіти у горщиках до Дня Перемоги. Раптом всі квіти однієї групи загинули: в них виявились підрізане коріння. На зібранні дівчина з іншої групи зізналася, що це зробила вона: «Я хотіла, щоб перемогла наша група». Як ви ставитесь до вчинку цієї дівчинки?

• У дверях зіткнулись два хлопчика – один з першого, другий з другого класу. Хто кого має пропустити?

• Чи повинен хлопчик пропустити однокласницю, якщо вони од-

ночасно підійшли до двері класу? А в театрі? У кіно?

• Костя відчинив двері у під'їзд, пропустив Світлану, взяв у неї портфель. Стали підійматися по сходах: в переді Світлана, за нею Костя. Йшовши назустріч жінка сказала чоловіку: «Який вихований хлопчик! Буде справжній чоловік». Чому у неї така думка?

2. Слухання та обговорення вірша Л. Компанійця «Отак у нас щодня».

Дзвенить за вікнами трамвай:
«Вставай, вставай!
Вставай, вставай!»
У хаті - метушня.
Сестра гукає: «Де пальто?»
А де пальто - не зна ніхто!
І так у нас - щодня.
Шука портфеля старший брат,
Сорочку - середульший брат,
Штанці - молодший брат.
А я згубила черевик,
І олівець раптово зник, -
Шукаю все підряд!
Пальто знайшли ми у кутку,
Портфель - в садочку, на бузку.
Ну, а штанців - нема!
Коли дивлюся - ось вони:
Лежать під лавкою штани,
На них Мурко дріма.
Дев'ята б'є...
Ну, так і є -
Спізнилися на урок!
Порозмовлявши віч-на-віч,
На місце класти кожну річ
Даємо собі зарок.
А ранком - знов лунає крик:
- Де мій портфель?
- Де черевик?
І знову - метушня.
І тільки чути «де?» та «де?»,
І хата обертом іде...

- У кого з вас таке буває? Хто чистить вам одяг, взуття? У якому вигляді повертається дехто з вас зі школи? Треба зробити висновки!

3. Закінчи речення:

- Якби не було людей, я ...
- Якби я не мав друзів, я ...
- Якби я все життя жив на безлюдному острові, я ...
- Я був би щасливим, якби у мене ...
- Нещасні люди ті, які

4. Робота над приказками та порівняннями.

«Згорблений, як дід», «Стрункий, як хвоїнка», «Без осанки кінь – корова», «На неохайній людині всяка одежа погана», «Прибереться, аж світ увесь стрепенеться».

5. Підсумок заняття

Заняття 2. Важко бути людиною...

Мета: Отримати знання про себе, пізнати своє власне «Я».

Вчитель. Люди, людство, а кожен із нас – людина. Хто така людина? Як тлумачить це поняття словник? (Людина – це жива істота наділена мисленням, мовленням, здатна створювати знаряддя праці і користуватися ними.)

- Чи достатньо цього визначення для відповіді на це запитання? Довніть це тлумачення самі.

1. Робота над оповіданням Василя Сухомлинського «Важко бути людиною...».

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежить у долині за кілька кілометрів од села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили.

Відійшли з кілометр від хутірця. Марійка тут і згадала:

- А ми ж не подякували жінці за воду. Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

- Що ж ... – каже Роман, - це не велика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?

- Варто, – наполягає Марійка. – Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе?

Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

- Ви як хочете, – каже Марійка, – а я повернуся й подякую...

- Чому? Скажи, чи обов'язково треба це робити? – питає Роман...

Адже ми так потомилися...

- Бо ми люди...Якби ми були телята, можна було б і не вертатися... Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі. Роман постояв хвилину й, зітхнувши, теж поплівся за гуртом.

- Важко бути людиною... – сказав він.

Вчитель. Коли і хто може відчутти сором перед самим собою? Чому важко бути людиною?

2. Гра «Мої добрі справи»

Учням роздаються картки у формі серця, на яких вони записують свої добрі справи. Записане зачитується і картки вивішуються на дошку.

3. Легенда «Як треба жити»

Кажуть, жив собі один чоловік, хазяїн. Був він дуже праведний і такий старий, що вже й правнуків діждав. І його всі: і свої, і чужі - любили й поважали, як кому треба було якоїсь поради, то вже до нього йшли радитися.

Прийшов час умирати старому. Позбиралися коло нього і свої і чужі. Всі плачуть прощаються з дідом. Почав він з дітьми прощатися. Старший син заплакав та й каже: «Тату, навчить мене, як мені жити без вас на світі?» А старий йому каже:

«Як ти, сину, народився на світ, так ми всі раділи, а ти плакав. Живи ж так щоб, як доведеться тобі вмирати, усі люди плакали за тобою, а ти сам радів і не боявся стати на суд перед Богом».

Помер дід, а його слово впало людям у душу. Тим не забули діда, і досить про нього згадують та про його науку кажуть.

- *Чи можна назвати діда ЛЮДИНОЮ з великої літери?*

- *Чого навчив дід сина та інших людей?*

4. Запам'ятай!

- Радій успіхові товариша.
- Будь правдивим, мужньо визнавай свою провину, не перекалай її на інших.
- Кажі завжди тільки правду.
- Дорожи довірою батьків і товаришів.
- Не хвалися навіть найгарнішим вчинком — добра справа промовляє сама за себе.
- Дав слово — тримай його, дав обіцянку — виконуй.
- Справжній друг пізнається не лише в радості, а й у біді — він завжди допоможе, втішить, стримає від лихого вчинку.
- Нікого не ображай ні словом, ні вчинком; дбай про молодших,

допомагай їм, борони тих, хто слабший за тебе.

5. Підсумок заняття

Заняття 3. Чи вмію я товаришувати?

Мета: Довести дітям необхідність дружби, розвивати уміння товаришувати, виховувати уважне, шанобливе ставлення один до одного

Вчитель. Уже кілька днів Тимошкові не щастило. До всіляких дрібниць (отримав двійку з контрольної, розбив коліно, пробив футбольний м'яч) додалася й справді велика прикрість. Найкращий друг Микита звинуватив його в ненадійності:

- З тобою добре тільки коники викидати. А в серйозних справах...
- і Микита багатозначно замовк.

- Ще побачимо, хто на що здатний, - ображено бубонив під ніс Тимошко, проступаючи навпрошки, аж поки перечепився об поріг.

Він підвів очі – перед ним стояв пухнастий Лис. – заходь, - запросив його Лис. – усі хлопчики твого віку схожі на Маленького принца, дарма що ніколи не бували в космосі, на інших планетах. Тимошко збагнув, що біля Бюро дружніх порад зустрів наймудрішого у світі Лиса, про якого розповідав у повісті-казці “Маленький принц” французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері. Я вам цікаво, які секрети дружби Лис розкрив Тимошкові?

2. Улюблена квітка Маленького принца

Лис розповів Тимошкові, що в Маленького принца на планеті була улюблена квітка, за якою він дуже сумував, опинившись на Землі. Хлопчик міг упізнати її серед тисячі рослин. Хочеш дізнатися, яка квітка та який перший секрет дружби повідав Тимошкові Лис – знайди однакові пелюстки і склади речення.

(дітям пропонується обрати серед багатьох пелюсток різного кольору однакові (на них написано такі слова: “повага”, “дружити”, “світлота” і т. п.) та рожеві пелюстки з написами “тільки”, “добре”, “серце”, “бачить”). Скласти речення.

3. Добери слова

Наступний секрет Лис запропонував Тимошкові дізнатись самому за допомогою підбору потрібних слів щоб закінчити речення:

Друзі можуть разом...

4. Чому дехто не має друзів

Лис розкрив Тимошку ще один секрет: людям, які не мають дру-

зів, бракує часу навіть щоб усвідомити, хто з ними поруч. Тимошко задумався й пригадав таку історію. Якось, прийшовши додому зі школи, він почав розповідати рідним шкільні новини.

- А як там Василь Петренко? – поцікавилася мама.

Тимошку дуже здивувало мамине запитання, бо з цим хлопцем він не товаришував.

- А хто його зна, - сказав Тимошко. – Я навіть не зауважив, чи був він у школі. Я взагалі його ніколи не помічаю.

- Чому?

- Та дивний він якийсь. Нічого особливого... Його й учителі не помічають.

- Он як... – задумливо сказала мама. – А я сьогодні бачила Василю маму. Вона розповіла, що її син став переможцем міського турніру з шахів. Тепер представлятиме наше місто на всеукраїнському турнірі. Тимошко від здивування аж рота розкрив.

Як ви гадаєте, чи варто Тимошкові змінити своє ставлення до однокласників? Чому?

5. Чи вмієш ти дружити? (тест)

Клас ділиться на групи по 5-6 чоловік. Кожен учасник може малювати олівцем (або фломастером) тільки одного кольору.

Інструкція: візьміть олівці (фломастери) й малюйте протягом 5 хвилин.

Після завершення роботи, дітям пропонується роздивитися свої малюнки, чи не занадто переважають на них певні кольори. Якщо ні, ви вмієте ділитися почуттями, а отже – дружити. Якщо так – намагайтеся бути уважнішими до інших.

6. Підсумок заняття.

Заняття 4. Батько і мати – два серця гарячих.

Мета: Виховувати любов та повагу до членів сім'ї

1. Оповідання «Мати» (Валеріан Поліщук)

На одному подвір'ї колись жила квочка. Мала рябенька лише одне курчатко, тому дуже добре про нього дбала та всіляко охороняла. Хай тільки хтось спробує малечу зачепити!

- Квор-кер-квок; я тобі дам! – схвильовано кричала курка.

- Собако, обходь іншою дорогою, бо очі видеру!

А кіт узагалі мусив прокрадатися десь поза корчами. Коли ж квочка все ж його помічала, то щодуху втівав, бо бою все одно б не

витримав... Ось така турботлива мати! Через те, що дитинка була одна, курка дивилася за нею дуже уважно. Звісно, вона ж - мати...

Якось хлопчина захотів зловити симпатичне курчатко, аби трішки побавитися.

- Не підходь! Куд-ку-дак! Ти що зібрався робити? Ану геть! – сердиться квочка.

Пташенятко під матусю ховається, рябенька ж захищає малого своїми крилами, опустивши й розправивши їх аж до самої землі. Заховалася за корч і ходить навколо дитини з войовничим виглядом. Хлопчик присідає, простягає долоню та раптом одскакує, тому що квочка кинулась – і тепер рука подряпана!

«Зачекай, я ж тепер зараз!» – думає пустун і хватає курку так, що аж пір'я летить... Але бідолашна видерлася та знову кинулася на захист дитинчати... Вона не про себе дбає. Хлопчик удруге нападає. Квочка аж покотилася від удару та, прудко схопившись, почала клювати, бити лапами і крилами свого супротивника... Розлютувалися обоє. Тепер вже бешкетникові не курча було цікаве, а помститися хотілося... Поки хлопчина міркував, квочка знову взяла під захист свою дитинку і, розправивши крила, керхала та квочкала то з погрозою, то заспокоюючи, немов руками хотіла обійняти малятко.

«За що ж я її б'ю?» - раптом подумав хлопчик. – Я ж із курчам хотів лише позабавлятися. Мама також нікому не дозволяє мене кривдити. Навіть самому таткові». Постояв ще трішки й пішов. Хай ряба заспокоїться... А за кілька хвилин повернувся в садок, вибачився і пригостив квочку жменькою пшона. Ось така турботлива мати!

(обговорення оповідання)

2. Тест “Мама й тато – мій скарб?”

1. Чи завжди ти погоджуєшся з тим, що кажуть батьки?
2. У скрутній ситуації ти просиш поради в мамі чи тата?
3. Розпитуєш батьків про їхню роботу?
4. Батьки знають твоїх друзів?
5. Твої друзі приходять до тебе додому?
6. Ти нудьгуєш удома, хочеш проводити вільний час в іншому місці?
7. Чи обговорюєш ти з батьками прочитану книгу?
8. Чи ходите ви разом у кіно, на виставки, до зоопарку?
9. Чи ти допомагаєш батькам по господарству?
10. Чи прикрашаєте ви ялинку разом?
11. Чи є у вашій родині спільні захоплення, розваги, ігри?
12. Чи ти любиш вихідні проводити разом з батьками?
13. Чи ви разом ходите на прогулянки, риболовлю?
14. Чи ти розпитуєш батьків про їхнє дитинство?
15. Чи ти кажеш батькам: “На добраніч!”?

16. Чи ви слухаєте разом музику?

За відповіді «так» – 2 бали, «іноді» – 1 бал, «ні» – 0 балів.

Якщо ти набрав:

Більш як 20 балів – батьки твої надійні друзі. Однак не забувай піклуватися про них;

Від 10 до 20 балів – твої стосунки з батьками задовільні. Помір-
куй, як їх покращити;

Менш як 10 балів – у тебе кепські стосунки з батьками. Переглянь свою поведінку, частіше звертайся до них за порадою. Щодня пропону-
й їм свою допомогу. Мати вдома таких надійних друзів – справж-
ній скарб для тебе.

3. Наказ дітям (В. О. Сухомлинський)

Батько і мати дали тобі життя і живуть для твого щастя. Не зав-
давай їм болю, образ, прикрощів, страждань. Все, що тобі дають
батько й мати, — це їхня праця, піт, утома. Вмій поважати працю
батьків. Найбільше щастя для матері й батька — твоє життя, пра-
цьовитість, любов до науки, повага до старших. Якщо люди вважа-
ють тебе недоброю людиною — це велике горе для твоєї матері й
батька. По-справжньому любити їх — означає приносити в дім мир
і спокій.

Твоя сім'я — це не тільки батько й мати. Це й ви, діти. Це твоя
поведінка, твої вчинки. Запитуй у батька й матері дозволу на те, що
без них вам робити не можна, або ж не тактично. Справжня свобода
сина й дочки — бути слухняними дітьми. Підкорення волі батьків
— перша школа громадського виховання, перша дисципліна твоєї
совісті. Якщо не навчишся підкорятися волі батьків, то не зможеш
стати стійким, мужнім громадянином, дисциплінованим трудівни-
ком, вірним батьком своїх дітей.

Три нещастя є в людини: старість, смерть і лихі діти — говорить
українська народна мудрість. Старість — невідворотна, смерть —
невмолима, перед цими нещастями ніхто не зможе зачинити двері
свого дому. А від лихих дітей дім можна зберегти, як від вогню. І це
залежить не тільки від батьків ваших, а й від вас самих.

Бути хорошими дітьми — означає не допустити, щоб старість
батька й матері була отруєна твоїми поганими вчинками. Вмій від-
чути найважчі душевні муки матері й батька. Їхня хвороба — твоє
горе. Їхні невдачі і неприємності на роботі — твоя біда. Вмій бути
добрим у думках і почуттях. Бережи здоров'я батьків. Пам'ятай,
що ранню старість і хвороби батькам приносить не тільки праця,
втома, а й сердечні хвилювання, переживання, тривоги, прикрощі.
Найбільше вражає батьків дитяча невдячність, байдужість сина чи

доньки. Будьте гідними своїх батьків!»

4. У народі кажуть:

- Погана та пташка, якій своє гніздо не миле.
- Нема у світі цвіту цвітнішого над маківочку, нема ж і роду, ріднішого над матиночку.
- На сонці тепло, а біля матері добре.
- Мати – сонце ясне, і в нічку не гасне.

5. Підсумок заняття.

Заняття 5. Хто дідуся та бабусю має – той потіху знає.

Мета: Виховувати у дітей справедливе ставлення до бабусь, дідусів. Навчити шанобливого ставлення до людей старшого віку.

Вчитель. Бабуся, дідусь – які ж то гарні слова. Як вони зігривають душу, серце і заслужили вони наше розуміння та повагу не тільки тим, що в українській родині, з давніх-давен, існував звичай шанувати найстарших її членів, а ще тому, що вони мають великий життєвий досвід, є завжди поміркованими, розважливими, першими наставниками у житті своїх онуків.

1. Вірш на пам'ять: Про бабусь та дідусів.

Можна в світі чимало зробити:
Перетворити зиму на літо,
Можна море й океани здолати,
Гору найвищу штурмом узяти.
Можна пройти крізь пустелі і хащі,
Тільки без вас, бабусю й дідусю,
не можна нізащо.

2. Оповідання Василя Сухомлинського «Хай я буду ваша, бабусю...»

На околиці села живе старенька бабуся Марина.

- У неї немає нікого-нікогінько, - часто говорить матуся Марійці, трирічній дівчинці. Марійка з матусею живуть через дорогу від бабусі Марини. Встане вранці Марійка, гляне на бабусине подвір'я й бачить: сидить бабуся на стільчику, гріється на сонці й пильно-пильно дивиться на неї, Марійку.

- Добрий день, бабусю!

- Добрий день, Марійко, - радісно відповідає бабуся. – Посидь біля мене, дитинко.

Марійка посидить трохи, послухає казку. Але довго сидіти не хочеться. Вабить луг-скільки метеликів там літає. Вабить річка - який пісочок чистий там на березі, яка вода тепла...

Марійка збирається йти, а бабуся зітхає.

- Чому ви зітхаєте, бабуся?

- Бо нікому й слова промовити... Одна я, однісінька...

- Хай я буду ваша, бабуся, - тихо шепоче Марійка й цілує її в старечу, зморщену щоку.

- Добре, дитинко, будеш моя, - усміхається бабуся Марина.

До вечора Марійка бігала в лузі, купалася, милувалася метеликами. А про бабуся не забувала. Побігає в лузі, прибіжить до бабусиного подвір'я й защебече:

- Я не забула, що я ваша, бабуся! Тільки, ой, як у лузі бігати хочеться!

3. «Бабусин борщ»

У бабусі дві внучки у великому місті – Ніна й Тіна. На літні канікули вони приїхали в гості до бабусі. Радіє бабуся внучкам – першокласниці Ніні й шестикласниці Тіні. Пригощає бабуся їх черешням, свіжим медом і варениками. Та дівчаткам найбільше хочеться борщу: мама розповідала їм, що бабуся варить дуже смачний борщ. Зварила бабуся борщ – із свіжими помідорами, з капустою, з сметаною. Але була одна біда... Забувати стала бабуся, що вона зробила. Поки варила борщ – двічі посолила. Поставила на стіл дві миски борщу, запрошує внучок до страви й говорить:

- А чи солила – й не пам'ятаю... Стара стала... ось сіль у сільниці – солить за смаком. З'їли дівчатка по ложці борщу: ой, який же солоний! Подивились одна одній в очі, усміхнулися непомітно. Ложка за ложкою – з їли по мисці та й ще трішки попросили. Їдять та дякують бабусі. Бабуся радіє.

- А чи солила я борщ? – запитала бабуся.

- Ми й не помітили, - сказала Ніна. – Такий смачний, що про сіль і не подумали.

- Значить, солила, - зітхнула з полегшенням бабуся. – А завтра солить ви: боюся, що забуду посолити.

- Добре, бабуся, солити будемо ми.

4. Гра-конкурс «Бабусині помічники»

Група ділиться на дві команди, які змагаються, хто вправніше виконає ситуативне завдання.

1. Уявіть, що вам доручили принести овочі для борщу. Що ви візьмете? (діти перелічують, всі необхідні овочі для приготування борщу)

2. Часто бабусі важко всилити нитку в голку, і вона звертається до вас по допомогу. Хто з вас вправніше це зробить?

3. У хлопчиків і дівчаток нерідко відриваються гудзики. Хто швидше й правильно пришиє гудзик.

4. До вас в гості привітали бабуся і дідусь. Вам треба якнайшвидше по сервірувати стіл щоб попити чаю. Хто це зробить краще?

4. В народі кажуть:

- Хто бабусяю має, той потіху знає.
- Бабуся скаже, як зав'яже.
- Там бабусине слівце – плідне деревце.
- Там бабусині руки – де внуки.

5. Підсумок заняття.

(3 клас)

Заняття 1. Пізнати самого себе.

Мета: продемонструвати відмінність кожної людини за своїми «природними привілеями», можливостями, обдаруваннями. Допомогти дітям дійти висновку про унікальність, цінність кожної особистості.

1. Читання оповідання В. Сухомлинського «Бо я – людина»

Вечоріло. Битим шляхом йшло двоє подорожніх — батько й семирічний син. Посеред шляху лежав камінь. Батько не помітив каменя, спіткнувся, забив ногу. Крекчучи, він обійшов камінь, і, взявши дитину за руку, пішов далі.

Наступного дня батько з сином йшли тією ж дорогою назад. Знову батько не помітив каменя, знову спіткнувся і забив ногу.

Третього дня батько й син пішли тією ж дорогою. До каменя було ще далеко. Батько каже синові:

— Дивись уважно, синку, треба обійти камінь. Ось і те місце, де батько спіткнувся й забив ногу.

Подорожні сповільнюють кроки, але каменя немає. Бачать, обабіч дороги сидить сивий старий дід.

— Дідусю, — запитав хлопчик, — ви не бачили тут каменя?

— Я прибрав його з дороги.

— Ви також спіткнулися й забили ногу?

— Ні, я не спіткнувся й не забив ногу.

— Чому ж ви прибрави камінь?

-
- Бо я — людина. Хлопчик зупинився й задумався.
— Тату, — запитав він, — а ви хіба не людина?

2. Віршик на пам'ять «Єдиний ти на землі»

Яка це радість – жити!
Творити чудеса!
Сміялись і радити, як вранішня роса!
Ти знаєш, що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні,
Більше такого не буде.
Завтра на цій Землі,
Інші ходитимуть люди,
Інші любитимуть люди:
Добрі, ласкаві чи злі,
Але такого ж не буде –
Єдиний ти на землі.

3. Читання та обговорення казки «Три метелики» (Леся Українка)

Були собі три метелики: один білий, другий червоний, а третій жовтий. Вони мандрували цілий день великим садом у сонячному світлі, перелітали з однієї квітки на іншу та куштували медок.

Час для них спливав дуже швидко. Малі пустуни так загравався, що й не зогляділися, як сонечко сховалося за хмарки та пустився дощ. Вимокли метелики. Полетіли барвистокрилі до своєї хатинки, та біда: двері замкнені, ключа ж ніде знайти не можна. Що робити? За декілька хвилин страшенно змерзли. Через силу навіть крильцями ворушили, бідолашні. Ледве долетіли до тюльпана, червоного з жовтими крапочками. Попросили у нього захисту:

- Любий, сховай від дощу! Тюльпан же промовив:
- Жовтого й червоного прийму, білого – ні! Метелики відповіли:
- Коли не хочеш захистити братика, той ми краще під дощем залишимося.

І сумні комахи полетіли шукати притулку до білої лілеї.

- Подружко, сховай, будь ласка, нас від негоди!
- Допоможу лише білому метеликові, інші ж нехай залишаються надворі, - відповіла безжальна квітка. Тоді білокрилий сказав:
- Сам не хочу ховатися!

Почуло цю розмову сонечко з-за обрію. І схотілося небесному

світилу побачити тих вірних приятелів, що так щиро один одного обстоювали. Продерлося скрізь хмари й кинуло на метеликів своє проміння. Миттю в малечі крильця висохли, комашки зігрілися та знову почали весело літати, танцювати й радіти, як і раніше. А коли сонечко зайшло за гору, метелики повернулися додому спати.

Чи дотримуєтеся ви принципу щодо друзів: один за всіх і всі за одного?

(обговорення казки)

4. Підсумок заняття

Заняття 2. Що означає «повага до себе?»

Мета: Розвиток мотивації до самопізнання, формування первинних навичок самоаналізу, синтезу, адекватної самооцінки.

1. Читання та обговорення вірша «Мимо вух» (Дмитро Білоус)

Чи не знаєте ви Петі Мимо вуха,
Що ніколи і нікого не слуха?
Всі поради пропускає мимо вух.
Через те його прозвали - Мимовух.
Всі заслухались: урок новий іде –
Мимо вух собі і вухом не веде.
Коли щось у вухо і влітає,
то одразу в друге вухо вилітає.
Він схилився, - скроні начебто рука,
й тут же нею в учнів зайчиків пуска.
Вчитель учням щось показує на парті –
Мимовух тим часом крутиться на парті.
Вчитель двічі зауважив, а вже третє
викликала його, але ... не чує Петя.
Шепчуть учні: - йди до дошки, Мимо вух! –
Вийшов. Встав. Чи онімів він, чи оглух?
На перерві всі до нього: - Що з тобою?
- Та-а, - промимрив він це, й махнув рукою.
Так у першій чверті Петя Мимовух
цілі дні ловив старанно в класі мух.
В другій чверті й мух не стало, - не зівав,
цілу чверть ловив наш Петя в класі гав.
В третій – майже й на уроки не ходив,
бо на вулиці він витрішки ловив.

А в четвертій, - тут потилицю вже чуха,
жде він іспитів, неначе віл обуха.

- Чи можна сказати про Петрика, що він себе поважає? Чому?
- У чому це виявляється?

2. Читання та аналізування оповідання «Порожній колосок»

Батько з сином ішли житнім полем. Хлопчик запитав у батька: «Чому це, тату, один колосок нагнувся до землі, а інший вгору дивиться». Батько відповів: «Колосок, що до землі нахилився, повний зерна, урожайний, а цей, що вгору дивиться – легкий, порожній, непотрібний. Так і людина: смиренний завжди голову донизу схиляє перед ближнім і дає плід добрий, а гордий зневажливим поглядом ніби зверху озирає всіх і підноситься над ними».

- Як ви розумієте батькову науку, про повні та порожні колоски?
- Чи можна говорити про самоповагу, коли людина є гордою та зневажливою до інших?

3. Ідеальні поради від знаменитостей, як виявляти самоповагу.

- Одного разу актори столичного театру, які мешкали в сусідньому з Іваном Тобілевичем (відомим українським драматургом і актором) будинку, сиділи на балконі й розмовляли. Побачивши, що Іван Карпович несе вугілля і руки в нього чорні, почали сміятися.

- «Краще мати чорні руки, а не чорну душу», - спокійно сказав він кепкувальникам.

- Акторам стало соромно, і вони пішли до кімнати.

- Славетний датський казкар Ганс Крістіан Андерсен не дбав про свій одяг. Увесь Копенгаген знав його старий потертий плащ якомсь незнайомий чоловік перепинив Андерсена на вулиці й уїдливо запитав:

- «Оця злиденна річ на вашій голові називається капелюхом»?

- Андерсен не забарився: «А ця злиденна річ під вашим капелюхом називається головою?»

- У чому, на вашу думку виявляється самоповага? Що означає «вміти себе поважати»?

4. Прочитайте та проаналізуйте вислови про самовиховання — найбільшу перемогу над самим собою. (В.Сухомлинський)

- Самовиховання як внутрішнє життя колективу народжує людей сильної волі. волі.

- Виховання серця неможливе без самовиховання.

- Найбільша перемога — це перемога над самим собою.

- Обов'язок у дії — головне джерело волі.

-
- Наказувати собі, володіти собою вчися змалку, примушуй себе робити те, що треба, й воно стане для тебе бажанням.
 - Справжня людина вміє наказувати собі і вміє бачити обставини, де треба наказувати собі.
 - Ти станеш справжньою людиною тільки тоді, коли зрозумієш, що таке важко.
 - Легко тільки тому, хто не примушує себе робити те, що треба.
 - Злиття треба і важко – це мудрість самовиховання й шлях справжньої людини.
 - Невимогливий не може ні цінити, ні поважати людей, ні дожити ними.
 - Виховуючи сам себе, не допускай перетворених слабостей у зло.
 - Найбільш здатним до самовиховання стає той, у кого є надійний вірний друг, що вміє не тільки мужньо допомогти заступитися за тебе, а й мужньо ненавидіти зло, бути непримиренним до зла.
 - Виховання мужності — надзвичайно складний процес формування сили духу — насамперед волі, пристрастей, бажань, почуттів, настроїв, захоплень.
 - Будь володарем своїх прагнень, пристрастей, бажань, почуттів, настроїв, захоплень.
 - Сила волі перетворює іскру фізичних сил у могутнє полум'я, слабкість волі гасить вогонь фізичних сил, і вони перетворюються в холодний попіл.
 - Збери всі сили свого духу, щоб неможливе стало можливим.
 - Пам'ятай, що безвілля, слабкість, відступництво починається з невеликого – твого відступу перед злочасним «не хочеться».
 - Сила людської волі безмежна.
 - Занепад духу в тяжкій життєвій ситуації – це твоя поразка, загибель.
 - Людина обов'язку немислима, коли вона сама собі нічого не наказує

4. Підсумок заняття

Заняття 3. Що означає «поважати інших»?

Мета: Викликати у дітей прагнення цінувати один одного, потребу в іншій людині. Учити висловлювати побажання. Проявляти доброзичливість, щирість, приязнь у ставленні до однолітків, уміння «бачити» добре, позитивне в людині.

1. Розгляд ситуацій.

Вчитель: яких корисних умінь бракує героям наведених нижче ситуацій?

Ситуація 1.

На уроці учні розповідали про свої улюблені заняття. Для Сашка це була легка атлетика, для Олі – бальні танці, для Андрія – східна боротьба, для Оленки – туризм. А Наталка розповідала, що займається виведенням нового виду кактуса. На мить у класі запанувала тиша, а потім почалося: «Хіба це заняття?», «Нудьга!», «Ну й дивачка!». Діти стнали плечима й посміювалися. Наталка знітилась і опустила голову...

Ситуація 2.

Ігор нещодавно переїхав до великого міста з села. І хоч навчався хлопець добре, деякі однокласники глузували з нього. Найбільше дошкуляв йому Дмитро. Якось на уроці інформатики Ігор попросив у Дмитра допомоги. У відповідь почув: «Свинопасам комп'ютер ні до чого!»

2. Переставте у словах склади – дізнаєтесь, яких рис передусім слід позбавитися однокласникам Наталці та Дмитрику.

ПИТЕРМІСЬНЕ, РОМІЗУЛІСТЬЗА, БІСТЬГРУ.

4. Відгадай.

1	В	И						И	Й
2	Г	А						И	Й
3	К	О						И	Й
4	П	Р						И	Й
5	Т	А						И	Й
6	Ш	Л						И	Й

1. Той, хто виявляє хороше виховання, уважність.
2. Вишукано чемний, люб'язний.
3. Той, хто делікатно поводитьься з людьми.
4. Той, хто виявляє щирість, доброзичливість.
5. Той, хто має почуття міри, такт.
6. Великодушний, благородний.

4. Тест «Тебе поважають друзі?»

Хочеш знати, що про тебе думають друзі? Відповідай «так» чи «ні».

1. Твою відсутність завжди помічають?
2. Полюблюєш більше говорити сам?
3. Друзів сам обираєш?
4. Краще нехай хтось залежить від тебе, ніж ти від когось?
5. Відстоюєш свою думку навіть у дріб'язкових питаннях?
6. Можеш змінити плани в останню хвилину?
7. У складних ситуаціях почуваєшся невпевнено?
8. Знайомлячись, можеш перепитати ім'я, якщо не розчув?
9. Завжди підтримуєш настрій своєї компанії?

Додавай по одному очку за відповідь «так» 1, 3, 4, 8 запитання; за відповідь «ні» – на 2, 5, 7, 9 запитання.

Якщо отримав:

7 очок і більше – тебе поважають друзі.

3-6 очок - у тебе непростий характер, і це погано впливає на стосунки з друзями.

1-2 очка – треба більше вірити у себе і шукати друзів у своєму оточенні.

5. Читання та аналізування оповідання “Комірчина для дідуся” (В.Сухомлинський)

Захворів дідусь Юрасиків, лежить і кашляє. Мати й тато мовчать.

Одного разу прийшов Юрко з дитячого садка та й бачить: закопує тато стовпи поруч з хатою.

— Що це ви будujete, тату? — запитує Юрко

— Комірчину до хати прибудуємо. Дідусь житиме в комірчині..

Юрко взяв маленьку лопатку, пішов на город, сів серед картоплиння й копає ямку.

— Що це ти копаєш, Юрасику? — запитує батько.

— Та землянку будую...

— Для чого ж тобі землянка?

— А ви з мамою житимете в ній, як постарієте...

6. Підсумок заняття

Заняття 4. Вміння «слухати» і «чути»

Мета: Вчити шанобливого ставлення до оточуючих, розвивати вміння чемно поводитись, виховувати уважність і тактовність у спілкуванні.

Вчитель: Як ви розумієте прислів'я: «Уміє слухати, уміє і почути»? Вміння слухати і чути не менш важливе, ніж коли один говорить, а інший уміє вислухати. Невміння слухати, на жаль, притаманне багатьом людям. Перебиваючи того, хто говорить, ми демонструємо свою неповагу до нього і до себе. Безумовно, це не означає, що треба вислуховувати будь-які дурниці. Якщо тема розмови тебе не цікавить, треба тактовно послатися на брак часу і ввічливо попроситись.

1. Аналіз життєвих ситуацій.

Ситуація 1.

Діти обговорюють кінофільм. Андрійко: Так чим же закінчився вчора фільм? Оксанка: Кінець щасливий... Михайлик (перебиває, не дає Оксанці договорити): Розвідник зостався живий. Але вона неправду каже! Кінець нещасливий, бо його жінка попала в полон... Андрійко: Хто це – “вона”? Михайлик (показує пальцем на Оксанку): Ось ця...

- Послухавши таку розмову, ви одразу можете сказати, хто з дітей вихований, а хто ні. Правда?

Ситуація 2.

Дві дівчинки так голосно розмовляють, що пташки з переляку розлітаються. Про що ж вони говорять? Ось послухайте:

- Я вчора ходила...
- Мені купили...
- Там подарували...
- А Маринка таке саме...
- І сумку на заціпках...
- Як розплачеться...

Оце завжди виходять такі розмови, коли водночас говорить двоє і не слухають одне одного. А коли б ви бачили, як ці дівчатка руками розмахували! «Наче не говорять, а мух розганяють!» - скажете ви. І спитаєте: “Невже вони виховані?”

А що ви будете робити коли:

- Стоять двоє товаришів, розмовляють, а тобі треба одного з них про щось спитати...
- Тобі терміново треба щось сказати вчительці, а вона саме говорить з іншою вчителькою...
- Ти щось розказуєш, а тебе перебили...

2. Обговорення вірша «Дуже хочуть тишини». (Є. Бандуренко)

В класі учнів - згубиш лік,
У класі - сорок чоловік!
Сорок душ - і всі вони
Дуже хочуть тишини.
І тому весь час звучить:
«Тихо! Тихше! Ну, тихіш!»
Гриць гукає і Тиміш,
Оля Колю заклика,
Коля - Васю і Павла.
Словом, сорок чоловік
Підняли на тишу крик.
Ну й повір, що всі вони
Справді хочуть тишини!

- Чи знайома вам така ситуація? Як зробити так, щоб у класі стало тихіше?

3. Складання правил ведення бесіди.

1. Не перебивай, не перекрикуй.
2. Не нав'язуй нецікаву тему.
3. Не хвастай своїми досягненнями.
4. Чітко викладай свої думки.
5. Зауваження роби, не ображаючи іншого.
6. Кращий співрозмовник той, хто вміє слухати.

4. Робота з прислів'ями.

З'єднайте частини прислів'їв, поясніть їх значення.

Умій сказати,	чути ваші розмови.
Хто мовчить,	ранить сердечко.
Аж до діброви,	той двох навчить.
Гостре словечко	умій і змовчати.

5. Вікторина.

На столах лежать картки двох кольорів. Я ставлю питання, а ви, якщо вважаєте це правильним, показуєте синю картку, якщо неправильним - червону.

1. Вам нецікава розповідь друга - потрібно розвернутися і піти. Правильно це чи ні?

2. Вас перебив ваш співрозмовник - треба спробувати заглушити його своїм голосом. Правильно це чи ні?

3. Вам не подобається мова приятеля - треба спробувати знайти в ній гарні ознаки. Правильно це чи ні?

Запам'ятай правила спілкування!

- Я уважно слухаю співрозмовника.
- Свої думки я висловлюю потім.
- Уважно слухаючи, я здобуду знання.
- Уміння слухати людину – ознака ввічливості.
- Перебивати людину нетактовно.
- Уважно слухаючи людину, я завойовую її прихильність і симпатію.

6. Підсумок заняття

- Отже, вміння слухати і чути інших не менш важливе, ніж уміння говорити. Спілкування людей приносить задоволення лише тоді, коли один говорить, а інший уміє вислухати. Перебиваючи людину, яка говорить, ми демонструємо неповагу до нього і до себе.

Заняття 5. Формула досконалості

Мета: Закріпити розуміння дітьми необхідності бути з людьми ввічливими, доброзичливими; формувати вміння спілкуватися з різними людьми; сприяти засвоєнню правил такту та ввічливості; виховувати співчуття, уміння вболівати за інших людей, рахуватися з їхнім душевним станом; формувати позитивно-емоційне ставлення до подібного стилю у взаєминах між людьми.

Вчитель: Бажання бути досконалим, гарним, приємним - природне і закономірне. У вихованої людини розуміння привабливого зовнішнього вигляду включає не лише природню красу, гарний одяг, а й особисту чистоту й охайність. А якщо людина під час розмови кривить рота, сутулиться, човгає ногами при ходьбі, розмахує руками, постійно тримає руки в кишенях, то чи можна назвати її гарною?

1. Читання та обговорення казки «Він зненавидів красу»

У матері був трирічний син. Дуже любила вона єдину дитину. Що не захочеться синочкові, мама зразу ж кидається виконувати його бажання.

Побачив син троянду за вікном, питає:

— Що це таке?

— Квітка троянди, — відповідає мати.

— Хочу квітку троянди, — вимагає хлопчик. Не просить, а вимагає.

Мати йде, зрізає квітку й приносить синові. Потримав хлопчик троянду в руках, зім'яв пелюстки й кинув на підлогу.

Побачив син на паркані горобця, питає:

— Хто це такий?
— Горобець, — відповідає мати.
— Хочу горобця, — вимагає хлопчик. Пішла мати до сусідських дітей, просить:

— Спіймайте горобця, куплю вам цукерок.

Упіймали діти горобця, одержали цукерок. Принесла мати пташку. Взяв хлопчик горобця, почав гратися, придавив його за шийку, пискнув горобчик і замовк. Кинув син матері мертву пташку.

Почув син, як хтось грає за вікном на сопілці. Сподобалась йому гра, питає він у матері:

— Що це таке?

— Це пастух грає пісню на сопілці.

— Хочу пісню, хочу пісню, вона така красива! — зажадав хлопчик.

Пішла мати до пастуха, просить:

— Йди, пастуше, до мого хлопчика любимого, хоче він, щоб йому належала ця прекрасна пісня.

— Ні, — відповідає пастух. — Пісня — це краса. Не може один володіти нею. Пісня потрібна всім.

Ні з чим прийшла мати до сина, переказала йому слова пастуха. І син зненавидів красу, перестав любити й розуміти прекрасне.

(обговорення казки)

2. Правила поведінки учня за Букварем 1851 року Іоанна Гуркевича

- Люблю, шаную і слухаю батьків моїх, бо вони мене годують, доглядають; до школи посилають і для того добра стараються.

- Люблю, поважаю і слухаю мого вчителя, бо він розум мій просвіщає, вдосконалює і мене доброму й корисному навчає.

- Встаю рано, зараз же вмиваюсь, розчісуюсь, одягаюсь і Господу Богу молюся.

- Опісля молитви батькам кланяюсь, снідаю і йду до школи з великою охотою.

- По дорозі до школи не зупиняюся, не біжу, не кричу, не пустую, старшим людям уклоняюся, воза не чіпаюся, пороху не збиваю і вважаю, щоб книжок не загубив.

- Як до школи прийду, вітаюся з учнями і сідаю собі на призначене місце. В школі не пустую, не кричу, не плачу, сиджу тихо, дивлюся в книжку або на дошку і уважно слухаю все, що вчитель розповідає, роблю те, що мені робити велять.

- Зі школи не виходжу без потреби, в жодному місці не беру і не чіпаю того, що не моє, і нікому найменшої шкоди не роблю, а знайдене відразу віддаю.

- Ще прозиваю нікого, не сварюся ні з ніким, кожну людину як самого себе люблю, а якщо хто мене образить, то на нього не гніваюся, відразу пробачаю.

- Не вимагаю того, чого забажаю, про все красенько прошу, а якщо мені те, про що прошу, не дають, то не кривлюся, бо що мені конче потрібно, то все мої батьки придбають.

- Не суперечу ніколи моїм батькам і вчителеві. Якщо вони мене кличуть, відразу йду, як мені що робити кажуть, відразу роблю, бо знаю добре, що впертим бути не годиться.

- Якщо мене хто до чого злого намовляє, того не слухаю, з невихованими і розпущеними учнями ніколи не воджуся.

- Опираюся злomu, бо як відразу не супротивлюсь, то воно в мені закорениться.

- Стережусь неправду говорити, бо хто раз збрехав, тому рідко хто більше повірить.

3. Склади тест: Шкала самооцінки Терренса Уебстер-Дойла. Запиши відповіді і обговори їх з рідними або друзями.

1. По-моєму, я роблю погано, коли ...

2. Я роблю добре, коли ...

3. Людям не подобається, коли я ...

4. Людям подобається, коли я ...

5. Я хотів би бути схожим на ...

6. Я не хочу бути схожим на ...

7. Мені не подобається, коли мої друзі (батьки, рідні, вчителі) думають, що я...

8. Мені подобається, коли мої друзі (батьки, рідні, вчителі) думають, що я...

Якщо тобі вдалося відповісти на запитання 1, 3, 6, 7, то ти зробив величезний крок до самодосконалості.

4. Підсумок заняття

(4 клас)

Заняття 1. Я – це Я

Мета: виявити ступінь розуміння дітьми власної унікальності та цінності; створити ситуації, в яких одна дитина змінила б думки про рівноцінність інших людей і відчула б близькість з однокласниками; спонукати дитину до роздумів про унікальність і цінність людей, свою власну.

1. Про що говорить твоє ім'я?

Визначте походження свого імені.

- Як звучать кожного з вас?

- Що означає твоє ім'я?

- Чи є діти, в яких однакові імена? Але придивіться, чи однакові вони як люди.

- Що ви помітили?

2. Гра Хто я?

Мета: Гра дає можливість кожній дитині виразити себе за допомогою малювання свого автопортрета і розповіді про себе. Для дітей, як і для дорослих, немає нічого цікавішого власної персони, тому ця гра викликає великий інтерес, до того ж вона дозволяє дітям проявити свою творчість, фантазію. У грі не може бути правильних або неправильних відповідей, бо кожна людина - найкращий експерт самого себе, він знає себе краще за всіх.

Матеріали: Кожній дитині необхідні папір, олівець і воскова крейда.

Інструкція: Уяви собі, що у тебе є друг, який живе в іншій країні і з яким ти переписувати. Він дуже хоче дізнатися більше про тебе, йому цікаво, який ти, як ти виглядаєш, що тобі цікаво ...Щоб він краще пізнав тебе, ти вирішив надіслати йому свій автопортрет. Намалюй картину, на якій буде зображена або тільки твоя голова, або ти весь цілком, з голови до п'ят. Де-небудь на аркуші великими літерами напиши своє ім'я. Наприклад: Мене звати Валера (10 хвилин.)

Тепер напиши своєму другу дуже простий лист. Нехай кожна його строчка буде починатися словами: я, мій, у мене, і т.д. Може бути, він буде виглядати приблизно так:

Я Валера.

Я люблю інколи побешкетувати.

Я сама старша дитина в родині.

Мій зріст - один метр тридцять і п'ять сантиметрів.

У мене руде волосся.

Я обожаю морозиво.

(5-10 хвилин. По закінченні нехай діти покажуть свої портрети і зачитають)

Аналіз вправи:

- Хотів би ти листуватися з ким-небудь з далекої країни?

- Як ти думаєш, зрадив би твій друг отримати такого листа?

- Наскільки тобі сподобалася ця гра?

-
- Чий автопортрет тобі сподобався найбільше?
 - Чий лист тобі особливо сподобалося?

3. Тест “Який я? Що про мене думають інші?”

Обведи ті риси, які тобі властиві.

Добрий	Злий
Щедрий	Жадібний
Скромний	Егоїст
Дбайливий	Брехливий
Ввічливий	Грубий
Працьовитий	Задавакуватий
Простодушний	Ледачий
Дисциплінований	Хитрий
Вольовий	Упертий
Відповідальний	Легковажний
Старанний	Неслухняний
Наполегливий	Несправедливий
Справедливий	Байдужий
Відвертий	Безпорадний
Доброзичливий	Боягуз

4. Закінчи речення:

- «Я особливий (або цінність) для (кого? чого?)...»
- «Кожен із нас - цінність для (кого? чого?)...»

5. Підсумок заняття.

Заняття 2 Людина - це низка її вчинків

Мета: Розширити та узагальнити поняття дітей про поведінку людей. Розвивати вміння свідомо дотримуватися усталених норм поведінки. Навички культурного звернення до людей.

Вчитель: Людина приходить у світ для добра. Вона живе у людському суспільстві, а тому повинна нести у цей світ світло і чистоту своєї душі, бути справедливою, відвертою у помислах, чесною у діях, милосердною і чуйною. Свідомо виконувати правила поведінки, бути ввічливою, мудрою, доброю і уважною і не лише до людей, а й до навколишнього світу, у якому нам випало щастя жити.

- Як ви гадаєте, якими мають бути вчинки людей?

Добрі вчинки: Добре робити – добре буде й тобі. На зло здатний кожний, а добро зробити лише справжня людина. Добро не оціниш, поки сам добра не зробиш. Добро усе перемагає.

Справедливі вчинки: - це правильне, об'єктивне, неупереджене

ставлення до кого-небудь, людські стосунки, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам. Справедливість і повень зупиняє.

Порядні вчинки: Така людина не здатна на погані, нечесні, або аморальні вчинки. Чесний, путящий, доброчесний. Порядність – дорожка за маєтки.

Гідні вчинки: - це сукупність рис людини, яка характеризується позитивними моральними якостями: честь, достоїнство, повагу, гідність людини визначають її вчинки.

1. Практичне завдання: замінити речення одним словом.

1. Людина, яка тримає свої речі у порядку. (Акуратна, охайна)
2. Людина, здатна переносити будь-які труднощі. (Вольова)
3. Людина, котра завжди все виконує старанно, без помилок. (Уважна)
4. Людина, яка поважає, любить людей, допомагає їм. (Гуманна)
5. Людина, котра відзначена високими моральними якостями. (Благородна)
6. Людина, яка завжди своєчасно і сумлінно виконує свої обов'язки. (Добрисовісна)
7. Людина, котра завжди говорить правду, не обманює. (Чесна)
8. Людина, яка завжди тактовна, коректна, делікатна, люб'язна. (Ввічлива)
9. Людина, не скупа, не зажерлива, подільчива. (Щедра)
10. Людина, яка прямо, безкорисливо і чисто сердечно висловлює свої думки. (Щира)

2. Вірш на пам'ять:

Ти не один на світі, не один,
Тому не міряй всіх на свій аршин,
А делікатно з усіма обходься.
Свого гарнесенького носа
Не всовуй до чужого проса.
Так нас народна мудрість вчить,
Щоб правильно у світі жити.
Та ти делікатна дитина
Й робити все гарно повинна –
Увагу свою виявляти
І послугу пропонувати.
І завжди люб'язною бути –
Усе це ти можеш збагнути.
Не можна у домі чужому:
Без дозволу ритися в ньому,

У сумку чужу заглядати,
Тим більше, з кишені щось брати
Бо ж ти – делікатна дитина,
Робити все гарно повинна.

Вчитель: *Діти, що ще прикрашає людину, робить її світлою, як сонце, як ви гадаєте? (Милосердя). А що таке милосердя? (Добре, співчутливе ставлення до когось).*

3. Дайте щиру відповідь:

1. Якщо хтось скривдить, що робитимете, полізете в бійку?
2. Якщо трапиться людина сумна і зажурена, як ви вчинене?
3. Чи зможете ви простити кривднику? Чи можна проклинати людей?
4. А як що трапиться така людина, що у всьому сумнівається я не може цьому дати ради?
5. Чи змогли б ви помолитися за кривдників і ворогів своїх? І чи треба це робити?

4. Підсумок заняття

Заняття 3. Коли можна уникнути конфлікту

Мета. Оволодіти знаннями та вміннями виходити з конфліктних ситуацій; виховувати почуття справедливості, власної гідності, честі, чесності, поваги до людей, доброту, любов до життя, до ближнього, співчуття, милосердя.

1. Читання оповідання В. Сухомлинського “Образливе слово”

Одного разу Син розсердився і згорячу сказав Матері образливе, грубе слово. Заплакала мати. Схаменувся Син, жаль стало йому Матері.

Ночей не спить — мучить його совість: адже він образив Матір.

Йшли роки. Син-школяр став дорослою людиною. Настав час їхати йому в далекий край. Поклонився Син Матері низько до землі й говорить:

— Простіть мені, Мамо, за образливе слово.

— Прощаю, — сказала Мати й зітхнула.

— Забудьте, Мамо, що я сказав вам образливе слово.

Задумалась Мати, геть посмутніла. На її очах з’явилися сльози. Каже вона синові:

— Хочу забути, Сину, а не можу. Рана від колючки загоїться й сліду не залишиться. А рана від слова заживає, проте слід глибокий зостається.

(обговорення оповідання)

2. Закінчи речення:

Я особливий (або цінність) для (кого? чого?)...;
Кожен із нас - цінність для (кого? чого?)...

3. Аналіз ситуації

Ти став свідком бійки однокласників. Як ти вчиниш?

Можливі варіанти:

- розберуся сам;
- покличу інших дітей;
- звернуся за допомогою до вчителя.

4. Поміркуємо

- Як висловити пораду або побажання, яке може бути неприємним для співрозмовника, але сказати йому про це, на твою думку, необхідно?

- Розіграйте таку ситуацію: твій приятель (подруга) з класу грубо розмовляє з іншими однокласниками.

5. Підсумок заняття.

Заняття 4. Моє краще «Я»

Мета: Розкрити найвищу цінність - цінність самої людини, усвідомлення унікальності свого «Я»: ненавчений ставитися до себе як до цінності, не зможе побачити значущість іншої людини.

Вчитель. Ця історія трапилась дуже давно у старовинному місті, де мешкав один мудрець. Слава про його мудрість розійшлася далеко за межі міста. Та жив у тому місті один чоловік, який заздрив славі мудреця. І от вирішив він придумати таке запитання, щоб мудрець не зміг на нього відповісти. Пішов чоловік на узлісся, спіймав метелика, заховав його в долонях і подумав: «Спитаю я в мудреця: скажи, о наймудріший, який метелик у мене в руках — живий чи мертвий?». Якщо він скаже «живий», я стисну долоні, і метелик помре; а якщо скаже «мертвий», я розкрию долоні, і метелик полетить. Ось тоді всі зрозуміють, хто з нас розумніший.

Так усе і сталося. Впіймавши метелика, лихий чоловік попрямував до мудреця і запитав у нього: «Який метелик у мене, о наймудріший: живий чи мертвий?». І мудрець, який і насправді був дуже розумною людиною, відповів: «Усе у твоїх руках, чоловіче».

Отже, друзі, як ви гадаєте, що мав на увазі мудрець, коли так відповів чоловікові?

(Учні відповідають: «Що від самої людини залежить, житиме ме-

телик чи помре»).

Вчитель. Правильно. Але в цих мудрих словах є ще один зміст: від людини залежить, чого у світі стане більше — добра чи зла. Друзі, сьогодні ми поведемо розмову про доброту — дуже важливу і потрібну для кожного з нас чесноту.

Але спочатку давайте спробуємо скласти невеличкий словничок «добрих» слів — слів, частиною яких є слово «добро».

(Учні перелічують: «Добрий, добросердний, доброзичливий, добродійний, добropорядний, добродушний, доброчесний, добросусідський»).

Вчитель. Друзі, а як ви розумієте це слово? Що означає бути добрим по-справжньому?

(Учні висловлюють власні думки щодо запитань).

Правильно, бути добрим — це значить допомагати одне одному в біді, дарувати радість знайомим і незнайомим людям, захищати молодших і піклуватися про старших. Розкажіть, будь ласка, які добрі вчинки здійснили ви?

(Учні розповідають про свої добрі вчинки (допоміг літній людині донести додому важку торбу, сховався за хлібом для хворої сусідки, допоміг маленькому школяреві перейти вулицю, прибирав територію біля школи та ін.))

Заповіт Ярослава Мудрого (Василь Шурат)

Проминули дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів закликав
І таке до них сказав:
- Вас я, діти, покидаю –
Йду-бо в кращу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:
Не свариться, жийте в згоді,
Тільки миром все збережем,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.
Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
То, державу зруйнувавши,
Розійдетесь в світи.
Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
І блукатимете всюди
Як вигнанці й жебраки.

Вчитель: Часто говорять, що діти самостійні, коли вони вже можуть самі одягнутися та поїсти. Натомість для дорослої людини цього недостатньо, аби бути самостійною. Самостійність можемо розуміти як рису, притаманну людині (тоді кажемо, що вона самостійна), або як стан життєвої незалежності (наприклад, коли самостійно приймати важливе рішення). Самостійна людина відповідальна за кожен свій учинок. У важких ситуаціях вона може сама впоратися з проблемами. На жаль, багато людей, навіть будучи дорослими, так і залишаються безпорадними, залежними від інших. Більшість з нас визнає, що було би добре бути самостійним, але це не так просто, як здається.

Самостійність – це...

Можливо, тобі вже не раз доводилося чути від батьків, друзів або вчителів щось на зразок: “Ну коли вже ти станеш трохи самостійнішим?” А що для тебе означають слова “бути самостійним”?

Хочеш дізнатися, що думають про самостійність твої однолітки – хлопці і дівчата – учні сьомого класу однієї з львівських шкіл? Отже...

- Самостійність – це просто відповідати за все самостійно, не покладатися на маму або тата і не спихати скоєний учинок на інших.
- Самостійність – це коли ти сам турбуєшся про себе.
- Самостійність – це коли людина може постояти за себе і подбати про когось.
- Самостійність – це коли людина самостійно вирішує свої проблеми.
- Самостійність – це коли людина всього добивається сама.
- Самостійність – це коли людина відповідає за свої подвиги, ніколи не підставляючи друзів.
- Самостійність – це коли людина думає над своїми вчинками, сама готує собі їсти, сама, без опіки дорослих, обирає, що їй робити.
- Самостійна людина не робить дурниць, принаймні, старається їх не робити. Це акуратна людина, яка не чекає від когось допомоги і піклування
- Самостійність – це коли людина сама щось робить, самостійно виконує уроки, прибирає в хаті, вміє висловлювати свої думки.
- Самостійність є в кожній людині, якщо її навіть не вважають самостійною. Це не правда!
- Самостійність – це такий вид діяльності, який не можна відняти. Кожна людина сама виконує уроки, сама розмовляє, сама за себе відповідає.
- Самостійність – це коли людина може сама обирати, приймати рішення, творити і навіть думати.
- Самостійність – це коли людина працює сама, в нікого не про-

силь допомоги.

- Самостійна людина не та, що радіє і плаче сама (це самотність), а сама робить ї виправляє помилки.
- Самостійність – це коли ти сам собі грієш їсти.

Підсумок заняття

Крок III. «Вчимося керувати своїми емоціями та контролювати власні дії».

(1 клас)

Заняття 1 «Наші емоції»

Мета: забезпечити атмосферу довіри; зняття емоційного напруження, підвищити адаптацію в колективі; розвиток уміння розпізнавати емоційні стани інших людей; розвиток почуття співчуття, милосердя, розвиток позитивних емоцій.

1. Привітання (на вибір вчителя)

2. Гра «їстівне-неїстівне»

Мета: зняття втоми і напруження, створення позитивної емоційної атмосфери, атмосфери довіри, забезпечення позитивного емоційного фону; перевірка уваги.

Усі учасники стають у ряд обличчям до ведучого на певній відстані. Ведучий кожному учасникові, по черзі, називає предмет і кидає невеликий м'яч або м'яку іграшку. Якщо названий предмет їстівний - учасник повинен упіймати м'яч, якщо ні - відбити. За правильну дію - крок вперед.

3. Вправа «Наші емоції»

Мета: розвиток уміння розпізнавати емоційні стани інших людей. Для виконання вправи тренеріві знадобиться набір із шести карток або плакат зі схематичним зображенням різних емоційних станів людини, наприклад: радість, злість, смуток, провина, спокій. Схематичні зображення різних емоційних станів можна намалювати крейдою на дошці. Для роботи з картками пропонується серія завдань:

1. Назвати емоційні стани (почуття, настрій), зображені на картках.

2. Розділити аркуш щоденника на 2 частини і перемалювати схематичні малюнки так, щоб ліворуч були зображення емоційних станів, що дітям подобаються, а праворуч - які не подобаються. Після виконання завдання діти по черзі називають емоційні стани, зображення яких виявились ліворуч, потім - праворуч, і пояснюють, чому їм подобаються або не подобаються певні емоційні стани.

3. Визначити свій настрій, емоційний стан у цей момент, схематично зобразити його у своєму щоденнику і коротко пояснити причину того або іншого стану.

4. Гра «Мій хороший папуга»

Мета: сприяти розвитку почуття емпатії, уміння працювати в групі. Діти стоять у колі. Потім вчитель говорить : «Діти! До нас у гості прилетів папуга. Він хоче з нами познайомитися і погратися. Як ви думаєте, що ми можемо зробити, щоб він захотів прилетіти до нас знову? Діти пропонують: «Говорити з ним ласкаво», «Навчити його гратися» тощо. Дорослий дбайливо передає комусь з них плюшевого папуга (ведмедика, зайчика). Дитина, одержавши іграшку, повинна пригорнути її до себе, погладити, сказати щось приємне, назвати ласкавим ім'ям і передати (або перекинути) папуга іншій дитині. Гру краще проводити у повільному темпі.

5. Хвилинка відпочинку «Пташка»

Діти уявляють себе птахами, пурхають у блакитному небі, співають і радіють сонечку.

6. Етюд «Усмішка по колу»

Усі беруться за руки і «передають усмішку по колу»: кожний учасник обертається до свого сусіда праворуч і ліворуч і, побажавши йому що-небудь хороше і приємне, усміхається йому, той усміхається наступному сусідові і т. д. При цьому можна «образно ліпити усмішку» й обережно «передавати» її по колу, із рук в руки.

7. Підсумок заняття.

Заняття 2. «Як навчитися стримуватися»

Мета: Навчання прийомів саморегуляції, вміння володіти собою в ситуаціях, що провокують гнів; закріплення соціально прийнятих норм; розвиток здатності бути уважними до інших; виховання співчуття і терпимості.

1. Гра «Маленька примара»

Мета: навчити дітей виражати гнів у прийнятій формі. Ведучий: «Діти! Зараз ми гратимемо роль маленьких добрих примар. Нам захотілось побешкетувати і злегка налякати один одного. За моєю командою ви будете робити руками такий рух (педагог піднімає зігнуті в ліктях руки, пальці розведені) і говорити страшним голосом звук «у». Якщо я буду тихо ляскати, ви будете тихо промовляти «у», якщо я буду голосно ляскати, ви будете – лякати голосно. Але пам'ятайте, що ми - добрі примари і хочемо тільки злегка пожартувати. Потім вчитель ляскає в долоні: «Молодці! Пожартували і досить. Давайте знову станемо дітьми!»

2. «Рубання дров»

Мета: допомогти дітям включитися в активну діяльність, відчувати свою агресивну енергію і «витрачати» її під час гри.

Ведучий: Скажіть, хто з вас хоч раз рубав дрова або бачив, як це роблять дорослі? Покажіть, як потрібно тримати сокиру. У якому положенні повинні знаходитися руки і ноги? Станьте так, щоб навколо залишилося трохи вільного місця. Будемо рубати дрова. Поставте шматок колоди на пеньок, підніміть сокиру над головою і з силою опустіть її. Можна навіть скрикнути: «Ха!».

Для проведення цієї гри можна розбитися на пари і, потрапляючи у певний ритм, по черзі ударяти по одній колоді!

3. «Добра тварина»

Мета: сприяти згуртуванню дитячого колективу, навчити дітей розуміти почуття інших, надавати підтримку, співпереживати.

Учасники стають у коло і беруться за руки. Ведучий тихим таємничим голосом говорить: «Станьте, будь ласка, у коло і візьміться за руки. Ми – одна велика, добра тварина. Давайте послухаємо, як вона дихає! А тепер подихаємо разом! На вдих - робимо крок уперед, на видих - крок назад. А тепер На два - робимо 2 кроки уперед, на видих - 2 кроки назад. Вдих - 2 кроки вперед. Видих - 2 кроки назад. «Так не тільки дихає тварина, так само чітко і рівно б'ється її велике добре серце. Стук - крок уперед, стук - крок назад і т.д. Ми усі беремо подих і стукіт серця цієї тварини собі».

4. Вправа «Уважність до інших»

Мета: розвиток самоконтролю, уважності до оточуючих.

Вчитель: Один з учасників групи сідає спиною до інших; У цьому варіанті вправи він повинен детально описати вже не зовнішність, а поведінку одного з членів групи. Можна запропонувати описати поведінку дитини протягом сьогоднішнього дня (дня проведення

заняття) із усією послідовністю подій. Потім діти міняються. Вправа продовжується, поки не буде описана поведінка кожного учасника групи. Одержуючи оцінку оточення, діти вчать контролювати свою поведінку.

5. Підсумок заняття.

Заняття 3. «Тренуємо емоції»

Мета: формування конструктивних форм спілкування, навичок самоконтролю і самопізнання; закріплення моральних уявлень і суджень; розвиток почуття взаємодопомоги, взаємоповаги.

1. Вправа «Тренуємо емоції»

Попросіть дитину: нахмуритись як осіння хмара, зла чарівниця, розгніваний чоловік; усміхнутися як кіт на сонці, саме сонце, Бураїно, хитра лисиця, радісна дитина, ніби ти побачив диво; позлитись як дитина, в якій відібрали морозиво. Два барани на мості, людина, яку вдарили; злякатись, як дитина, що загубилася в лісі, заєць, який побачив вовка. кошеня, на якого гавкає собака; втомитися як тато після роботи, людина, яка підняла важкий вантаж, мурашка, що притягла велику муху; відпочити як турист, що зняв з плечей важкий рюкзак, дитина, яка багато попрацювала, допомагаючи мамі; стомлений воїн після перемоги.

2. Вправа «Злюка-зіронька»

Мета: закріплення прийнятних форм вираження гніву.

Хлопчики і дівчатка по черзі сідають на стілець обличчям до всіх. Спочатку зображують «злюку» (дивляться на кожного з незадоволенням, з-під насуплених брів, закусивши верхню губу, потім зображують «зіроньку» (дивляться лагідно, усміхнено, доброзичливо). Для етюду можна дібрати музику.

3. «Мішечок для криків»

Мета: зняття негативних настроїв і відновлення сил.

По черзі або за бажанням діти підходять до вчителя і якнайгучніше кричать у спеціальний мішечок.

4. Вправа «Білчині окуляри»

Мета: закріплення моральних уявлень і суджень, розвиток почуття взаємодопомоги, взаємоповаги.

Мама прийшла за Дмитриком у дитсадок. Той підскочив до мами

і питає: «А що ти мені принесла?» «Нічого, синку», — відповідає мама «Ага, — образився хлопчик, — тоді я не піду з тобою» додому, доки ти мені чогось не принесеш», — і побіг гратися далі. Засмутилася мама, що в неї виріс син егоїст. Іде собі й плаче. Підбігає до неї білочка і каже: «Не плач, Дмитрикова мама, я тобі допоможу. Дмитрик просто ще не навчився розуміти інших і тому ображає їх. А насправді він добрий і розумний хлопчик.» Подякувала мама і повернулася до Дмитрика з окулярами. Зрадив хлопчик, надів окуляри і тут побачив, як він свою маму образив. Пригорнувся Дмитрик до мами, взяв її руки і каже: «Мамочко, я ж не хотів тебе засмутити, я ж тебе дуже люблю». Посміхнулася мама і пробачила синові. Прийшли вони додому. Бабуся зустріла їх і заходилася поратись на кухні. А Дмитрик подивився крізь чарівні окуляри і каже: «Бабусю, я бачу, ти дуже втомилася, сядь, спочинь, а я тобі допоможу на стіл накритий. Так приємно стало бабусі, що в неї онук чуйний, що навіть заплакала вона, сльози фартушком витирає. А тут котик прийшов. «Мяу», — сказав і сів у куточку, Дмитрик дав йому молочка. Кіт замуркотів і вдячно потерся об Дмитрикову руку. Учасники гри хвалять Дмитрика, висловлюють йому своє захоплення та вдячність.

5. Вправа «Попроси іграшку»

Мета: навчити дітей ефективних способів спілкування.

Група ділиться на пари, один з учасників пари (учасник 1) бере в руки якийсь предмет, наприклад, іграшку, зошит, олівець. Інший учасник (учасник 2) має попросити цей предмет. Інструкція учасникові 1: «Ти тримаєш у руках іграшку (зошит, олівець), що дуже потрібна тобі, але вона потрібна і твоєму приятелю. Вія буде в тебе її просити. Постарайся залишити іграшку в себе і віддати її тільки в тому випадку, якщо тобі дійсно захочеться це зробити». Інструкція учасникові 2: «Добираючи потрібні слова, постарайся попросити іграшку так, щоб тобі її віддали». Потім учасники 1 і 2 міняються ролями.

6. Етюд «Усмішка по колу»

Усі беруться за руки і «передають усмішку по колу»: кожний учасник обертається до свого сусіда праворуч і ліворуч і, побажавши йому що-небудь хороше і приємне, усміхається йому, той усміхається наступному сусідові і т. д. При цьому можна «образно ліпити усмішку» й обережно «передавати» її по колу, із рук в руки.

7. Підсумок заняття.

(2 клас)

Заняття 1 «Мій гарний настрій»

Мета: забезпечення позитивного емоційного фону, почуття комфорту, згуртованості групи; зняття емоційного напруження; розвиток емпатійних здібностей у дітей.

1. Вправа «Ім'я»

Мета: розвиток комунікабельності. Зняття тривожності, формування позитивної самооцінки, почуття власної неповторності, впевненості, спокою.

Діти передають по колу м'яч, називаючи попередніх учасників та додаючи своє ім'я. Дозволяється називатись вигаданим ім'ям - це служить діагностичним симптомом незадоволення собою та низького рівня самооцінки.

3. Гра «Гусениця»

Мета: навчання дітей довіри, забезпечення почуття комфорту.

Ведучий: Діти, зараз ми з вами будемо однією великою гусеницею і будемо усі разом пересуватися по цій кімнаті. Шикуйтеся в ланцюжок, руки покладіть на плечі того, що стоїть попереду. Між животом одного і спиною іншого затисніть повітряну кульку чи м'яч. Нам треба разом пройти по визначеному маршруту.

4. Вправа «Слухаємо себе»

Мета: розвиток здатності до релаксації, уміння слухати себе й визначати свій настрій, уміння діагностувати емоційне самопочуття учасників групи.

Школярам пропонують сісти в зручній позі, заплющити очі, розслабитись й прислухатися до себе, ніби зазирнула в себе, й подумати: що кожний відчуває, який у нього настрій. Через кілька хвилину сі учасники групи по черзі розповідають, не розплющуючи очей, про те, як вони почуваються і який у них настрій.

5. Етюд «Усмішка по колу»

Усі беруться за руки і «передають усмішку по колу»: кожний учасник обертається до свого сусіда праворуч і ліворуч і, побажавши йому що-небудь хороше і приємне, усміхається йому, той усміхається наступному сусідові і т. д. При цьому можна «образно ліпити усмішку» й обережно «передавати» її по колу.

6. Підсумок заняття.

Заняття 2. Коли буває весело.

Мета: корекція негативних настроїв, уміння створювати собі гарний настрій, зняття напруги, формування в дітей почуття довіри до оточення, підвищення самооцінки.

Вчитель. Мабуть всім легко спілкуватися в веселою людиною: вона вміє створити настрій, розрадить тебе, якщо на серці журба. Весела людина з оптимізмом дивиться на розвиток подій, вона вселяє почуття віри. Веселих люблять, вони володіють словом, уміють роз висилити інших, мають почуття гумору. А сміх, як відомо, продовжує життя. Веселі люди не бувають злими та несправедливими, вони добрі й лагідні, доброзичливі та людяні.

1. Весела книга підказує Всеволод Нестайко

Гумор, сміх – це справа товариська, колективна. От сумує, тужить, як правило на самоті. Це справа сугобо, так мовити, особиста, індивідуальна. І як це не гірко визнавати, але найщирішому бажанні пройнятися найріднішій навіть людині такої ж сили сумом, яким сумуєш ти сам, майже неможливо. Хоча треба, звичайно, допомагати один одному долати сум. А от сміється людина, як правило у товаристві. На самоті, навіть щось дуже веселе почувши або згадавши, дуже довго не посмієшся. У гурті – ото сміх! Так от що я тобі скажу – тримайся людей ... Будь завжди з людьми. Старайся, що вони тебе любили. А для цього їх любити треба. Будь вартий людської уваги й поваги. От! І ще скажу – з сміхом... треба бути обережним. З себе смійся скільки хочеш, а от з інших – дивись... Тобі смішно, а комусь від твого сміху, може, плакати хочеться.

2. У народі кажуть:

- Хоч смішно, аби затишно.
- Веселість – то половина здоров'я.
- Три дні не їж, а весело дивися.
- Краще сміятися, ніж плакати.
- Веселому й на соломі добре спиться.
- Не родитися вродливим, а веселим.

3. Сяюча магія

- Усмішка допомагає досягти успіху.
- Усміхнене обличчя – приваблює.
- Своєю усмішкою ти можеш поліпшити настрій оточуючих.
- Щира, відверта усмішка сприяє добрим стосункам з друзями.
- Сяюче обличчя допомагає розширити коло знайомих.
- Якщо у тебе поганий настрій. Усміхнись собі, навіть вимушена усмішка може роз висилити.

5. Підсумок заняття

Заняття 3. «Чарівні слова відкривають серця»

Мета: забезпечення почуття комфорту, зменшення тривоги, розвиток позитивних емоцій; навчання навичок ауторелаксації; встановлення тілесного контакту; формування здатності до емпатії, довіри, співпереживання, співчуття, встановлення довірливих відносин.

1. Вправа «Клубочок»

Мета: тренінг групової взаємодії, встановлення довірливих відносин.

Діти стоять у колі та передають клубок яскравих ниток кому захочуть, говорячи при цьому добрі побажання. Під час гри утворюється павутинка, яка з'єднує дітей.

2. Гра «Чарівні кульки»

Мета: зняття емоційного напруження.

Діти сидять у колі. Дорослий просить їх закрити очі та зробити з долоньок «човник». Потім він кладає кожній дитині в долоньки скляну кульку - і дає інструкцію: «Візьміть в долоньки, зігрійте її, складіть долоньки разом, покачайте, подихайте на неї, зігрійте її своїм подихом, віддайте їй частину свого тепла і ласки. Розплющте очі. Подивіться на кульку і по черзі розкажіть про почуття, що виникли у вас під час виконання вправи.

4. Гра «Емоції героїв»

Мета: гра сприяє формуванню емпатії, умінню оцінити ситуації і поведінку оточення.

Дорослий нагадує дітям казку «Червона шапочка». Заздалегідь кожному видаються маленькі картки із зображеннями різних емоційних станів.

Діти відкладають кілька карток, що, на їх погляд, відображають емоційний стан героя в різних ситуаціях. Потім, по черзі, пояснюють, у якій ситуації і чому їм здається, що герой був веселий, сумний, пригнічений... У цю гру краще грати або індивідуально, або в малій групі.

Бесіда з дітьми:

- Що б ти відповів герою казки, якби він тебе запитав?
 - Що ти зробив би на місці героя?
 - Що ти відчував би, якби герой казки з'явився тут?
- (Рольове програвання сцен казки)

5. Гра «Срібне копитце»

Мета: гра сприяє як зняттю зайвого м'язового напруження, згуртованості дітей, так і виникненню довіри до ставлення до навколишнього світу.

Ведучий: Уяви собі, що ти - красивий, стрункий, сильний, спокійний, мудрий олень з гордо піднятою головою. На твоїй лівій ніжці - срібне копитце. Як тільки ти тричі стукнеш копитцем по землі, з'являються срібні монети. Вони чарівні, невидимі. З кожною новою монетою ти стаєш добрішим і ласкавішим. І хоча люди не бачать цих монет, вони відчують доброту, тепло і ласку, що йдуть від тебе. Вони тягнуться до тебе, люблять тебе, ти їм усе більше й більше додаєшся.

6. Ауторелаксація «Я вітер»

Я - вітер. Я легкий, ніжний, теплий. Я граюся з квітами, я ніжно торкаюся їх пелюсток. Я ховаюся у вітах дерев і шурхоchu листочками. Я вдихаю в себе чисте повітря ланів і стаю сильнішим і добрішим... Мої крила легкі і великі. Я лечу над морем, піднімаюсь високо в гори і співаю на весь голос: «Я - вітер. Я швидкий, сильний, добрий вітер!».

7. Етюд «Усмішка по колу»

Усі беруться за руки і «передають усмішку по колу»: кожний учасник обертається до свого сусіда праворуч і ліворуч і, побажавши йому що-небудь хороше і приємне, усміхається йому, той усміхається наступному сусідові і т. д. При цьому можна «образно ліпити усмішку» й обережно «передавати» її по колу, із рук в руки.

8. Підсумок заняття.

(3 клас)

Заняття 1. Мої відчуття

Мета: продовжувати самопізнання через відчуття. Познайти дітей із видами відчуттів та ставленням до них. Сприяти зняттю психоемоційного напруження.

1. Вправа: криголам «Струм»

Мета: створення гарного настрою, активізувати спрямування на спільну діяльність.

Хід вправи: Усі беруться за руки, стають у коло. При цьому необ-

хідно потиснути руку сусіда. Потиск передається один одному, поки його не отримає той, хто почав передавати.

- Ну, а тепер давайте поласуємо! Швидко називайте «солодкі слова».

Скільки ми їх пригадаємо за одну хвилину? Хто ж у нас буде стежити за часом? (Обирається дитина.) Ось тримай пісочний годинник. Коли пісок весь пересиплеться, голосно скажеш «стоп». А я тим часом буду на дошці за кожне слово ставити рисочку.

- Один, два, три, початок гри!

Діти називають «солодкі» слова. Наприклад: халва, шоколад, цукерка, пиріг, цукор, мед...

2. Вправа «Джунглі»

Мета: розвиток тактильних відчуттів.

Хід вправи: Ведучий підходить до кожного учня, тримаючи «Чудовий мішечок» з фігурками тварин джунглів. Дитина опускає руку до мішечка, бере фігурку, дотиком відгадує, яку тварину фігурка позначає, витягує її й роздивляється. Потім потрібно прийняти таку ж позу та продемонструвати цю тварину.

3. Вправа «Що звучить»

Мета: розвиток слухових відчуттів.

Хід вправи: Ведучий демонструє дітям дзвіночок, барабан, брязкальце, бубон, папір та звуки, які видають ці предмети. Діти з заплющеними очима слухають звуки. По команді ведучого відповідають, що це було.

— Як ви відрізняли звуки?

— Які звуки були приємні, а які ні?

4. Вправа «Чорний ящик»

Мета: розвиток тактильних відчуттів.

Хід вправи: У коробці ведучого схований якийсь предмет. Діти ставлять уточнюючі запитання, щоб з'ясувати, що там заховано. Ведучий відповідає «так» або «ні».

Наприклад: — Він білий? — Він маленький? — Він дерев'яний — Він легкий?

5. Вправа «Опиши товариша»

Мета: розвиток зорових відчуттів.

Хід вправи: Одна дитина заплющує очі, ведучий просить її описати з пам'яті іншого гравця. Яке в нього волосся, який одяг, очі тощо. Ведучий стежить, щоб у грі брали участь усі діти.

— Завдяки чому ми розглядали наших товаришів і змогли описа-

ти їх зовнішність? (Завдяки очам.)

6. Вправа «Запашні кольори»

Мета: розвиток нюхових відчуттів.

Хід вправи: У ведучого знаходяться картки з різними ароматами (ваніль, часник, полуниця, лаванда, перець тощо). Кожна картка має колір, відповідний аромату

Дітям пропонується запам'ятати аромат, співставити його з кольором. Потім із заплющеними очима відгадати, що це за аромат, який колір картки.

— *Що допомогло відчувати нам аромат?*

7. Вправа «Відгадай за дотиком»

Мета: розвиток тактильних відчуттів.

Хід вправи: Ведучий пропонує дітям заплющити очі й, підходячи до кожного, дає змогу доторкнутися до різних поверхонь: (тактильні картки, вата, мотузка, наждачний папір, гречана крупа, віск, хутро, велюр, фольга). Діти повинні здогадатися, що це, й розповісти про відчуття, які виникли в них під час доторкання до різних поверхонь.

8. Вправа «Смакові загадки»

Мета: розвиток смакових відчуттів.

Хід вправи: Дітям пропонується подивитися на фрукти й овочі, що лежать на тарілці (груші, яблука, виноград, огірки, помідори, морква, капуста). На іншій тарілці лежать шматочки цих самих овочів та фруктів. Із цією тарілкою ведучий підходить до учасників заняття, пропонує їм заплющити очі й узяти якийсь шматочок, покласти його до рота, попробувати й здогадатися, що це за плід.

— *Які відчуття у вас з'явилися, коли ви пробували шматочки овочів чи фруктів?*

Обговорення

— *Назвіть органи відчуття — ті частини тіла, які відповідають за наші відчуття (які допомагали вам сьогодні)?*

— *Яка гра запам'яталася найбільше?*

— *Що особливо приємно було робити: слухати, бачити, куштувати, торкатися, нюхати?*

9. Вправа «Нас із тобою пов'язує»

Мета: сприяти згуртованості дітей, вчитися виражати свої відчуття й розпізнавати відчуття інших.

Хід вправи: Діти сидять у колі й, кидаючи один одному м'ячик, говорять: «Нас із тобою пов'язує...»

Ведучий починає гру й стежить, щоб м'ячик побував у всіх учасників.

(Далі діти прощаються один з одним та бажають всього найкращого.)

10. Підсумок заняття.

Заняття 2. Світ емоцій. Які бувають емоції

Мета: підтримання у дітей мотивації щодо пізнання себе через світ емоцій. Згадати, які бувають емоції. Вчитися визначати свій емоційний стан. Дати дитині змогу виразити свій настрій. Знімати психом'язове напруження.

1. Вправа: Криголам «Ух»

Мета: активізувати на спільну діяльність, позбутися негативних емоцій, підняти настрій.

Хід вправи:

- Почнемо наше заняття із звільнення від усіх негативних емоцій, які ми отримали протягом дня, за допомогою цієї вправи. Учні стають у коло і беруться за руки. Піднімають руки вгору, одночасно вдихаючи повітря на повні груди. Опускають руки вниз, видихаючи повітря й вимовляючи: «Ух!» Повторити тричі.

2. Вправа «Вгадай, де я йду?»

Мета: розвивати невербальну мову спілкування.

Хід вправи: Ведучий демонструє дітям ходу по різних поверхнях (бруд, лід, сніг, пісок). Діти повторюють дію й відгадують поверхню. Ведучим має побувати кожна дитина.

Бесіда про емоції

- *Згадайте, які емоції ви знаєте?*
- *Які частіше ви переживаєте в дорозі?*
- *Яку емоцію виражають ці картинки? (Демонструються піктограми емоцій).*

3. Вправа «Тренуємо емоції»

Мета: вчити дітей виражати різні емоційні стани.

Хід вправи: По команді ведучого діти повинні:

Насупитися, як:

- *осіння хмара;*
- *роздратована людина,*
- *зла чарівниця.*

Посміхнутися, як:

-
- кіт на сонці;
 - хитра лисиця;
 - радісна дитина.

Розізлитися, як:

- два барани на місточку;
- людина, яку вдарили.

Злякатися, як:

- заєць, зустрівши вовка;
- кошеня, на яке гавкає пес.

Втомитися, як:

- батько після роботи;
- мураха, притягнувши великий ціпок.

Відпочити, як:

- турист, що зняв важкий рюкзак;
- втомлений воїн після перемоги.

4. Вправа «Хвилі емоцій»

Мета: вчити дітей розуміти емоційний стан, вміти його виражати.

Хід вправи: Необхідні дві блакитні стрічки довжиною 1—1,5 м. Ведучий називає дітям по черзі ту чи іншу емоцію й просить за допомогою стрічки показати «хвилі гніву», «хвилі жаху», «хвилі радості» тощо.

5. Вправа «Класифікація почуттів»

Мета: дати дитині змогу виразити свій настрій.

Хід вправи: Діти отримують піктограми з різними емоціями

Треба роздивитися їх і розкласти за ознаками:

- які подобаються;
- які не подобаються.

Потім назвати емоції, зображені на піктограмах, пояснити чому він так їх розклав. Пропонується вибрати картку, яка відповідає настрою дитини сьогодні.

6. Вправа «Море хвилюється»

Мета: знімати психом'язове напруження.

Хід вправи: Ведучий вимовляє фразу: «Море хвилюється раз, море хвилюється два, море хвилюється три: фігура радості (гніву, страху тощо) на місці замри». В ролі ведучого мають побувати всі учні.

7. Малювання «Малюнок емоцій»

Розділити аркуш на 4 частини, вибрати 4 емоції й намалювати їх. Після закінчення обговорити роботи поділитися враженнями.

8. Підведення підсумків

- *Ось і завершилося наше заняття. Що вам запам'яталося, що найбільше сподобалося? Які вправи були найцікавішими? Чи пограли б ви з батьками?*

(Учасники діляться думками.)

Заняття 3. Що допомагає передати емоції?

Мета: навчити дітей розуміти свій емоційний стан, виражати свої відчуття й розпізнавати відчуття інших людей через міміку, жести, інтонацію.

1. Вправа «Люстерко»

Мета: створення гарного настрою.

Хід вправи: За умовами гри діти стають колом, ведучий — у середині. Діти за ведучим повторюють рухи.

- Відгадайте, про який предмет йдеться. Схляне, блискуче, повторює рухи, користуємось ми ним щодня. Так, це — люстерко. Наше заняття почнеться з гри, яка називається так само. Один з нас буде «люстерком» — показуватиме рухи, а всі, уважно придивляючись, ці рухи повторюють. Наприклад: дія вмивання, оплески в долоні, стрибки на одній нозі (правій або лівій). (Учитель показує, діти відтворюють рухи.)

Варіанти гри: учасники гри ходять по колу; пританцьовують під музику та виконують рухи; розповідають вірш одночасно з рухами.

2. Вправа «Зоопарк»

Мета: розвивати невербальну мову спілкування.

Хід вправи: Ведучий пропонує уявити, що ми потрапили в зоопарк. Кожен із учасників повинен вибрати тварину й показати її дітям за допомогою міміки й жестів. Інші відгадують.

3. Вправа «Кошеня»

Мета: вчити дітей розуміти емоційний стан, вміти його виражати.

Хід вправи: Діти уявляють, що мама принесла додому кошеня, якому страшно й сумно. Кожна дитина по черзі перетворюється в кошеня. Всі гравці дивляться на нього й говорять приємні слова.

4. Вправа «Емоційні погляди»

Мета: вчити розпізнавати відчуття інших через міміку.

Хід вправи: Ведучий задумує рису, яка йому найбільше подобається у цій дитині.

Дивиться їй уважно в очі, передаючи відчуття, які були викликані цією рисою. Дитині необхідно здогадатися, яку рису задумали. Ведучий погоджується з «гарною рисою», відгаданою дитиною.

5. Вправа «Папуга»

Мета: вміти розпізнавати відчуття інших через рухи, жести, міміку.

Хід вправи: Ведучий вимовляє коротке речення, наприклад: «Я їду гуляти». Один із учасників повторює це речення, передаючи задуману емоцію. Інші відгадують.

6. Вправа «Зроби вірно»

Мета: вчити виражати свої відчуття та розпізнавати відчуття інших.

Хід вправи: Діти діляться на пари. Один із пари повинен за допомогою жестів пояснити іншому завдання, яке ведучий сказав йому на вушко. Це може бути «Принеси зошит», «Витри дошку», «Зніми шапку». (Речі при пояснюванні використовувати не можна.)

7. Вправа «Компліменти»

Мета: вчити виражати емоції та приймати їх, формувати колектив.

Хід вправи: Сидячи в колі, всі беруться за руки. Дивлячись в очі сусіду, потрібно сказати йому декілька добрих слів. Той, кому говорять, киває головою й каже: «Дякую, мені дуже приємно!» Вправа проводиться по колу. Ведучий допомагає тим дітям, яким важко зробити комплімент.

8. Вправа «Казка»

Мета: зняти психоемоційне напруження.

Хід вправи:

- А зараз ми з вами відпочинемо і помандруємо до казки, яка називається «Коли молочні зуби змінилися постійними» Е. Фадеєва (Психолог зачитує казку). Після такої подорожі, ми легко перетворимося на художників і зобразимо все, що там бачили. (Всі діти «перетворюються» на художників і малюють ілюстрації до казки. Закінчивши, діляться враженнями та обговорюють малюнки.)

Рефлексія

- Що нового дізналися? Що було найцікавіше?
- На що схожий ваш настрій сьогодні?
- Для чого потрібно знати свої емоції?

Немає поганих і гарних емоцій, всі емоції потрібні й важливі для людини. Потрібно виражати всі свої емоції й поважати емоції іншої людини. (Учасники висловлюють побажання один одному та прощаються.)

Заняття 1. Емоція гніву.

Мета: навчитися вербально й невербально виражати почуття гніву. Вчити дітей розуміти свої почуття та почуття інших. Сприяти створенню дитячого колективу, взаємодії в парі.

1. Вправа «Добра тварина»

Мета: Налаштування на спільну діяльність, сприяти створенню дитячого колективу, взаємодії в групі, вчити дітей діяти як одне ціле.

Хід вправи: Ведучий тихим, таємничим голосом говорить: «Станьте, будь ласка, у коло й візьміться за руки. Ми одна велика, добра тварина. Давайте послухаємо, як вона дихає! А тепер подихаємо разом! Вдихаючи — робимо крок уперед, а видихаючи — крок назад. А тепер, вдихаючи, робимо два кроки вперед, видихаючи — два кроки назад. Вдих — два кроки вперед. Видихнув — два кроки — назад. Так не тільки дихає тварина, так само чітко й рівно б'ється її велике добре серце. Стукіт — крок уперед, стукіт — крок назад тощо. Ми усі беремо подих і стукіт цієї тварини собі».

2. Вправа «Закінчити речення»

Мета: вчитися виражати почуття гніву, розуміти свої почуття та почуття інших.

Хід вправи:

- Діти, давайте зараз з вами закінчимо речення, наприклад, ось такі:
«Гнів приносить користь, коли...» «Гнів приносить шкоду, коли...»
(Діти пропонують свої варіанти продовжень, кожний варіант обговорюється).

3. Вправа «Ображалки»

Мета: навчання виражати гнів нерушними способами.

Хід вправи: Ведучий говорить учасникам: «Діти, передаючи м'яч по колу, давайте називати один одного різними необразливими словами. Наприклад, назвами овочів і фруктів. Кожне звертання має починатися словами: «Ати... морквина!» Пам'ятайте, що це гра, тому ображатися один на одного не будемо. В заключному колі обов'язково потрібно сказати своєму сусіду, щось приємне, наприклад: «А ти... сонечко!»

4. Вправа «Два барани»

Мета: розвивати навички співпраці, знімати психофізичне напруження.

Хід вправи: Ведучий об'єднує дітей у пари й читає текст: «Рано, рано два барани зустрілися на мосту». Учасники гри, широко розставивши ноги, схиливши вперед тулуб, упираються долонями й головами один в одного. Задача — протистояти один одному, не зрушуючи з місця, якомога довше. Можна видавати звуки: «Бе-е». Ведучий стежить за технікою безпеки.

5. Вправа «Розгнівалися — одумалися»

Мета: вчитися контролювати свої негативні емоції.

Хід вправи: За сигналом ведучого «Розгнівалися» діти напружують тіло, стискають кулаки, за сигналом «одумалися» — розслаблюються й посміхаються.

6. Вправа «Жужа»

Мета: розуміти власні негативні емоції, вміти їх контролювати.

Хід вправи: «Жужа» сидить на стільці з рушником у руках. Всі інші бігають навколо неї, дражнять, доторкаються до неї. «Жужа» терпить, але коли їй усе це набридає, вона підхоплюється й показує, доторкаючись рушником до того, хто більше за усіх дражнився, він і буде «Жужею». Ведучий повинен стежити, щоб «дражнилки» не були занадто образливими.

7. Вправа «Фігура монстра»

Мета: вчитися «розправлятися» зі своїм гнівом.

Хід вправи: Педагог пропонує зібрати фігуру, яка складається з усього поганого, злого, агресивного, що є в кожному учасникові гри. Учасники почергово «віддають», малюють свої кігті, зуби, жала, шипи, тощо. Монстра кладуть у центрі кола, усі одночасно натискають на «кнопки», і як втілення всього негативного, агресивного учасників гри, стартує у відкритий космос та зникає навіки. (Учасники спільно вирішують, що зробити з зображенням злості.)

8. Вправа «Насос і м'яч»

Мета: позитивна взаємодія, відчуття навичкок взаємозв'язку.

Хід вправи: «Учасники вправи, працюємо в парах. Один із вас — великий надувний м'яч, інший насосом надуває цей м'яч. «М'яч стоїть» обм'якнувши всім тілом на напівзігнутих ногах, руки, шия розслаблені. Корпус нахилений трохи вперед, голова опущена (м'яч не наповнений повітрям). Гравець починає надувати м'яч, супроводжуючи рух рук звуком «о. Із кожною подачею повітря, м'яч надувається все більше, випрямляються ноги в колінах, корпус і голова піднімаються, надуваються щоки, руки відходять від боків. М'яч надутий. Гравець висмикує від м'яча шланг... Із м'яча з силою виходить

повітря зі звуком «ш». Тіло знову обм'якло, повернулося у вихідне положення. Потім гравці міняються ролями.

9. Вправа «Я тобі дарую»

Мета: сприяти згуртованості дітей, позитивного ставлення один до одного.

Хід вправи: Всі сидять у колі. Ведучий пропонує зробити подарунок сусідові, який сидить ліворуч. Подарунки незвичайні, а передані за допомогою жестів (невербально). Головна умова — доброзичливість. Необхідно подякувати за подарунок. Після отримання подарунків, з вуст кожного учасника звучать ласкаві слова «Прощай!», «До наступної зустрічі!»

10. Підсумок заняття.

Заняття 2. Емоції задоволення і радості.

Мета: розвивати вміння адекватно виявляти свій емоційний стан. Продовжувати пізнання своєї особистості через емоції радості й задоволення. Розвивати здатність розуміння емоційного стану іншої людини. Знімати психом'язове напруження. Сприяти створенню дитячого колективу.

1. Вправа «Сонячний зайчик»

Мета: створити сприятливу атмосферу, активізувати спрямованість на спільну діяльність.

Хід вправи: Ведучий каже: «Сонячний зайчик зазирнув тобі у вічі. Закрий їх. Він побіг далі по обличчю, обережно погладь його долонями на чолі, на носі, на ротику, на щічках, погладжуй голівку, шию, руки, ноги. Він забрався на живіт — погладь живіт. Сонячний зайчик не бешкетник, він любить і пестить тебе, подружися з ним. Зараз глибоко вдихнемо й посміхнемося один одному».

2 Етюд «Після дощу»

Спекотливе літо. Тільки-но пройшов дощ. Діти обережно ступають навколо уявних калюж, намагаючись не замочити ноги. Потім розбешкетувалися, стрибають по калюжах так сильно, що бризки летять у всі боки, їм дуже весело.

3. Вправа «Закінчити речення»

Мета: розвивати здатність розуміти емоційний стан іншої людини.

Хід вправи: Діти пригадують щасливе почуття — радість. За-

кінчують речення. «Я радію, коли...» «Учень радіє, коли...» «Мама радіє, коли...» «Дорослі радіють, коли» «Друг радіє, коли...» «Тато радіє, коли...» «Вчителька радіє, коли...»

4. Вправа «Зоопарк»

Мета: пізнання своєї особистості через емоції радості.

Хід вправи: - Ми потрапили до зоопарку. Кого ми там побачили? Учасники демонструють різних радісних тварин, обираючи їх за своїм бажанням.

5. Вправа «Скажи ведмедикові добрі слова»

Мета: розвивати вміння взаємодіяти, за допомогою емоції задоволення.

Хід вправи: - Погляньте, хто завітав до нас на заняття! (ведуча показує іграшкового

ведмедика). Давайте придумуємо для нього добрі слова. А тепер кожен, по черзі перетворюється на ведмедика (бере іграшку в руки) й сідає в центр кола. Інші придумують для нього добрі слова, тобто, «погладжують» його. Ведучий допомагає підбирати слова.

6. Вправа «Кричалка»

Мета: зняти психом'язове напруження, сприяти створенню дітячого колективу.

Хід вправи: Учасникам пропонують повторити вслід за ведучим по черзі слова «я»,

«дуже», «гарний», спочатку пошепки, потім голосно, дуже голосно. Ведучий стежить, щоб слова вимовив кожен учасник.

Малювання «Ромашка» Учасники беруть аркуші з намальованими ромашками (заготовлені заздалегідь).

Ведучий пропонує намалювати в центрі себе (своє обличчя), а на пелюстках малюнки на тему «я радію, коли...» (Додаток 9). Хто вміє писати, може написати відповіді.

7. Підсумок заняття.

Заняття 3. Що є добре, що — погано.

Мета: навчати учнів аналізувати свої вчинки, шукати позитивне в складних негативних емоційних ситуаціях.

1. Вправа «Пози»

Мета: створення позитивного настрою.

Хід вправи: Ведучий стає в будь-яку позу, а інші повторюють її так само, як було показано. Варіанти гри: всі стоять за партами; стоять у колі, ходять по колу, стаючи у позу, одночасно говорять (промовляють скоромовку, вірш, співають, розповідають таблицю додавання, множення...).

2. Вправа «Модифікація предмета»

Мета: розвивати аналітико-синтетичну діяльність особистості.

Хід вправи: Обирається будь-який предмет, відомий дітям. А потім учитель, ставлячи запитання, разом із учнями модифікує даний предмет.

- Як по-новому можна використати цей предмет?
- Що для цього треба спростити?
- Чим треба ускладнити?
- Що збільшити?
- Що необхідно перевернути?
- Що об'єднати?

Ця вправа готує певною мірою до виконання наступної вправи.

3. Вправа «Добре — погано»

Мета: ознайомити учнів з можливістю різнобічних поглядів на одну й ту ж подію, здатність до системного прийняття рішення.

Хід вправи: Примітка: можна використати «живий» матеріал, можливо не так давно в класі сталась бійка або відбулися неприємні події. На дошці пишеться назва події. Потім креслимо таблицю, яка складається з двох граф: «+» і «-», до якої вносяться думки дітей щодо результатів події. Наприклад: Бійка. Довів іншим, що можу постояти за себе. Посварився з другом. Переміг і радий цьому. Не зміг утриматись. Переконався у своїх силах. Будуть сваритися батьки. На душі неприємно. Слабка сила волі.

Після заповнення таблиці підраховуємо кількість думок у кожній графі і робимо висновок щодо результату.

Учням пояснюється, що таку таблицю можна використовувати і під час прийняття рішення, коли не знаєш, як вчинити правильніше. Запропонуйте учням навести приклад чи розповісти про якусь реальну проблему з їхнього життя і разом, «наживо», допомогти розв'язати її.

Підведення підсумків

— Де можна використати таку методику? (Піти гуляти чи повторити урок, сходити в кіно чи ні, батьки пропонують почати вивчати французьку мову... Під час або після події, яка залишила неприємні враження, під час аналізу ситуації, якщо треба прийняти якийсь рішення або коли не знаєш, як вчинити...)

4. Вправа «Домалюй»

Мета: розвивати уяву, знімати психоемоційне напруження.

Хід вправи: До дітей звертаємось з проханням пригадати якомога більше предметів з такою деталлю, частиною і намалювати їх.

(Малюнок намальований на дошці. Ведеться обговорення робіт, обмін враженнями.)

Заняття 4. Обережно – жарти!

Мета: уміння співпереживати чужому горю, здатність подивитися на себе зі сторони, за допомогою створених ситуацій діти мають можливість побувати на місці того, кого вони самі кривдять; розвиток навичок самоконтролю.

Вчитель: Навіщо нам почуття гумору?

- допомагає зняти напругу у складних ситуаціях;
- сприяє створенню та підтримці невимушеної і дружньої атмосфери;
- дозволяє нам не впадати у відчай (особливо, коли щось не вдається);
- об'єднує людей, полегшує спілкування, поліпшує настрій;
- наповнює наше життя радістю та оптимізмом;
- спонукає нас частіше усміхатися;
- робить нас привабливішими та популярнішими;
- допомагає подивитися на себе збоку (що завдає значного удару нашому егоїзму).

1. Почнемо з найпоширенішої форми жартів — анекдотів.

- Перед тим, як їх розповідати, мусиш відчувати, що хтось хоче це слухати.
- Анекдот прозвучить вдало, якщо тебе почують і якщо ти не надто настирливо вимагатимеш уваги до себе.
- Наступне правило щодо анекдотів — їх якісний виклад. Розповідай анекдоти виразно, спробуй застосувати свої акторські здібності, додай трохи жестів, витримай доречну паузу — і жарт буде набагато смішнішим.
- Особливо смішні анекдоти щодо конкретної ситуації. Наприклад, анекдоти про день народження, розказані на святкуванні дня народження, чи влучно зауважені у звичайній розмові конкретні деталі: поганий лікар, важке навчання тощо.
- Варто сказати декілька слів і про жарти за столом. На жаль, не завжди такі анекдоти можуть викликати сміх, особливо, якщо вони стосуються страв. За столом можуть бути люди, які чутливо реагують на таке. В цьому випадку може виникнути неприємна ситуація.
- Більшість людей упевнені, що мають добре почуття гумору. Гір-

ше, коли вони думають, що воно повинно бути притаманне всім. Тобі, напевне, знайома така ситуація: так старанно готуєш першоквітневий прикол, а ніхто не сміється, ти запасаєшся пляшечками з водою, видумуєш їхні нові модифікації, щоб застосувати це на обливаний понеділок, але в оточуючих це викликає тільки образи. Що робити? Скористайся 10 порадами вдалого жарту — і все буде гаразд!

- Якщо ти хочеш стати майстром анекдотів, щоб смішити своїх товаришів веселими історіями, треба добре попрацювати. Мусиш регулярно читати анекдоти, оцінювати їх, визначати вдаліші і з'ясувати, коли доречніше їх розповідати. Маючи певний запас таких жартів, можеш використовувати їх у спілкуванні з друзями.

- Мусиш завжди пам'ятати, що жарти повинні бути доречними у кожній ситуації.

- Якщо людям сумно чи вони переживають складну життєву ситуацію, а ти хочеш на цю тему пожартувати, добре подумай, чи це робити.

- Складно буває жартувати зі старшими. Якщо ти не дуже добре знаєш цих людей, від жартів краще стриматися, адже їх можуть сприйняти як образи.

- Особливе місце в твоєму календарі приколів, напевне, займає обливаний понеділок. Мушу тобі сказати, що для декого він є справжнім кошмаром. Власне, цього дня варто жартувати і обливатися так, щоб нікого не образити. Найперше намагайся так бавитися зі своїми однолітками.

2. «Говори» (гра).

Мета: навчити дітей контролювати свої дії.

Інструкція для вчителя. Скажіть дітям наступне: «Я буду задавати вам прості і складні питання. Але відповідати на них можна буде тільки тоді, коли я дам команду: «Говори!» давайте потренуємося. «Яка зараз пора року?» (педагог робить паузу) «Говори!»; «Якого кольору в нас у класі стеля?» ... «Говори!»; «Який сьогодні день тижня?» ... «Говори»; «Скільки буде два два плюс три?» тощо»

3. Вправа: Криголам «Сонечко»

Мета: створення гарного настрою.

Хід вправи: Учням пропонується зібрати свою позитивну енергію у долоні. Для цього треба терти долоні одна об одну протягом хвилини, відчуваючи потік позитивної енергії. Потім різко розводимо долоні перед собою на відстань 1-2 см і відчуваємо між ними енергетичний струм. Із цього струму «ліпимо» уявний «сніжок-сонечко» і кидаємо в людину, з якою ми хотіли б поділитися гарним

настроєм і позитивними емоціями (радістю, добротою, щирістю...).

— Дітки, сьогодні ми з вами — чаклуни. Хочете, я зараз перетворю кожного з вас на чарівника? Це просто. Викликаємо в собі магічну силу. Підготуйте руки, як для аплодисментів. Тепер потирайте ними, начебто ви побачили щось вельми цікаве. Треть-треть, не зупиняйтесь, ніби перетираєте пісочок. Стоп! Швиденько розведіть долоньки на 1 см і відчуйте, як щось поколює в руках. Це ваша магічна енергія. Зліпіть з неї «сніжок» і киньте тому, з ким хочете поділитись добром, посмішкою, теплом. І побачите, як зміниться обличчя вашого друга. Це і є магічна сила.

4. Варто пам'ятати!

- враховуй, наскільки твій жарт є доречним за обставин та в певний час;
- жартуй так, аби нікого не образити (жарти мають сприяти створенню позитивної атмосфери, а не приниженню гідності іншої людини); нехай твої жарти будуть різноманітними (нікому не цікаво слухати той самий анекдот десять разів поспіль);
- жартуй щиро та невимушено - не намагайся через жарт звернути на себе увагу;
- пам'ятай, що найбільший успіх гарантовано тим жартам, темою яких є ти сам (це справжнє мистецтво - вміння сміятися зі себе); чим більше ти щиро усміхаєшся до інших, тим привабливішим/ою стаєш.

Крок IV. «Робота над помилками»

(1 клас)

Заняття 1. Несправедливо бути злим.

Мета: Пояснити значення слів «злий», «злісний», «злобний», «злючий». Підкреслити негативне значення вчинків та їхніх можливих наслідків, вчинених у такому стані.

Вчитель. Злий, злісний, злобний, злючий – одним словом, недобрый, поганий. Саме таке первісне значення мало слово злий у праслов'янській мові. Цікаво, що воно споріднене зі словами інших мов, які перекладаються як несправедливість, кривда, фальш, брехня, черствий, грубий, нелюдяний, нахаба.

1. Естонська народна казка «Два брати»

Жили колись на світі два брати – заможний і бідний. Багатий зов-

сім ніколи не журився з того, що його брат убогий, і ніколи не давав рідному навіть ложки юшки та жодного кусня хліба.

Якось на свято заможний селянин скликав гостей. Бідний брат сподівався, що і його запросять, але де там! Тоді вбогий чоловік пішов до річки, спіймав три великі щуки й поніс їх багатому: гадав, що заможні господарі і його запросять до столу. Зайшов у двір, уклонився низенько, наче панові. Брат же й не глянув, лише мовив: “бувай здоровий!” – і посунув у свої хороми. Що було робити бідному? Почапав назад, плачучи від образи. Раптом бідняк побачив на узбіччі дороги незнайомого дідуся. Старенький підійшов до чоловіка та промовив:

- Доброго дня, друже! Чому ти такий зажурений?

- Як же не сумувати! – поскаржився бідняк. – Відніс братові три рибини, а він навіть квасом не пригостив.

- Ну, хоч щось та одержав? – допитується старий.

- Сказав лише: «Бувай здоровий!» – та й усе.

- Дай мені це «Бувай здоровий!», і заживеш щасливо, - загадково мовив дідусь.

- Бери! – залюбки відразу погодився чоловік. Тоді старенький порадив:

- Тепер іди мерщій додому, витягни з-під печі бідність і викинь її в річку! Сказавши це, дивний дідусь спокійно пішов своєю дорогою, а чоловік – своєю. Повернувшись додому, невдаха знайшов під піччю бідність і жбурнув її в річку. Згодом усе, за що б тільки не брався чоловік, виходило набагато краще, ніж раніше. Поле родило краще, ніж раніше. Поле родило гарні хліба, на городі ріс щедрий урожай овочів, множилася худоба. Побачивши такі дива, багатій спокій утратив від заздрощів. А тоді пішов до брата й почав допитуватися:

- Ну, розкажи, будь ласка, звідки в тебе все взялося? Зрештою господарю набридло слухати постійне скиглення родича, й він сказав:

- Дуже просто! Спіймав під піччю бідність і викинув у річку. Тепер у мене все є!

- Щось не віриться! – роздратовано вигукнув багатій.

- Не бажаю, щоб ти був заможнішим за мене!

Захотів заздрісник повернути братові злидні. Пішов до річки й упіймав бідність. Та щойно приніс додому, як вона вислизнула з рук і миттю шаснула під піч. Тепер ніхто не міг її звідти витягти. Відтоді став колишній багатій справжнім злидарем.

Вчитель:

- Як вчинив багатій брат з бідним, коли той прийшов до нього додому?

- Як ти гадаєш, чому в багатія оселилася бідність?

2. У народі кажуть:

- Злоба – поганий порадник.
- Хто зле робить, то все собі.
- Все добре переймай, а зла уникай.
- Такий злий, аж у роті чорно.
- Зо злості болять кості.

3. Віршик на пам'ять «Роби добро» (Дмитро Коваленко)

Роби добро, і добре тобі буде,
Ніяким бурям не зламають мости
- Він добрим був, про тебе скажуть люди,
Простить йому, бо він усім простив.
Підстав плече, коли на серце важко,
Засмійся, коли сльози біля вії.
Роби добро, і зацвітуть ромашки
серед хурделиць і страшних завій.
- Роби добро, - шепоче бабця стиха -
- І розтануть грози високо в вишині
- Роби добро – й не стане в світі лиха,
як добре буде жити на землі!

4. Підсумок заняття.

Заняття 2. Несправедливо бути нечесним.

Мета: Розкрити сутність понять «честь», «чесність». Виховувати почуття чесності, спонукати учнів робити добро та справедливість

Вчитель. Чесна людина – гідна шани, оскільки нічого не приховує, завжди чинить по правді та справедливості.

1. Читання та обговорення казки « Щастя з неба і з-під землі» (Японська народна казка)

Жили собі колись в одному домі дуже чесні дід і баба. Якось почув дід від людей, що в новорічну ніч присниться гарний сон, коли покласти під подушку картинку на якій намальовано корабель скарбів.. тож і вирішив зробити під Новий рік, як велів цей звичай.

Прокинувся дід уранці та й каже радісно:

- Стара, я бачив, ніби з неба зійшло на нас щастя. Таке диво, ще ніколи такі ясні сни не снилися.

- От і чудово! Це добра прикмета, - відповіла баба.

Минув січень, а незабаром і весна прийшла.

- Сьогодні гарна погода, мабуть, час уже й горох садити, - сказав якось дід і подався на поле. Як розпушував землю, під мотикою щось дзенькнуло.

- Ой що це? - здивувався дід. Капнув глибше – з-під землі показався глек. Глянув дід усередину – а там повно золотих монет, великих і малих.

“Оце знахідка! Але ж мені снилося, що щастя прийде з неба, а не з-під землі. Я не маю права на це золото”, - подумав дід і присипав глек землею.

Коли він повернувся додому й почав розповідати по свою пригиду бабі, до них навідався жадібний сусід.

- Що ти кажеш? Знайшов глек із грошима? Напевно з моїми. Бо мені снилося, що моє щастя прийде з-під землі; - сказав сусід і почав на поле.

Глянув у глек – а звідти вилетіли бджоли й покусали йому обличчя, руки, ноги.

«Обдурив мене дід!» – подумав розгніваний сусід і зав’язавши глек ганчіркою приніс додому. Вибрався драбиною на дах хати чесних діда і баби і зазирнув через комин.

Дід і баба саме про щоś веселенько гомоніли.

- Щоб знав як людей дурити! - сказав сусід і почав витрушувати з глека бджіл.

Та з нього не бджоли вилетіли, а посипалися золоті монети – великі й малі.

- От бачиш, стара, до сусіда щастя прийшло з-під землі, а до нас – з неба! – сказав дід.

Дід і баба тішились не натішилися золотим дощем. Кажуть відтоді вони розбагатіли і жили в достатку та щасті.

2. Читання вірша «Брехун»

За одну лише хвилину
Розповім вам всі новини,
Щиру правду розкажу,
Я не коли не брешу.
В нашій річці другий рік
Не вода тече, а сік.
Дітлахи приходять з ранку
Набирають соку в банки.
В річці риби не пірнають,
А під хмарами літають
Запросили в гості гаву,
П’ють з вершками чорну каву,

А корова в холодочку
вишиває їм сорочку
Бачив я на власні очі –
Наші віці серед ночі
Вовка лютого схопили
Та в кошарі зачинили
Вовк знайшов в калюжі гілку
І зробив собі сопілку,
Коломийки вівцям грає,
А вони йому співають.
Зовсім я брижать не вмю.
І тому не розумію,
Ну чого мене кругом
Всі вважають брехуном?!

(обговорення вірша разом з учнями)

3. Підсумок заняття

Заняття 3. Несправедливо жити без совісті.

Мета: Розкрити сутність поняття «совість». Виховати у дітей почуття совісті. На основі прочитаного, виробити в учнів прагнення діяти «по-совісті».

Вчитель. Кого називають совісним? Звичайно ж, того, хто має почуття моральної відповідальності за свою поведінку перед людьми, суспільством і навколишнім світом. Основне завдання совісті – постійний контроль над вчинками “господаря”; ми відчуваємо задоволення собою чи досаду на себе, гордість чи сором. Совість застерігає від лихих вчинків, веде праведною дорогою. Муки нечистої совісті – одне з найбільших нещасть, які може зазнати людина. Пам’ятаємо про це і живімо так, як велить совість.

1. Читання та обговорення оповідання «Два півники»

Двійко півників – сіренький та біленький – чи то билися, чи то гралися. Витягуючи ший, вони спершу завмирили, а далі рвучко, груди в груди насакаували одне на одного. Пір’я на їхніх шиях здіблювалось, і сонце висвічувало тонку, жовтеньку, ще курчачу шкірку. Коли ж вони стискалися грудьми, то навіть на якусь мить зависали в повітрі, щосили ляскаючи крилами та довбаючи одне одного – куди сягнуть.

Хлоп’як Ілько спостерігав цю бійку-гру, і вона його розважала.

Він помітив: якщо поміж півниками сипонуть кілька зерен, а вони водночас подзьобати, то тут воно й почнеться! Тому Ілько зумисне так посипав і задоволено дивився, як півники – сіренький та біленький – притьмом кидалися один на одного.

Може, Ілько надто вже часто так чинив, і півники не на жарт розлютилися, а може, з якоїсь іншої причини, але бійки їхні ставали щоразу завзятіші.

Так одного разу білий півник, приловчившись, так довбнув сіренького, що в того й голівка опала, а червоний гребінець налився кров'ю. Повело сіренького бідолаху боком-боком, та й упав він без руху.

Перелякався хлоп'як, збагнувши, що біда скоїлась. Кинувся, приніс води, покропив голівку сірому півнику, та ба! Нічого не допомогло. Лежав він такий маленький, безпорадний, ніби морозом прибитий. А очі плівкою почало затягати.

Довго плакав Ілько. Ніхто його потішити не зміг – ні тато, ні мама, ні дідусь.

А білий півник ходив, зернята визбирував та все навколо позирав, – ніби запитував: де ж той сіренький супротивник? Чому не наскакує? Біленький нічого не тямив і не пам'ятав. Він-бо не Ілько...

Питання:

- Чому сталася біда?
- Що можна сказати про совість Ілька?

2. Віршик від ровесників «Совість» Андрій Шупик (10 років)

Коли ти маєш совість,
То друзі в тебе є,
Бо ти обов'язковий,
Таке життя твоє
Велику силу має
Щоб двері відкривать
Вона допомагає дорослих шанувать,
До кожної людини
На берегах Дніпра,
До кожної дитини
Для правди, для добра,
Для щастя, для любові
І миру на землі.

3. У народі кажуть:

- Від своєї совісті не втечеш.
- Де совість, там і любов.

-
- Не догоджай людям, а совісті своїй.
 - Совість гризе без зубів.
 - Очі – міра, рука – віра, совість – порука.

4. Підсумок заняття.

(2 клас)

Заняття 1. Несправедливо бути неправдивим.

Мета: Поглибити розуміння поняття «неправдивий». Формувати вміння аналізувати поведінку людей, знаходити мотиви і шляхи її корекції.

Вчитель. Правдивою людиною вважають ту, що живе правдою, і то найвища оцінка. А якщо людина не живе правдою, а за кривдою, про таку людину кажуть – неправдива. Слово “неправда” межує з такими словами: безчесний, несправедливий, неправильний, брехливий, непорядний, недостойний, неправедний. Про правду кажуть, до неї прагнуть, її шукають, за нею живуть – і тільки тоді почувають себе щасливими. Споконвіку правда долає кривду.

1. Читання байки та її обговорення «Лисиця й виноград» (Леонід Глібов)

Прибігла раз Лисичка у садок;
Вподобавсь дуже їй привітненький куток –
І гарно погулять, і любо подивиться,
То тим, то сим там можна поживиться.
Глядить –
На тичках виноград висить,
Густесенько, аж тички нахилає.
«От, – дума, – снідання смачне;
уся ягідка неначе привітає, неначе каже: їж мене».
Та от біда яка: відкіль вона не гляне,
Де зопнеться, – не достане;
Облизує роток –
Хоч би десяток ягідок.
- Бач, – каже, – люди як хитрують,
Неначе носом чують...
А на вершечку поравсь Горобець:
Усюди він, проворний молодець,
Примазатися уміє на дурничку, –
На те вже вдавсь.

Побачив він Лисичку
І зараз обізвався:
- Здоровенька була, Лисичко!
Поласуй з нами молодичко!
А виноград же то який!
У вашому гаю не виросте такий!..
Лисичка думає: цвірінькало ти сучий,
Без тебе знаю я ... – Ні, - каже, – нам не йде,
Кислючий-прекислючий –
Оскома нападе! –
Розсердилась вона і подалась додому,
Жалкуючи, що бігла по-дурному.
Так завидючий чоловік
На брехні верне свій язик;
Чого не втне чи не достане –
Усе погане.

(обговорення байки)

2. Посміхніться!

Син перед обідом їсть цукерки. Батько побачив це і суворо запитав:
- Ти питався у мами? Якщо ні, бути тобі битому. То як – питався?
- Чесне слово, питався, – відповів той. – І вона сказала, що не можна.

3. У народі кажуть:

- Правда наверх вийде, як олива.
- Правда очі коле.
- Правдою світ обійдеш, то назад вернеш.
- Всяк про правду трубить, а не всяк ту правду любить.
- Хоч правду женуть, та правда завше буде.
- Що правда, то не гріх.
- Брехня тільки доти стоїть, поки правда не прийде.

4. Підсумок заняття.

Заняття 2. Несправедливо бути заздрісним.

Мета: Допомогти учням позбавитися такого негативного прояву в людському житті, як заздрість. Здійснювати між учнями взаємобмін досвідом, співставляти власну поведінку.

Вчитель. Слово заздрити – від здріти – бачити, праслов'янського

слова, спільнокореневого зі словами зір, зоря. В основі поняття заздрості лежить уявлення про лихе око. І справді, якого тільки символічного значення не надавали очам! І позитивного, і негативного. Очі прославляли, очей боялися й остерегалися, їх справедливо вважали дзеркалом душі.

1. Читання байки «Заздрісний гарбуз» (Михайло Хижко)

- Чому це так?!
Я не збагну ніяк –
Таке безладдя твориться в природі!..
- Куди не кинь! –
Усюди клин! –
Шумів Гарбуз зелений на городі.
- Узять Горіх,
Ну просто сміх:
Куди йому до мене, горошині,
Проте росте,
Бач, на виду в усіх,
На отакий високий деревині ...
А Гарбузи чудові двопудові
На отакім тонесеньким шнуркові... –
Довгенько він так, лаючись, вертівся,
А там і сам
На дерево поплівся.
І ціле літо жив, немов на дачі,
Приймав все ванни сонячні, гарячі,
А восени (напевно, сук зломився)
Бибхнувся додолю і розбився.
Щоб заздрісні не гнівалися люди,
Нехай ця байка без моралі буде.

2. Продовж речення:

1. Моїй подрузі батьки купили ляльку, про яку я мріяла цілий рік, і я буду...

2. Я та мій однокласник та не підготувалися до уроку читання, вчителька мене запитала та поставила погану оцінку, а мого однокласника не питала, от ...

3. В народі кажуть:

- Заздрісний від чужого щастя сохне.
- На чужій ниві все ліпшая пшениця.

- Бабина гривна всім людям дивна.
- Заздрість їсть людину, як посуха билину.

4. Підсумок заняття

Заняття 3: Несправедливо бути нечемним.

Мета: Розкрити сутність поняття «нечемний». Допомогти в усвідомленні дітьми того, що людину прикрашають як красиві слова, так і красиві вчинки.

Вчитель. Діти, що таке гарні манери?

1. Хід конем.

Пригадайте, як ходить шахова фігура кінь. «Стрибаючи» конем від клітинки, позначеної цифрою 1, а потім від клітинки, позначеною цифрою 1б, зможете скласти з літер слова і прочитати, що означає слово «манери»

1	→ С		О		І	
1б		П		С		Б
	→	О		И	Д	
		С	И	В		
		П		Я	Т	О

3. Розглянемо ситуації:

Ситуація 1.

Подруги зайшли до під'їзду. Біля ліфту стояв дідусь. Оленка привіталася. А Наталя здивовано сказала: «Ти чого вітаєшся? Цей дідусь твій знайомий?». «Ні він живе у нашому під'їзді», - відповіла Оленка.

Ситуація 2.

Сашко зайшов провідати однокласника Богдана. Двері відчинила Богданова мама. Сашко запитав: «Богдан дома?»

Ситуація 3.

На вулиці перехожий звертається до хлопця: «Синку, скажи, будь ласка, як пройти до драматичного театру». «Явам не довідкове бюро», - буркнув хлопець і пішов геть.

3. Ідеальні поради

- Не забувай дякувати рідним: матусі, татові, бабусям, дідусям. Адже вони повсякчас піклуються про тебе. Цінуй це.
- Коли тобі потрібна допомога (однокласника, сестри, вчительки, сторонньої людини), у пригоді стануть такі слова: «Будь ласка», «Коли твоя (Ваша) ласка», «Зроби (зробить) мені ласку», «Вибач (вибачте) за клопіт», «Дуже прошу вас (тебе)», «Чи не могли б ви допомогти мені», «Не відмовте у проханні».
- Якщо завинив перед кимось, скривдив когось чи завдав клопоту (навіть ненавмисно), не забудь попросити вибачення. Ніколи не відкидай це «на завтра».
- Попросити вибачення можна, використовуючи такі слова: «Вибач (вибачте)», «Даруй (даруйте)», «Не ображайся (не ображайтесь)», «Не гнівайся (не гнівайтесь)», «Перепрошую».

4. Підсумок заняття.

Заняття 4. Несправедливо бути ледачим.

Мета: Вчити дітей мобілізувати фізичні й духовні сили для досягнення поставленої мети, переборювати внутрішні труднощі.

Вчитель: Діти, розкажіть, хто такі ледарі?

1. Читання та обговорення казки «Про невмілого горобця»

Як тільки малий горобець навчився літати, мама-горобчиха сказала йому: «А тепер, сину вчися трудитися – будуй власне життя».

- Я не для того на світ народився, аби трудитися! Я хочу просто жити! – відповів горобчик чванливо.

- То й живи, – лагідно відповіла мама й полетіла.

Весь день горобець стрибав по підвір'ї, заглядав у всі закутки. Коли звечоріло, він захотів їсти. А ніхто йому не приніс у гніздо ні крихти.

Наступного ранку горобець знову чекав, коли мати нагодує, та горобчиха більше не повернулася у своє колишнє гніздо. Довелося малому закинути забави і шукати їжу. Він побачив на грядці під купою хмизу декілька зерняток. Так близько, а крізь хмиз не продерешся!

Тут підлетіла ворона, сіла поряд і стала дзьобом розсувати гілочки. Горобчик вистрибував збоку і спостерігав, як ворона працює. Стільки зусиль заради якогось зернятка! Він не для праці народився.

Ворона з'їла зернятка і полетіла. А горобчик знову взявся шукати їжу. За день так налітався, що крильця його не тримали. «Чи не простіше було розгребти ті гілочки?» – подумав він, засинаючи...

А вранці горобчик збудився разом із сонечком. Голод зігнав його з м'якенького кубельця, і малий пострибунчик вже ні про що не міг думати, тільки про зернятка. Він почув, як двоє горобців поблизу вихвалялися, що вчора у полі досхочу наїлися з купки розсипаного зерна. Горобчик полетів у поле. Треба було встигнути раніше за інших. Довго літав – і нарешті побачив під купкою хмизу розсипане зерно. Тепер хмиз не лякав. Горобчик міцно вчепився дзьобиком за гілочку, торсав її, розштовхував бадилінки – і нарешті добрався до зернят. Смачно поснідавши, горобчик весело зацвірінкав. Таких смачних зернят він ще ніколи не їв!

Чому мама не сказала, що праця приносить ще й радість і незвичайний смак їжі? Добре, що цього він навчився сам.

(обговорювання казки)

2. Читання байки «Козак-муха»

Каже муха-цокотуха:
“Просто в’януть в мене вуха,
як про справи хтось туркоче:
Я трудитися не хочу!
В чужі миски я влітаю,
чужу їжу споживаю,
чужим хлібом поживлюся
і не коли не журюся!”
ти , козаче, оту муху
проганяй і менше слухай,
бо виростеш козак-муха –
без штанів і без козуха!

3. Що мені треба знати?

Тату, мамо, я зростаю,
Вже сама книжки читаю,
научилась рахувати.
Що мені ще треба знати?
- Є багато справ у світі,
що їх треба знати, вміти, -
ти лише навчись учитись,
до роботи не лінитись!
В кожному мить, в хвилину кожному
тобі праця допоможе,
усього тебе навчить –
щоб щасливо в світі жити!

4. Найледащіший у світі кіт

Лежав на столі кіт. Дівчинка поставила перед ним дві тарілки - одну зі сметаною, другу - з молоком. Кіт подумав: це дівчинка принесла мені частування. Але що краще: сметана чи молоко? Кіт збирався подумати, що краще, але не міг думати - такий він був ледачий. Коли це у відчинене вікно залетів горобець. Залетів, сів на стіл і клює там якісь крихти. Тепер перед Котом було вже три смачні речі: сметана, молоко і горобець. Та хіба легко зважитися, що з цих трьох речей найсмачніше? Кіт збирався подумати, що ж найсмачніше, але думати було важко. Він заплющив очі і заснув. Це був найледащіший у світі Кіт.

5. Пісня “Грицю, Грицю, до роботи”

Грицю, Грицю, до роботи!
В мене порвані чоботи...
Грицю, Грицю, до телят!
В мекне ніженьки болять...
Грицю, Грицю, молотити!
Я не здужаю робити...
Грицю, Грицю, врубай дров!
Кахи-кахи! Не здоров...
Грицю, Грицю, роби хліб!
Кахи-кахи! Щось охрип...
Грицю, Грицю, іди їсти!
Ой чекайте! Де тут сісти?!

6. Підсумок заняття.

(3 клас)

Заняття 1. Несправедливо бути егоїстом

Мета: Виховувати у дітей повагу до людей. Розвивати критичне ставлення до негативних людських якостей.

Вчитель: Кого називають егоїстом? На жаль, кожен може стати егоїстом! Коли? Тоді, коли смыслом свого життя зробить понад усе власну персону, особисті інтереси. Егоїст – крайній індивідуаліст, він нехтує інтересами інших людей, інтересами своєї родини, країни. Егоїзм може проявлятися в найпростіших ситуаціях. Воно утворилося від латинського *ego*, що означає «Я». Ось чому егоїст завжди любить своє «Я»! Пригляньтесь уважно до своїх вчинків. Запитайте своє внутрішнє «Я», чому ви так, а не інакше вчинили в певній си-

туації, чи не керувало вами оте «Я»? Женіть його якнайшвидше від себе!!!

1. Читання байки «Крукова рідня» (Віктор Мовчун)

У крука невістки –
Сороки – вертихвістки.
Зяті – Стрижі,
Свої, сусідські, не чужі.
А горобці – то небожата.
Не порахувати
Крукову всю рідню крилату.
І справді, у птахів –
Багато дітлахів.
У людський сім'ї, бува,
одне дитятко.
І догоджають йому всі:
дідусь, бабуся,
мама й татко.

Питання: Чи не виросте егоїст із такого дитятка?

2. Оповідання: «Народження егоїста» (Василь Сухомлинський)

Андрійко – єдиний синок у мами з татом. Милуються Андрійком дідусь з бабусяю.

- Ти у нас найкращий, – каже мама.
- Ти у нас найрозумніший, – каже тато.
- Ти у нас найщасливіший, – каже бабуся.
- Ти у нас найудачливіший, – каже дідусь.

Відвели Андрійка до школи. Запросила вчителька дітей в клас. Саджає за парти. Хотіла було посадити Андрійка за другу парту, так він підняв такий плач, що вчителька одразу ж передумала, й сів хлопчик за першу парту.

Почався урок. У класі – четверо вікон. У перше вікно заглядає мама не намилюється, як Андрійко за партою сидить. У друге заглядає тато – не намилюється, як Андрійко руку піднімає. У третє вікно заглядає бабуся, не намилюється, як Андрійко рота відкриває. У четверте заглядає дідусь – не намилюється, як Андрійко до трьох рахує.

Поглядає навколо Андрійко, і здається йому, що увесь світ заради нього, Андрійка, обертається. Здається йому, Андрійкові, що він – орел, а всі навколо нього комашки, їм комашкам, по землі повзати, а йому, орлові, в небесах ширяти.

І ніхто поки що не думає, як орел цей з висоти небесної на землю упаде, себе покалічить і іншим горя завдасть.

Питання: Яка біда чекає хлопчика коли він виросте? Якого ще горя він завдаватиме і своїм рідним, і чужим людям?

3. Підсумок заняття

Заняття 2. Несправедливо бути брехливим.

Мета: Сприяти аналізу власних моральних якостей. Корекція негативних проявів у поведінці учнів.

Вчитель: Діти, а що ви знаєте про брехунів? А чи є у нашому класі такі? Брехливою називають людину, яка говорить неправду. Брехливий – приховує свої думки і почуття. Щоб ненароком не стати брехунами, треба краще познайомитися із ними.

1. Читання вірша «Орачі і муха» (Леонід Глібов)

У полі Орачі на ярину орали,
І Муха там була,
І хоч її, непрохану, ганяли,
Одначе крадькома і їла, і пила,
Бо звикла змалечку кохаться у чужому.
Надвечір Орачі верталися додому,
І Муха там на розі у вола.
Зустрівсь Комар на лузі край села
Та й каже сміючись: - Добривечір, сестричко?
Кума чи родичка кому? –
А та йому:
Бов-бов! Раденький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький,
Бо комарі не сіють і не жнуть...
Ти роздивись: у полі ми орали,
Раненько почали, весь день не оддыхали,
Тепер додому час, з вечерею нас ждуть.
Мий між людьми чимало знаєм
Брехливих прихвоснів таких;
Вертається скрізь, щоб бачили і їх:
І ми, мов, тут – турбуємось і дбаєм!

2. Казка – народна мудрість. «Брехун»

Степан у полі пас отару. Нудьга, нема чого робить, то й вигадав дурить людей і закричав: «Рятуйте, вовк!» Люди збіглись, а Степан сміється, бо вовка й близько не було. Удруте вгледів той Степан, що

вовк підкрався до отари, і став гукать: «Вовк, вовк, рятуйте, люди!» А люди чують та сміються: «Бреше», - кажуть. Тим часом вовк схопив щойнакращу ягничку і без поміхи потяг у ліс. Одтак усе бува на світі: хто раз збрехав, тому вже віри не дають.

3. У народі кажуть:

- Брехач з мухи слона зробить.
- Брехень багато, а правда одна.
- Брехнею увесь світ пройдеши, а назад не вернешся.
- Брехня правди не любить.
- Два брехуни одної правди не скажуть.
- На брехні далеко не в'їдеши.
- Так чисто бреше, що і віяти не треба.
- Хто вчора збрехав, тому і завтра не повірять.

4. Читання та обговорення казочки «Як ворона дітей правди навчила»

Рубали ліс. Ворона переносила своїх дітей через річку на другий берег. Несе вона перше воронення й питає: «Чи ти мене будеш так любити, як я тебе?». Воно й відкажує: «Буду». Ворона і пустила його у воду. Те ж сталося і з другим. Несе вона третє і знову питає: «Чи ти мене будеш так любити, як я тебе?». А воно й каже: « Ні, мамо, як я буду мати своїх дітей, то їх любитиму так, як ти мене». Ворона й перенесла його на нове місце. А брехунів потопила.

5. Підсумок заняття.

Заняття 3. Несправедливе бути безчесним

Мета: Розкривати сутність поняття «безчесний». Розвивати у дітей бажання позбутися такої риси. Виховувати у дітей любов та альтруїзм до інших.

Вчитель: Чесна людина відзначається високими моральними якостями, серед яких найголовніші справедливість та правдивість. Чесна людина має честь. Слово честь утворилося від дієслова чести – шанувати. Отже, чесний – гідний шани, оскільки нічого не приховує, завжди чинить по правді та справедливості.

1. Читання та обговорення казки «Вогонь, Вода і Честь» (італійська народна казка)

Зустрілись якось на дорозі Вогонь і Вода. Вогонь не любить сидіти на місці. Навіть коли його запирали у печі, він тільки дивився, щоб

вирватись. Вода також на місці ніколи не всидить, завжди кудись біжить. Отож, і вибігли вони кожне на прогулянку. Тільки встигли здибатися і поздоровкатись, аж тут їм Честь на зустріч. Здивувались Вогонь та Вода: адже вони ніколи не зустрічалися на одному шляху. Честь – не з тих легковажних сеньйор, що буде переходити з одного шляху на другий чи взагалі вештатися по дорозі. Вони й гадки не мали, що сьогодні Честі довелося назавжди покинути одного знатного сеньйора, що зробив безчесний вчинок.

- Сеньйоро Честь, - звернулися до неї Вогонь і Вода, - чи не зробіте нам честі й не прогуляєтеся з нами?

- Широ дякую за запитання, - відповіла Честь, певна, що це буде приємна прогулянка. Тільки якщо вже йти з вами, то не скажете, що ви за одні?

- Не турбуйтеся, сеньйоро Честь, - за жибоніла Вода, - вам не сором буде йти поруч зі мною. Я тамую спрагу, мию, перу, зрошую поля, кручу колеса млинів.

І Вода сказала щиро правду. Вона тільки те приховала від Честі, що інколи її жибоніння переходить у страшне ревесько, тоді вона прориває греблі, затопляє села і навіть міста, розтрощує на друзки найбільші кораблі. Але кому хочеться розповідати про себе таке, та ще й при першому знайомстві?

- Ну, а я, - промовив Вогонь, - освітлюю та грію оселі, варю їсти і допомагаю ковалям кувати залізо.

Вогонь не хотів, звичайно, здаватися менш добродійним ніж Вода. Тому він теж дечого про себе не сказав. Змовчав, наприклад, про те, що може спалити хагу, коли вітер, той село чи місто, що він, граючись, може розчахнути дуба-велетня, який ще зеленів би триста років.

Честь, будши аж надто вибагливою, проте завжди недовірливою, була в захваті від тих супутників.

- Згода! Ходімо тоді втрюх, друзі, прогуляємося! – щиро вигукнула вона.

- Стривайте, – сказав раптом Вогонь. – А коли хтось із нас зайде не в той бік чи відстане? Як нам тоді знаходити одне одного. Треба домовитись, кого за якими прикметами можна знайти. Мене, наприклад, треба шукати по димові – адже, як відомо, не буває диму без вогню.

- Не шукайте мене там, сказала вода, – де пожовкли та зів'яли рослини або де земля вся раптом потріскалася від спеки. Я тільки там, де гнуться гіллясті верби, де росте вільха, очерет і висока зелена трава.

- А в мене – сказала Честь, - якихось особливих прикмет немає. Коли хочете зі мною приятелювати, завжди бережіть мене, щоб не

згубити. Затямте собі, синьйори, мою головну прикмету: хто мене раз загубить, той більше ніколи не знайде.

З усіх трьох супутників тільки Честь не приховала нічого і сказала щиру правду.

Питання:

1. Дайте характеристику кожному з героїв казки.
2. Чим Честь відрізнялася від своїх супутників, які головні її прикмети?

2. У народі кажуть:

- Чесному всюди честь, хоч і під лавкою.
- Хто чисте сумління має, той спокійно спать лягає.
- Краще чесно, як безчесно.
- Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю.

3. підсумок заняття

(4 клас)

Заняття 1. Несправедливо бути користолобним.

Мета: Розкрити сутність понять «користь», «користолобний». Виховувати у дітей співпереживання, готовність допомогти іншим не очікуючи при цьому винагороди.

Вчитель. Користолобство – це слово складне, утворене від основ двох слів *користь* і *любити*. Слово суміжне із такими словами як: меркантильний, жадібний, грошолобний. Користолобна людина шукає матеріальних вигод, прибутку для себе, часто не зважає на інтереси інших.

1. Читання байки « Горобці на вишні » (Євген Гребінка)

Глянь, глянь, летять, да їх летить чимало,
Куди оце летять з оселі Горобці?
Дивлюсь, у сад побрались молодці.
На вишеньці їх геть-то насідало,
І бенкет зараз підняли;
Цвірінькають, джеркочуть, знай, на Вишні
Із ранку самого до пізньої пори.
Я простий чоловік, то й взяв собі на мислі,
Що Вишеньці моїй предобре у саду,
Що їй превесело, бо як край неї йду

Або і так коли зирну у сад із хати,
Все зволють Горобці по гілочках скакати.
Ось тиждень як не був, дивлюсь – кат його ма!
На Вишеньці гостей нема.
Чого лишень вони літати перестали?
Як розібрав, бодай і не казати!
Ох! Поти жевжики вчащали,
Поки всі ягоди на Вишні обдзьобали –
Тепер до бідної ніколи не летять.

2. У народі кажуть

- Просився вовк у пастухи, а свиня в огородинки.
- Кожний мельник на свій млин воду жене.
- Занюхає ковбасу у борщі
- Чує кішка, де сало лежить.

3. Читання оповідання в. Сухомлинського «Пихата жаба»

Сподобалося жабі, як журавель співає. Сидить вона в болоті, слухає журавлиний спів і думає: “Навчуся і я співати по-журавлиному.

Буду не така, як усі жаби. Хай дивується увесь жаб’ячий рід”.

Довго вчилася вона співати по-журавлиному і таки навчилася. Розмовляють із нею по-жаб’ячому, а вона мов не розуміє — відповідає

по-журавлиному. Розгнівалися жаби й дорікають своїй подружці:

— Ти ж така жаба, як і ми, чого ж ти не хочеш розмовляти по-жаб’ячому?

Жаба задерла голову й каже:

— А може, у мене виростуть крила, і я полечу, як журавель!..

4. Підсумок заняття.

Заняття 2. Несправедливо бути підступним.

Мета: Розкрити сутність поняття «підступність». Підвести дітей до осмислення наслідків такої поведінки.

Вчитель. Підступна людина, або хитра, лукава, це означає – кривить душею. А ще, це слово межує з такими значеннями: грішний, лицемірний, брехливий, нещирий, слизький, фальшивий, криводушний, дволикий.

1. Читання байки «Лисиця-жалібниця» (Леонід Глібов)

У тихому гаю Лисичка щастя мала,
Як у своїм добрі, жила, гуляла;
Ніхто її там не лякав,
І в день, в ввечері там соловей співав,
І пташки пурхали, зозуленька кувала;
Скрізь зеленіло, все цвіло;
Так гарно, любо там було.
Лисиця так собі казала:
- От де по правді можна жить
І доленьку хвалить,
В добрі кохаться, всіх любити,
Ніколи зла і кривди не чинити! –
Якби ж то правдонька щербата не була,
То, може, й справді б так жила.
Раз на калині недалечко
Угледіла вона гніздечко;
Сиділи пташки там.
- Ох, – каже, – як на гріх котам
Таких малесеньких, безвинних не жаліти!
І їм же хочеться на світі жити...
Ну, вже коти! Десь на лихо вони
Вродились, вражії сини,
Не тільки вдень – вночі поживу бачать,
Не бачать тільки, як горюють в світі, плачуть...
Зажерливих пройдисвітів таких
- І жалібниця щось сказати ще хотіла,
Аж пташки із гнізда додолу якось ляп –
Лисичка зараз хап та хап –
Прехорошенько всіх поїла...
Як жалібно співати почала, а он на що звела!
Лукавий чоловік словами нас голубить,
Неначе всіх і жалує, і любить,
Для правди, для добра живе, як по воді пливе;
А ближче придивись ти –
І видно, що виля хвостом:
Помажу, мов, медком – солодше буде з'їсти.

2. У народі кажуть:

- На язиці медок, а на думці льодок.
- Словом як листом стеле, а ділом як голками коле.
- Лукавий чоловік словами любить, а ділами губить.

-
- Гадюку як не грій, вона все одно вкусить.

3. Читання уривка з вірша В. Симоненка «Ти знаєш, що ти людина...».

Що означає вислів «бути людиною»? Чи всі ми, люди, однакові? Чому?

Підсумкова бесіда: Як ти розумієш такий вислів: «я - не ти, а ти - не я»? (Згадай усі завдання, які ми сьогодні виконували.) Що сталося б, якби всі ми були однакові, схожі? Який можна зробити висновок? Як треба ставитись один до одного? Чому?

4. Підсумок заняття.

Заняття 3. Несправедлива людина із сплячою совістю.

Мета: Виховувати почуття совісті, спонукати учнів творити добро і справедливість.

Вчитель. Ще в давнину наші предки вживали слово совість, що означало – *відати, знати*. Часте його вживання знаходимо в церковних книгах XI ст., написаних старослов'янською мовою. Зберігши первісне значення, слово перейшло і в сучасну мову. Сучасний учень повинен запам'ятати це первісне значення слова совісний і пам'ятати про совість як голос внутрішнього Я.

1. Читання та обговорення давньогрецької притчи.

Був чудовий літній вечір, місячне сяйво освітлювало стежку, якої йшов чоловік. Задумавшись, він не помітив каменя, спіткнувся об нього і впав, боляче забившись. Встав, подивився на камінь і пішов далі. Через деякий час на стежці з'явився інший чоловік. Посвистуючи, він ще здалеку помітив камінь. Підійшов до нього і подумав: «Це ж моя кохана йтиме цією стежкою, не помітить каменя і впаде». Узяв він камінь і відніс зі стежки. Та ось на стежці появився ще один чоловік. Він побачив камінь, що лежав біля стежки, зловтішно посміхнувся і поставив камінь знову серед стежки. Починало світати. На доріжці з-явився четвертий чоловік. Коли він побачив камінь, то подумав, що люди можуть його не помітити, і відніс камінь зі стежки».

Древні греки вважали, що стежка – це наше життя. А чотири чоловіки – це ми, люди, в цьому житті: перший чоловік – байдужий, другий – егоїст, третій – безсовісний. І тільки четвертий – людина з совістю.

2. Поради від В. Сухомлинського.

- Роби так, як має бути, не для годиться, не тому, що хтось побачить твої хороші вчинки і похвалить тебе, а за велінням власної совісті.

- Бути справжньою людиною наодинці зі своєю совістю значно важче, ніж на людях, що оцінюють твої вчинки, схвалюють добро і засуджують зло.

- Звітувати перед своєю совістю значно важче, ніж перед іншою людиною.

- Якщо ти наодинці з собою робиш щось погане і думаєш, що про це ніхто не знатиме, ти помиляєшся. Ховатися від себе – негідність, ховатися від себе – негідність, помножена на підлість і лицемірство. Будь гранично чесним наодинці з собою.

3. Застереження В. Сухомлинського від негативних вчинків.

- Ми відпочиваємо на лісовій галявині під розлогою липою. У нас пікнік: їмо солодкі кавуни. На траві – акуратно складена купка лущиння. Хтось із дітей поглядає на кущ: он туди можна викинути. Опам'ятайтеся, подумайте, що ви збираєтеся робити. Ніхто вас не побачить, а ваша совість! Хіба вам не соромно буде перед собою? Хіба приємно буде згадувати, що ви залишили об'їдки гнити під розквітлим кущем? Ми беремо лущайки, несемо в поле, закопуємо в землю: гніль для землі корисна, а в душу у нас не буде смороду від цієї гнилі.

***Питання:** Пригадайте, чи завжди ви прибираєте за собою, в класі, в школі, вдома? Чи не “їсть” вас потім совість, якщо ви цього не зробили?*

- На кожному кроці ми можемо зустріти камінь, який можна обійти, але й можна прибрати з дороги, звільнивши її для інших людей і розчистивши стежку до власної совісті.

***Питання:** Як ви розумієте вислів: “прибрати камінь з дороги”? Наведіть приклади “каміння” або “камінців”, які зустрічаються у житті класу і будь де.*

- Завдання совісті полягає в тому, що людина судить свої вчинки і якості ніби від власного імені.

***Питання:** Як ви зрозуміли ці слова?*

4. Підсумок заняття.

Заняття 4. Несправедливо бути нескромним

Мета: Розкрити сутність понять «скромний-нескромний». Формувати навички самоконтролю за власною поведінкою. Вчити учнів внутрішньої витримки.

1. Читання вірша «Татова порада» (Т. Компанієць)

Хлопчина вбіг з двору в хату,
До тата голосно - гука:
- А я провідав у лікарні
Свого найкращого друга.
То ж правда, тату, я - чутливий
І маю серце золоте?
Замисливсь тато на хвилину
І так сказав йому на те:
- Коли тебе в тяжку годину
Людина виручить з біди,
- Про це добро аж поки віку
Ти, синку, пам'ятай завжди.
Коли ж людині щиросердно
Ти сам зробив добро колись,
- Про це забудь аж поки віку,
Мовчи й нікому не хвались!

Вчитель: Як ви думаєте, чому так відповів тато синові? Якої якості бракує хлопчикові

2. Ознайомлення з оповіданням «Апельсин і сонце». (Ю. Ярмиш)

На лужку біля моря хтось вкинув зернятко Апельсина. Зернятку сподобалося на новому місці. Там було тепло, волого. З зернятка стало рости маленьке деревце. А потім на деревці з'явився Апельсин. І ось що з нього вийшло. Навколо зеленіла лише маленька ввічлива травичка, яка вклонялася навіть слабенькому вітерцеві, та якісь незграбні кущики. А Апельсин був гарний, жовтий, круглий.

«Я зовсім як Сонце», - подумав Апельсин, - «ну, чисто як Сонце. З усього видно – ми брати. Недарма Сонце так яскраво світить мені!»

І Апельсин страшенно запишався. Він навіть уже не вітався з травичкою та кущиками. А тільки від ранку до вечора нахвалявся, що він як саме Сонце, а може, навіть кращий. «Мені, Апельсинові, нічого ховати вночі свою красу, як Сонцю».

Якось восени на лужку з'явилась Людина.

- Дивись-но, Апельсин виріс, - здивувалася вона й зірвала Апельсин.

Людина віднесла його додому і вкинула в ящик. Там уже лежало чимало інших Апельсинів. І тепер ніхто не міг знайти нашого знайомого. Навколо було стільки плодів – і більших, і кращих за нього. ...А Людина, яка з'їла цей Апельсин, сказала, що він був страшенно кислий.

Вчитель: Якою ви можете назвати поведінку Апельсина? До чого призводить зарозумілість і хвастощі?

3. I. Читання вчителем тексту

Дійсно дуже добре, коли до тебе всі ставляться з повагою! Як же заслужити цю повагу? Найперший і найголовніший секрет прояву поваги до вас з боку інших полягає у звичайному правилі, запам'ятайте його на все життя: якщо хочеш, щоб тебе поважали інші - навчися поважати їх!

Поваги заслуговує людина, яка вміє правильно поводитися. Уявіть собі, що всі почнуть поводитися так, як їм заманеться, не рахуючись із іншими. Що з цього вийде? Скажімо, ви захворіли, а тут тато й мама бажають послухати музику. Ось вони і вмикають програвач на повну потужність - адже їм так хочеться!

Або ви прийшли в гості до друга, з яким домовилися заздалегідь, а йому саме зараз захотілося піти в кіно. Він вас не дочекався і пішов. Приємно? Щоб такого не трапилося, запам'ятайте такі правила:

- Ви прокинулися й встали. Не забудьте привітатися з рідними, подякувати за сніданок і неодмінно, якщо є час, допомагати в домашньому господарстві.

- По дорозі до школи привітайтеся зі знайомими, але не зупиняйтеся для розмов, щоб не запізнитися на уроки.

- У класі привітайтеся з друзями. Не обов'язково вітатися з ними, даючи їм стусана, ставлячи підніжку або смикаючи дівчаток за коси. Вашим однокласникам буде приємніше почути від вас увічливе «Добрий ранок!» або «Привіт!».

II. Обговорення прослуханого

Запитання до дітей: Про яке найголовніше правило або секрет ідеться в цьому тексті? Чи бували у вашому житті випадки, коли вас «підводили» друзі? Як ви вітаєтеся зі своїми друзями? Розкажіть.

4. Підсумок заняття.

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДРАМАТИЗАЦІЇ

Програма лялькового театру «Чародії»

Пояснювальна записка

Виховання гармонійної, цілісної, всебічно розвиненої особистості значною мірою залежить від утворення та реалізації нових педагогічних інновацій. Однією з форм виховання почуття справедливості молодшого школяра може стати театральне мистецтво, а точніше – ляльковий театр. Заняття лялькового театру сприяють цілісному розвитку моральних цінностей дитини молодшого шкільного віку, формує її духовний світ, виховує толерантне ставлення до ровесників. Театральна творчість не тільки активізує інтерес школярів до мистецтва театру, але й розвиває фантазію, пам'ять, увагу, виховує і покращує психологічну атмосферу в класі.

Діапазон використання вчителем занять лялькового театру є необмеженим: починаючи з складання казок разом з дітьми, закінчуючи оформленням спектаклю. Відомо, що казка один із фольклорних жанрів літератури. У казці тможна знайти повний перелік людських проблем і образні способи їх розв'язання. З дитинства знайомство з казкою, людина підсвідомо створює банк життєвих ситуацій та тип їх. Казка поєднує вчителя та учня, психологічно зближує всіх учасників театального дійства. Уявний та фантастичний світ казки відображається у реальному світі дитини.

Казка не залишає дитину байдужим спостерігачем, а робить її активним учасником, який разом із героями переживає кожну невдачу, радіє кожній перемозі. Казка вчить дитину тому, що будь-яке зло, буде переможене та покарано, вона чітко пояснює, де проходять правильні шляхи людини, у чому його щастя та нещастя і яка з часом буде “винагорода” за помилки.

Мета занять лялькового театру: орієнтувати молодших школярів на розуміння та засвоєння моральних норм та правил справедливої поведінки; розуміти не тільки свій внутрішній світ, а й світ іншої людини; вміти оцінювати, на основі моральних критеріїв, почуття справедливості дії оточуючих та власного.

Програмний зміст занять дає можливість молодшим школярам в ігровій та активній формі, обговорити, усвідомити, що є справедливими та несправедливими взаєминами в колективі; виховувати вміння дивитися на навколишній світ доброзичливо, чуїно ставитися до товаришів, знаходити можливість вирішення конфліктів мирним шляхом; учити вирізняти прояви несправедливості та долати її, розвивати почуття власної гідності.

Заняття будуються на засадах реалізації особистісно-орієнтованого підходу, бо спрямоване на кожного школяра, відображаючи потреби в цих знаннях. Програма також сприяє корекції мовного, емоційного, а також загального психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Поняття, на яких буде акцентуватися увага під час занять: добро і зло, справедливість і несправедливість, доброзичливість, чуйність, взаємоповага, підтримка.

Методичні рекомендації

К. Станіславський свого часу говорив про те, що “недостатньо вивчити “систему”, потрібно на її основі придумати свою”, тому виникає необхідність для кожного вчителя у створенні своєї неповторної програми, де він є не тільки режисером, театральним майстром, а й інженером дитячих душ. Запропонована програма допоможе молодшому школяреві збагатити та закріпити свої знання у процесі морального виховання, зокрема, про почуття справедливості через ляльковий театр.

Програма лялькового театру розрахована переважно на учнів четвертого класу, після того, як вони ознайомляться з курсом розвивальних прав щодо виховання почуття справедливості “Чотири кроки до справедливості”. До роботи в ляльковому театрі можуть бути залучені діти, з якими під час проходження розвивального курсу виникали труднощі (повільна корекція почуття несправедливості, або нездобутий результат).

Робота в групі дозволяє вчителю звернути увагу учнів на необхідність виконання правил та норм справедливої поведінки в класі, школі, акцентувати увагу на внутрішньому прийнятті дитиною правил та норм справедливої поведінки, переходячи від зовнішнього мотиву до внутрішнього, тобто, учні повинні глибоко усвідомлювати потребу бути справедливими людьми.

У процесі організації роботи щодо виховання почуття справедливості у школярів четвертих класів рекомендовано також включити наступні виховні проблеми, що вирішуються за допомогою лялькового театру:

- Формування позитивної самооцінки школярів.
- Розвиток комунікативних навичок.
- Розвиток самоконтролю та саморегуляції власних дій учнів.
- Подолання внутрішніх конфліктів.
- Розвиток мовлення.

Вихователь, під час репетиції лялькового театру, повинен звернути увагу на культуру поведінки та мовлення школярів, хвалити за нові прийоми та знахідки учнів, вміло звертати увагу на помилки, не

ображаючи гідності дитини, знаходити час, як що в цьому є потреба, для індивідуальної роботи.

Слід також пам'ятати, що для сучасної дитини лялька – перш за все мила іграшка, яку можна перетворити у символічного партнера для гри. Граючи з лялькою, дитина відходить від реального світу, але при цьому використовує предмети та ситуації з реального світу для того, щоб створити власний світ, у якому вона змогла б повторити приємні відчуття, встановити чи змінити події шляхом, який найбільш приємний для неї.

За теорією К. Роджерса, людина здатна уявляти себе в ідеальному образі – бачити себе тим, чим хотілось би йому бачити у результаті реалізації своїх можливостей («Я-ідеальне»). До цього «Я-ідеального» й прагне «Я-реальне», і чим більше між ними згоди, тим більш врівноваженою є людина. Тому лялька може стати засобом, що допомагає отримати досвід позитивного спілкування та наблизити «Я-реальне» до «Я-ідеального», що й є процесом пізнання себе як особистості, пізнання навколишнього світу, взаємодії з оточуючими.

Дитина, під час роботи над спектаклем, повинна навчитися толерантно висловлювати свою думку, при цьому не нав'язуючи її оточуючим і, відповідно сприймаючи точку зору співрозмовника, поважати вибір інших, адже це й є основою справедливої взаємодії людей. Також активно і вільно виконувати свої зобов'язання, правильно визначати те, в чому одна людина відчуває погребу більше, ніж інші.

Викликати зацікавленість дитини у роботі лялькового театру таким чином, аби у неї з'явилися інтерес, натхнення й емоційне сприймання та засвоєння, що допоможе під час складання з дітьми казок, бо грати у казці, яку діти створили самі, набагато цікавіше, зростає відповідальність за “життя” створених героїв, активуються раніше отримані знання та навички, диференціюються поняття “справедливо-несправедливо”.

Вистава лялькового театру також не обмежується самотійним або творчим союзом вихователя та вихованців у складанні казки, ефективним прийомом в роботі також стане виготовлення ляльок, оформлення вистави, підбір музики, пошук нових прийомом у театральному мистецтві.

Зміст занять театру «Чародії»

Заняття 1. Знайомство з театральним мистецтвом. Історія виникнення лялькового театру. (1 год.)

Завдання: Провести розмову про різновиди театрів. Театр картинок, іграшок, «Чарівні пальці», тіньовий театр, драматичний, балет.

Мета: Познайти дітей в групі, виявити зацікавленість одне одним, залучати дітей до висловлювань, збагачувати мову виконавців образними висловами, розвивати пам'ять, художні, естетичні смаки та вподобання.

Хід заняття:

1. Вправа «Побажання»

Учасники групи за допомогою будь якої обраної ляльки, працюючи з нею вітаються з усіма присутніми та насилають побажання своїм одногрупникам

2. Вправа «Знайомство»

Кожен учасник розповідає про себе за допомогою ляльки з якою він себе асоціює. Потім ці асоціації кожного з учасників обговорюються в групі.

3. Вправа «Правила групи»

(До уваги вихователя! Нагадайте ще раз про правила поведінки в групі, можна щоб у приміщенні, де проводяться заняття, повішати на ватмані правила королеви Справедливості).

До уваги вихователя! Спочатку, ляльковий театр був народним видовищем. Взяти хоча б веселу ярмарку, яка не обходилися без лялькового балагану. Лялька Петрушка, з'являлася над ширмою, віталася з публікою, а потім розпочалися його пригоди. Петрушка карав всіх, хто кривдив незахищених людей, хто чинив несправедливість до них, висміював жадібність, брехню, безчестя. В інших країнах теж були свої народні герої: італійська Пульчінелла, французька Полішінель, англійська Панча, чеська Кашпарек.

Кожна народність мала свої традиції лялькових вистав. Наприклад, у Китаї, Індії, Туреччини та інших країнах Азії був розповсюджений театр тіней. У цьому театрі немає традиційних ляльок та яскравих декорацій. Замість них - екран, на який проектується силуети людей, тварин, птахів, предметів. А в Японії традиційним був театр дзерурі, де старовинний народний пісенний сказ з'єднується з ляльковою виставою. Декорації для такого театру малювалися дуже ретельно і реалістично. Ляльки виготовлялися великого зросту (100-130 см), у них рухалися не тільки ноги і руки, але навіть пальці, очі та брови. Керували такою лялькою відразу три ляльководи, і

щоб домогтися злагодженої роботи, вони повинні були тренуватися не один рік.

4. Вправа «Мінісцена»

Запропонуйте учням розіграти ситуацію із шкільного життя по ролям (можна використати ситуації на вибір вихователя з занять розвиваючого курсу «Чотири кроки до справедливості», бажано використовувати інсценізації з великою кількістю учасників. Після «вистави» провести обговорення ситуації, проаналізувати дії кожного героя інсценізації, зробити висновки.

5. Підсумок заняття

Заняття 2. В гості до театру ляльок (3 год.)

Завдання: Відвідування лялькового театру для кращого ознайомлення з театральним мистецтвом. Обговорення вистави. Знайомство з театральною лексикою, професіями людей, які працюють в театрі (режисер, художник-декоратор, бутафорії, актор, музичний оформлювач).

Мета: Подовження знайомства учасників групи. Вироблення поважного ставлення до себе та учасників групи, закріплення позитивного досвіду спілкування, набуття умінь співпереживання до ровесників через гру, та театральні дійства.

До уваги вихователя! Перед тим, як відвідати ляльковий театр, ознайомтеся з репертуаром. Оберіть, по можливості казку, щоб вона відповідала меті, яку ставить перед собою програма лялькового театру: виховання почуття справедливості молодшого школяра. Перед тим, як група відправиться до театру, нагадайте про правила поведінки в установі культури.

Глядацький досвід відвідування театру сприяє розширенню знань, укріплює культуру поведінки в театрі. Необхідно неодноразово обговорювати з дітьми такі проблеми: «Які існують правила поведінки в театрі?», «Хто їх повинен дотримуватися і чому?», «Як пройти до свого місця, якщо інші глядачі вже сидять?», «Чи можна розмовляти під час дії?», «Для чого потрібен антракт?».

Після бесід на ці теми бажано, щоб діти розіграли сценки на закріплення правил поведінки в театрі. Наприклад: діти малюють квитки, вибирають «касира», «білетера». Придбавши квиток, заходять у «залу» (стілці раніше розставлені яку глядацькому залі). «Білетер» допомагає «глядачам» знаходити свої місця. «Глядачі» просять допомоги знайти місце, дякують за допомогу і т.п. Можна запропонувати різні ситуації, в яких вони могли зіграти наступне: «Уявіть, що вистава вже розпочалася, а ти не можете знайти місце. Як би ви

вчинили?». Слід також нагадати молодшим школярам про правилах королеви Справедливості.

Перелік питань для дітей, які можна використати для обговорення після перегляду вистави на наступному занятті:

- Чи відповідає назва вистави тому, що ви бачили? Чому?
- З якими труднощами довелося зустрітися героям вистави?
- Що допомогло героям впоратися з труднощами?
- Які способи вони використовували для того, щоб подолати труднощі?
- Скільки людей, на вашу думку задіяні у виставі? Назвіть професії цих людей?
- Як ви думаєте, яке головне правило акторів, які працювали за ширмою, щоб досягти такого успіху в театрі?
- Щоб злагоджено працювати, які необхідні людські якості якими повинні володіти всі учасники вистави?
- Що найбільше сподобалося вам у казці?

Підсумок заняття

Заняття 3. Театр починається з вішалки, а ляльковий театр - з ширми. (1 год.)

Завдання: Розповісти учням про різновиди ширми, про особливості «поведінки» за ширмою. Що таке декорації, бутафорія і як можна їх виготовити самим.

Мета: Уточнення образу власного «Я», актуалізація внутрішніх ресурсів, формування позитивної самооцінки, розвиток комунікативних здібностей, культури спілкування

До уваги вихователя! Для вистави, де немає особливих декорацій, можна просто натягнути упоперек кімнати мотузку, повісити на неї великий шматок тканини – ось і вся ширма. Ширму можна прикрасити вирізаним з паперу квітами, метеликами, рибками, дитячими малюнками. Все залежить від теми вистави. Оригінально виглядатиме ширма, зшита з різнокольорових клаптиків. Якщо ж ви плануєте робити декорації, наприклад, лісу або будиночка, то з ширмою зробити наступне. Покладіть широку дошку на спинки двох стільців, і цю споруду задрапіруйте тканиною. Тепер у вас буде можливість поставити зверху всі необхідні декорації. Робити їх можна з щільного картону (в хід підуть коробки від побутової техніки) або з фанери. Декорації також намагайтеся зробити багатофункціональними, щоб вони використовувалися в кількох спектаклях, і були двохсторонні. Наприклад, будиночок розмалюйте і зовні, і всередині, тоді, повернувши його іншою стороною, ви зможете зобразити кімнату. А ліс може бути з одного боку – літній, з іншого – зимовий

або осінній. На певній висоті від ширми можна простягнути нитку і на неї підвісити сонечко, хмари, хмари, веселку з картону, якщо вони потрібні за сценарієм.

Декорації (термін, утворений від латинського слова *decorare* - прикрашати, французький аналог *decor*) – один із способів оформлення вистав в сучасному театрі. Основна функція декорації у виставі – створення образу місця дії.

Бутафорії – підроблені, спеціально виготовлені предмети (скульптура, меблі, посуд, прикраси та ін.), вживані у театральних виставах замість справжніх речей. Предмети бутафорії відрізняються дешевизною, міцністю, підкресленою виразністю зовнішньої форми (при їх виготовленні зазвичай відмовляються від відтворення деталей, не видимих глядачеві). Вперше бутафорські предмети з'явилися одночасно з появою театру.

Заняття 4. Як стати справжнім актором?(1 год.)

Завдання: Ознайомлення з твором вистави. Читання кожної ролі (за столом). Ознайомлення з поняттями: «інтонація», «темпоритм», «настрій і характер персонажу», «артикуляція».

Мета: Вчити дітей супроводжувати ігрові висловлювання відповідними рухами, що створюють виразний образ. Розширювати словниковий запас, розвивати діалогічне мовлення, інтонаційну виразність мовлення, уяву, образне мислення. Сприяти виникненню піднесеного емоційного стану. Розвивати чітку дикцію, проводити роботу над артикуляцією за допомогою скоромовок.

До уваги вихователя! Драматизація - це не просто переказ казки, в ній немає чітко окреслених ролей із заздалегідь виученим текстом. Діти переживають за свого героя, діють від його імені, наділяють персонаж своїми рисами особистості. Саме тому герой, зіграний однією дитиною, буде зовсім не схожий на героя, зіграного іншою дитиною.

Програвання психогімнастичних вправ на зображення емоцій, рис характеру, обговорення та відповіді на запитання дорослого є необхідною підготовкою до драматизації, до «проживання» за іншого, але по-своєму. У драматизації беруть участь усі діти. Якщо не вистачає ролей для зображення людей, звірів, то активними учасниками вистави можуть стати дерева, кущі, вітер т.п., які можуть допомагати героям казки, можуть заважати, а можуть надсилати та посилювати настрій головних героїв. Домагаючись виразної та чіткості мови, треба виявляти мовні характеристики героїв (плавно, розтягуючи слова, дуже швидко, емоційно, повільно, впевнено,

сварка, сердито і т.п.).

Працюючи з ширмою, дитина повинна відчувати, що лялька «йде» не провалюється і не надто підносячись. Потрібно навчити передавати ходу, образ даного персонажу (легко, перевалюючись, метушливого і т.п.). Уходити лялька повинна поступово так само, як і входити. Коли ляльки «розмовляють», то трохи рухається та лялька, яка в даний момент «говорить». Інша в цей момент уважно «слухає», на час припиняє будь-який рух. Цей прийом дозволяє глядачам визначити, яка з ляльок у даний момент вимовляє свою репліку. Під час бесіди ляльки повинні «дивитися» один на одного, стоячи одна проти іншої. Важливо, щоб мова дитини співпадала з рухом ляльки, етюди допоможуть «оживити» ляльку, освоїти основи ляльководіння.

Нагадування! Для роботи для цього заняття можна використувати вправи з занять: «Емоції гніву», «Емоції задоволення і радості», «Що є добре, що погано» з розвиваючого курсу «Чотири кроки до справедливості» (за 4-й клас)

Заняття 5. Народження ляльки (3 год.)

Завдання: Виготовлення ляльок (оформлення, зовнішній вигляд). Навчання з'єднання дії ляльки зі словами ролі.

Мета: Допомогати дітям створювати ігрове середовище, виготовляти ляльки, деталі декорацій. Бережно ставитись до дитячої творчості, розвивати вміння імпровізувати, підтримувати винахідливість, бажання щоразу по-новому розігрувати казки або інші твори за певним сюжетом.

До уваги вихователя! Лялька – головний атрибут лялькового театру стає особливо цікавою, особливо, якщо ви задумали змайструвати оригінальну ляльку, що буде головним героєм, і, можливо, стане візитівкою вашого театру. Це може бути фантастичний персонаж з незвичайною зовнішністю та ім'ям.

Ляльки можна робити зі старих рукавичок. Якщо до рукавички пришити шматок панчохи, а з гудзиків зробити очі і вдягнути таку рукавичку на руку, вийде змійка. Вона може згинатися завдяки руху руки, розкривати рота і розмовляти. Виготовити іграшки можна з двох старих рукавичок. У однієї зв'язати попарно вузлами вказівний палець із середнім, безіменний – з мезинцем, відрізати у рукавички великий палець – це хвостик. Згорнути рукавичку навпіл, сховати у середину рукавички зайві частини. Відтягнути вушка в кінець середнього та безіменного пальця і зшити деталь в місці з'єднання вух. Вийде голова, її потрібно пришити до середнього паль-

ця іншої рукавички. Потім пришивають хвостик – той палець, який раніше був відрізаним від першої рукавички, і робиться це в тому місці, де закінчується кисть руки. Залишиться пришити очки-гудзики, носик, і фігурка готова. Змінюючи форму голівок і хвостиків, так можна змайструвати будь-яке звірятко. Коли надівають іграшку на руку, всі її частини (голівка, чотири лапки) стають рухомими.

Загальні правила ляльководіння (Е. А. Антипова)

1. Ляльку слід тримати на певному рівні по відношенню до ширми. Лялька, поставлена впритул до краю ширми, повинна підніматися на 3 / 4 своєї висоти.

2. Коли лялька виконує рухи, її руки мають бути притиснуті до тулуба.

3. Тримати ляльку слід прямо. Нахил ляльки здійснюється нахилом кисті руки. Тулуб ляльки припадає саме на зап'ясті руки.

4. Відводячи ляльку на другий план, треба піднімати її вище.

5. Щоб посадити ляльку, потрібно спочатку похитати її, і, зігнувши лікоть, садити. Коли сидяча раніше лялька встає, вона спочатку нахилиється вперед, випрямляється і одночасно піднімається до вправленого положення. 6. Рухи ляльки і слова повинні бути звернені до певного об'єкта уваги.

7. Розмовляючи лялька повинна підкреслювати найбільш важливі слова рухами голови чи рук.

8. Коли одна лялька говорить, інші повинні бути нерухомі: інакше незрозуміло, кому належать слова.

9. Характер актора передається ляльки.

Заняття 6. Мої перші кроки (2 год.)

Завдання: Допомогти дитині зробити перший крок у театральному мистецтві.

Мета: Закріпити вміння інтонаційно передавати емоційний стан персонажів гри-драматизації, голосом відтворювати почуття радості, суму, прикраси, тривоги. Навчити новим способам водіння ляльок.

До уваги вихователя! В основі керівництва театралізованими іграми лежить робота над текстом літературного твору. Текст твору, обраний дітьми, необхідно читати виразно, художньо, а при повторному читанні залучати їх у нескладний аналіз змісту, підводити до усвідомлення мотивів вчинків персонажів.

Для полегшення програвання тієї чи іншої ролі, після знайомства з казкою і перед її програванням, необхідно обговорити кожну роль. У цьому вам допоможуть запитання: що ти хочеш зробити? Що тобі

заважає в цьому? Що допоможе зробити це? Що відчуває твій персонаж? Який він? Про що мріє? Що він хоче сказати? Після програвання казки проходить її обговорення: Які почуття ти відчував під час вистави? Чия поведінка, чії вчинки тобі сподобалися? Чому? Хто тобі найбільше допоміг у грі? Кого ти хочеш тепер зіграти? Чому?

Наступний етап роботи передбачає поділ п'єси на епізоди. Діти переказують кожен епізод, доповнюючи один одного, придумують їм назву. Надалі йде робота над окремими епізодами у формі етюдів з імпровізованим текстом. Спочатку учасниками етюдів стають найактивніші діти, але поступово треба, не примушуючи, залучати до цього процесу всіх членів колективу. Можна з ляльками імпровізувати вчинки і діалоги героїв. Дітям заважає порівняно невеликий словарний запас, що утруднює вільне ведення діалогу. Але поступово, відчуваючи підтримку педагога, вони діють більш природно і впевнено, а їх мова стає різноманітнішою і виразною. При цьому необхідно зберігати педагогом індивідуального підходу до кожної дитини.

На репетиціях один і той же уривок повторюється різними виконавцями, тобто один і той же текст звучить багато раз, це дозволяє дітям досить швидко вивчити практично всі ролі. У цей період уточнюються запропоновані обставини кожного епізоду (де, коли, в який час, чому, навіщо) підкреслюються мотиви поведінки кожного діючої особи (Для чого? З якою метою?).

Педагог, з огляду на мовні, пластичні, акторські можливості дітей, може обрати по 2-3 виконавця, здатних справитися з конкретною роллю. Дитина, в силу вікових особливостей, завжди грає самого себе, вона ще не здатна перевтілюватися, грати почуття іншої людини. Ґрунтуючись на особистому емоційному досвіді і пам'яті, вона може згадати ситуацію в свого життя, коли дитині довелося пережити почуття, схожі на відчуття героїв п'єси. Ні в якому разі не треба нав'язувати юним виконавцям логіку дії іншої людини або свої конкретні зразки поведінки. Це призводить до запрограмованості поведінки. Можна підказати, допомогти дитині згадати якийсь життєвий епізод, коли дитині справді було страшно, соромно, радісно і т.п. Тільки в цьому випадку поведінка дітей на сцені буде природною. Дуже важливо домагатися взаєморозуміння дії з партнерами, уміння чути і слухати один одного і відповідно міняти свою поведінку.

Усяку знахідку, нове вдале рішення необхідно заохочувати, це з успіхом роблять глядачі, діти, не зайняті в даний момент у репетиції.

Заняття 7. Музичне оформлення вистави.

Завдання Навчити дітей розрізняти у музиці різний емоційний стан і передавати його рухами, жестом, мімікою. Прослуховування музики до вистави, визначення різнохарактерного змісту і т.п.

Мета: Стимулювати дитячу творчість, своєрідність відтворення ігрових образів. Удосконалювати інтонаційну виразність діалогічного мовлення, підтримувати у дітей вигадку, фантазію, формування естетичного смаку.

До уваги вихователя! Знайомство дітей з музичними творами, які цілком або в уривках звучатимуть у виставі, одне з цікавих та визначальних етапів драматизації. Музыка є одним з найпотужніших механізмів, що може позитивно впливати на емоційний стан дитини, підсилювати її почуття. Яскраві музичні образи, допомагають дітям знайти відповідне пластичне рішення. Спочатку діти просто імпровізують руху під музику, самостійно відзначають найбільш вдалі знахідки. Потім вони рухаються, перетворюючись в будь-який персонаж, змінюючи ходу, пози, жести, спостерігаючи один за одним. Крім того, ознайомлення з музичними творами збагачує культуру та естетичний смак молодших школярів.

Заняття 8. Генеральна репетиція та прем'єра спектаклю (2 год.)

Завдання: Підкреслити урочистість події. Підкріпити за допомогою позитивних емоцій юних акторів

Мета: Удосконалювати вміння розігрувати постановки, творчо ставитись до самостійного створення та добору необхідної атрибутики для конкретних образів, розміщення декорацій та реквізиту.

До уваги вихователя! Якщо до цього діти діяли в умовних декораціях, то тепер використовуються підготовлені для вистави ляльки, декорації, бутафорії і реквізит. Репетиція йде з музичним супроводом, уточнюється темпоритм вистави. На цьому етапі закріплюються обов'язки дітей в підготовці реквізиту та зміні декорацій. В залежності від можливостей і підготовленості колективу кількість спільних репетицій всього вистави може бути від однієї до трьох. Прем'єра – це завжди хвилювання, метушня, святковий настрій. Діти на практиці починають розуміти, що таке **Колектив театрального мистецтва**. Від уваги і відповідальності кожного виконавця залежить успіх вистави. Обговорення не має сенсу проводити відразу ж після виступу. Діти занадто збуджені і навряд чи зможуть оцінити свої успіхи і невдачі. Але вже на наступний день у

бесіді можна з'ясувати, наскільки вони здатні критично ставитися до власної гри. Відповідаючи на запитання, що було добре, а що ні, діти вчать оцінювати щирість і правдивість поведінки на сцені, відзначати виразність і спритність окремих виконавців. Педагог, направляючи розмову в потрібне русло своїми питаннями, намагається вказати на основні промахи і недоліки, але в той же час похвалити дітей та відзначити найбільш вдалі та цікаві моменти виступу.

Нагадування! Розігрується лялькова вистава (див. заняття «Лист її величності королеви Справедливість» - 1-й клас, «Суд над несправедливістю» - 4-й клас з розвиваючого «Чотири кроки до справедливості»).

«НЕХАЙ ПАНУЮТЬ НА ЗЕМЛІ ДОБРО ТА СПРАВЕДЛИВІСТЬ»

(Семинар-практикум для вчителів молодших класів)

Мета: Розуміння педагогами понять «справедливість» та «несправедливість», усвідомлення своєї індивідуальності, налагодження ефективної взаємодії із своїми вихованцями. Корекція емоційного ставлення педагогів як до себе, так і до учнів. Пошук резервів для більш ефективної роботи.

Завдання:

1. Вміння встановлювати тісні, довірливі взаємини із вихованцями, стверджувати віру, довіру до них.
2. Розвивати здібності об'єктивно оцінювати дії та поведінку вихованців.
3. Розвиток у педагогів здатності розбиратися в своїх почуттях; навичок сприйняття й адекватної оцінки емоційних станів молодших школярів; комунікативних умінь.
4. Ознайомлення з техніками саморегуляції емоційного стану.
(Підготувати тези о справедливості та несправедливості Додаток А)

Теоретична частина

Питання 1. Що є «справедливість» та «несправедливість»?

Інформаційне повідомлення

Справедливість є особливим особистісним утворенням. З одного боку, існує потреба людини, щодо справедливого ставлення до себе, бо цього вимагає її висока суб'єктивна ціна. З іншого, переживаючи потребу у справедливості щодо себе, кожен повинен і сам бути справедливим. Але при цьому важливо, щоб і суб'єкт виховання (вихователі) і об'єкт (дитина) однаково розуміли суть справедливо-го ставлення.

Отже, що таке справедливість? Аналіз сучасної літератури пере-

конує в тому, що справедливість є важливим компонентом для формування духовного розвитку індивіда та визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-почуттєвих, вольових якостей людини, її здатність до самоусвідомлення себе, як особистості.

Сучасний український словник тлумачить слово «справедливість» наступним чином: правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь; людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам.

У словнику В. Даля «справедливість» прирівнюється до слова «правда» - похідне від слова «справляти» (тобто правити, прямити, виправляти).

Справедлива людина, визначає І.Д. Бех, та, яка завжди уважно ставиться до сутності кожного вчинку, а не та, яка однаковою мірою віддає належне кожному, хто б не здійснив певний учинок. Незмінним у справедливої людини є не те, що в певний вияв викликає у неї завжди одну і ту саму реакцію, а те, що вона ставиться до всіх уважно і безпристрасно. Таким чином акт справедливості має врахувати не лише результат дії, а й оцінку особистості. Для дітей дуже важливо, щоб батьки оцінювали не лише за якістю виконаного завдання, а й були при цьому враховані внутрішні мотиви дитини, психологічний стан.

Головною проблемою існування несправедливості у людських стосунках є егоїзм, жорстокість, байдуже ставлення до оточуючих. Якостями несправедливої людини є: брак розуміння, нерозсудливість стосовно інших, відсутність об'єктивного оцінювання тих чи інших якостей людини. Така особистість недостатньо уважна, натомість у неї наявна упередженість щодо інших людей.

У людини ж, яка зазнала несправедливості, виникає сильне переживання гіркоти образи, спостерігається порушення душевної рівноваги. З огляду на це, перебуваючи в такому психічному стані, людина не в змозі справитися з ним, знайти правильне рішення, і тоді це може спричинити драматичні наслідки.

Питання 2. Роль вчителя у формуванні справедливості у молодших школярів.

Сьогодні сучасне суспільство має потребу у всебічно розвинених, соціально активних кадрах в галузі освіти, які мають фундаментальну наукову освіту, багату внутрішню культуру.

Становлення вчителя – це не тільки формування працівника, що володіє спеціальними знаннями в певній галузі педагогічної діяльності, а, в першу чергу, це розвиток особистості, яка приділяє особливу увагу формуванню моральних цінностей. Головною і вкрай необхідною моральною цінністю особистості є категорія «справед-

ливість».

Справедливість є важливим компонентом у процесі формування духовного розвитку індивіда та визначає спрямованість усіх розумових, емоційно-почуттєвих, вольових якостей людини, її здатність до самоусвідомлення себе, як особистості. Завдяки цьому почуттю людина настільки зникає розуміти і відчувати вплив своїх вчинків на все суспільство, що не дозволяє собі ображати інших навіть тоді, коли їй доводиться відмовлятися від задоволення своїх потреб; вона настільки ототожнює свої почуття з почуттями інших, що віддає свої сили на користь інших, не чекаючи іншого натомість

Аспекти морально-ціннісного розвитку вчителя, які безпосередньо пов'язані із справедливим ставленням вчителя до учнів, знайшли своє відображення у працях І. Беха, О. Зязюна, С. Капренчук, Т. Лейченков С. Соловейчика, Л. Старовойт, В. Сухомлинського та інших.

Л. Старовойт стверджує, що основними вимогами вчительської моралі є: «повага та любов до дітей, тактовність, делікатність, чуйність та доброта, терпимість, чесність, душевна щирість, почуття гумору, відповідальність, благородство, вихованість, справедливість»

Ні що так не гальмує процес морального розвитку вихованця, як несправедливість дорослих, що викликає у дитини не тільки образ, а й пригнічує її спробу, бажання виправитися у кращий бік. Тому, саме вчитель має стати зразком моральної поведінки, на яку рівняються діти. Роль вчителя у даному аспекті є неперевершеною, бо саме вчителю належить робота навчити своїх вихованців бути справедливими та правдивими, на власному прикладі вчитель через слова і дії пояснює ці поняття, а якщо слова вчителя розходяться з ділом – це приводить до недовіри учня до вчителя і говорити про виховні засоби вже зовсім не доречно.

Вчитель, зазначає Т. Лейченков, який опинився у полоні своїх почуттів, зухвалих думок, втрачає здатність помічати хороше у так званих «поганих» учнів і погане в «хороших», він перестає бути вихователем. Справедливим вчителем учні вважають таку людину, яка постійно вимоглива до всіх, про такого вчителя кажуть: «Суворий, але справедливий».

Розробляючи структуру міжособистісних відносин справедливості-несправедливості, І. Бех підкреслює, що подолання несправедливості має бути одним з головних виховних завдань педагога, так як необ'єктивний вимір, як визначальний у несправедливому ставленні спричиняють почуття образи гідності особистості, що, у свою чергу, блокує в особистості можливість утверджувати справедливість у власній поведінці та діяч.

Одним з типів несправедливого ставлення до учнів з боку вчителів є **необ'єктивне оцінювання знань** – погана поведінка, або будь-

який «промах» з боку учня негативно впливають на оцінку. Тобто, ні рівень знань, ні старанність учня не враховуються вчителем який свідомо занижує оцінку. Як правило, злопам'ятність, мстивість вчителя заважає бачити ріст та зміни, що відбуваються у вихованців у цей період.

Імпульсивність вчителя і емоційна нестриманість також часто зустрічаються у педагогічній практиці. Такий випадок несправедливості стається коли вихователь не намагається розібратися у ситуації, гарячкує, не проявляє педагогічного такту, людяності та терпіння. Така поведінка з боку вчителя може на довго запасти дитині в душу і викликати у неї почуття ображеного самолюбства.

Зауваження до здібностей учнів також є несправедливістю педагога у ставленні до учня – вчитель виявляє свою педагогічну некомпетентність і не зважає на внутрішній світ дитини, або навіть не хоче бачити його, тим самим недооцінює можливостей та здібностей школяра.

Свого часу В. Сухомлинський писав: «Манія несправедливих образ та переслідувань – дуже небезпечне захворювання – зустрічається значно рідше, ніж імпульсивність. Глибоко пережив один раз потрясіння від несправедливої образи, дитина починає бачити несправедливість у всьому... Чим довше страждає дитина цією хворобою, тим більш ослаблюється її воля. Вона, як мовиться, не може взяти себе в руки. Готуючись до уроків, вона більш думає не про зміст матеріалу, а про те, як її викличе учитель, як він стане придивитися до відповіді. У дитини, яка постійно підпадає до манії несправедливої образи та переслідувань, народжується и поступово розвивається почуття ненависті не тільки до вчителя, а й взагалі до всього, що пов'язано із школою. Вона придумує різні причини, щоб залишитися вдома».

Часто від дітей доводиться чути: «Якщо щось погане трапляється в класі, я завжди залишаюся винним». Вчитель навіть не намагається виявити справжнього порушника та наказує учня, який можливо і порушує час від часу дисципліну, або дитина може вчинити якийсь проступок несвідомо, через збіг певних обставин, і якщо педагог і надалі буде діяти згідно виробленого стереотипу, користуватися «ярликом», то така несправедливість не тільки образить дитину, а також буде розвивати у неї жорстокі риси характеру.

Нажаль, вихователі не завжди бувають **однаково вимогливими до всіх учнів, необ'єктивними у своїх рішеннях**. До одних вони суворі, до інших поблажливі. Це спричиняє незадоволення із боку учнів. З цього приводу А. Острогорський пише: «Справедлива людина – постійно уважна до внутрішньої сторони кожного вчинку, а не та, що надає рівну міру кожному, хто б це не здійснив цей вчинок».

Типології несправедливості у системі «педагог-вихованець» розроблені І. Бехом відображають найпоширеніші форми несправедливості які зустрічаються у сучасній школі серед вчителів:

свідома несправедливість (свідомо мстива, свідомо злопам'ятна, свідомо корислива) – нею наділені вчителі у яких низьке почуття совісті (швидше суб'єкт недобросовісний, мстивий, керується своє корисними розрахунками);

імпульсивна несправедливість – вчитель емоційно реагує на дії та поведінку учня, вчителів, проявляє нестриманість, гарячкуватість;

емоційно-ситуативна несправедливість – вчитель орієнтуються на негативний образ дитини, раніше сформульований (погане навчання, поведінка, нечепурність і т. п.). Або навпаки, зорієнтовані на позитивному образі (над симпатія) та не помічає за цим створеним образом негативних проявів з боку учня. Як у першому так і у другому випадках, таке ставлення вчителя призводить до несправедливості;

несправедливість унаслідок некомпетентності – вчитель наділений нетерплячістю щодо вияву особливостей розвитку й функціонування учня, не знає його внутрішнього світу (не помічає і не цінує успіхів);

гіперпохвальна несправедливість – характерна для вчителів, які «обожують» учня внаслідок виконання ним дрібних доручень;

стереотипно-утверджувальна несправедливість – підозрілий педагог, орієнтується лише на свою проникливість (далеко не об'єктивну), самовпевнений.

Таким чином, поверхове оцінювання вчинків вихованців, не вміння правильно судити про них, не врахування їх внутрішніх мотивів, здібностей чи якостей (так як зовнішні мотиви справедливості не можуть дати необхідних результатів, а навіть навпаки) не яким чином не може позитивно впливати на моральний розвиток учнів, і тим паче сприяти формуванню почуття справедливості у молодших школярів. Діти дуже гостро сприймають будь яку неправду, відхилення від істини та не вибачають цього вчителю.

Тому подолання несправедливості, враховуючи її руйнівну дію на особистість, має виступити одним із головних виховних завдань педагога. Успіх у розв'язанні цього завдання залежить від глибини й різнобічності знань про це психологічне утворення. В свою чергу лише через блокування в особистості спонук до несправедливих відносин відкривається можливість до утвердження нею справедливості в її поведінці та діяльності.

Питання 3. Психологічні особливості молодшого школяра
Зі вступом дитини до школи докорінно змінюється її об'єктивне

становище в суспільстві та конкретні взаємовідносини з навколишнім середовищем. Головною діяльністю стає навчання, яке ставить перед нею нові, складні вимоги, пов'язані з виконанням нових обов'язків. Молодший шкільний вік є дуже важливим, оскільки виховує здатність навчатися, бути відкритим до всього нового. На перше місце виходить цілеспрямована пізнавальна діяльність, завдяки чому у дитини виникають суспільні відносини та стосунки між людьми, виникають нові моральні системи.

Провідною умовою розвитку молодших школярів є духовне становлення дитини, ціннісне та духовне стає відкритим для неї. Внутрішня логіка розвитку: винайдення духовних сил, способів спілкування, сенсів життя, здатність відгукуватися на недоліки, слухняність – все це є новоутворенням даного вікового періоду.

В аспекті цих вимог перебудовується весь перебіг життя дитини, який від нині визначається вимогами школи, вчителя, специфікою її навчальної діяльності. Водночас відбуваються зміни загальної спрямованості особистості дитини, а отже, й значення основних мотивів діяльності. Якщо в дошкільному віці основними були ігрові мотиви, то в шкільному віці вони поступаються навчальним. Звичайно, ця зміна відбувається поступово, носить закономірний характер, хоча і є індивідуальні варіації.

Психологічні та соціальні новоутворення які виникають у цьому віці, є благодатним підґрунтям для переходу дитини від дошкільника до школяра, що дозволяє дитині не тільки зрозуміти та усвідомити свої вчинки по відношенню до оточуючих, а й діяти відповідно до прийнятих моральних цінностей. Виходячи з цього, можна стверджувати, що у молодшому шкільному віці закладається фундамент моралі, цінностей, духовності, що дозволяє дитині орієнтуватися і керуватися у майбутньому.

Л. Виготський наголошує, що для дітей молодшого шкільного віку характерна втрата нею дитячої безпосередності й набуття здатності узагальненого переживання.

Е. Еріксон називав цей вік латентним “шкільним віком”, це коли дитина оволодіває елементарними культурними навичками: навчання в школі, здатність до логічного мислення і самодисципліни спілкування з ровесниками у відповідності до встановлених правил. З'являється внутрішнє прагнення до навчання та успіхів у ньому, любов до праці. Згідно теорії Е. Еріксона, розвиток особистості розглядається як окрема стадія, що відрізняється одна від одної. Складені відносини до суспільства, до інших людей, до праці та себе висловлюються в новій якості особистості – позитивної чи негативної. Так за Е. Еріксоном, новоутворенням предпубертатного віку (6-12 р.) є – працелюбство, почуття неповноцінності, а результатом

прогресивного розвитку – компетентність.

Молодший шкільний вік характеризується тим, що контакт з дорослими людьми стає досить легким і не примусовим. Не показова довіра, щира зацікавленість дитини проблемами інших людей, переживання, допомагають їй краще зрозуміти оточуючих. Г. Костюк визначив, що молодші учні краще та легше усвідомлюють вчинки інших людей, ніж свої, тому завдання дорослих, лежить у роз'ясненні дитині сутності типових ситуацій, якими дитина могла керуватися у власних справах, навчаючись бачити добро, таким чином, дитина поступово вчиться зрозуміти мотиви власної поведінки.

Молодший шкільний вік пов'язаний зі зміною соціального статусу. У молодших школярів вже сформована висока компетентність у різних видах діяльності та у сфері відносин, що стає головним та провідним фактором у соціальному розвитку молодшого школяра, це супроводжується перебудовою всієї системи життєвих стосунків дитини. Усвідомлення дитиною своєї нової позиції – як школяра – спричиняє перебудову свого ставлення до повсякденного життя. Водночас вступ дитини до школи ставить її в нове ставлення щодо рідних, оточення й змінює їхнє ставлення до неї. Зміна сприйняття її оточення поступово відбивається і на сприйнятті нею самої себе.

У молодшому шкільному віці змінюються відносини з дорослими, головним авторитетом серед них стає вчитель, тому школярі, особливо першо-і другокласники, орієнтуються на норми поведінки та цінності вчителя більше ніж на думки ровесників. Завдання дорослих, стосовно молодшого школяра, в цей період полягає в тому, щоб сформувати у нього позицію учня, підвести його до розуміння нових обов'язків. Тому дуже важливо педагогам постійно суворо й прискіпливо стежити за поведінкою та своїми вимогами бути зразком для дитини лише в тому разі, коли розуміння ситуації у педагога і школярів однакове, педагог досягне своїх цілей. Розбіжності у розумінні вимог різко гальмують процес морального виховання дитини.

Цей вік педагоги та психологи визначають як період активного формування моральних знань та почуттів. «Моральні інстанції» за Д. Ельконіним, які дозволяють дитині діяти за моральними принципами та мотивами виникають вже у дошкільному віці.

Вчений зазначає, що здатність оцінювати власну поведінку відповідно до правил та норм, у дитини формуються завдяки взаєминам між дитиною та дорослими. Завдяки такому союзу, створюються умови для формування цінностей що впливають на свідомість та самосвідомість дитини.

Основою морального виховання є процеси, то служать інструментом передачі людини моральних норм, які спрямовані на до-

тримання моральних принципів, правил, дій та вчинків індивідів один до одного та є необхідними у соціальній регуляції. На думку більшості психологів, моральні критерії (добро, справедливість, совість, порядність тощо) забезпечують моральну саморегуляцію у поведінці людини, а формування моральної саморегуляції виступає центральною ланкою системи виховання.

Практична частина.

На початку другої частини семінару запропонуйте тест *С. Кривцової* для педагогів. А також методичку «Виявлення форм несправедливості у системі «Педагог вихованець» у ситуаціях (за типологією несправедливості *І. Д. Бега*). (див. додаток Б)

тест С. Кривцової

Інструкція: з кожної пари тверджень виберіть те, з яким Ви більшою мірою згодні, та підкресліть відповідну літеру - А або Б.

А. Я ніколи не відчуваю негативних почуттів по відношенню до своїх учнів.

Б. При спілкуванні з учнями у мене виникають найрізноманітніші почуття, у тому числі гнів, роздратування і навіть страх.

А. Регулярно вказуючи дитині на його помилки, я дію для його ж блага, так як це сприяє досягненню високих результатів.

Б. Я вважаю, що постійна критика призводить не до безпомилкової діяльності, а до втрати інтересу до предмету.

А. Часто мої учні роблять такі вчинки, які, крім презирства, нічого не викликають.

Б. Я відчуваю, що чим гірше «витівка» учня, тим більше він потребує підтримки.

А. Дитина ніколи не повинна забувати, що дорослий розумніший і досвідченіший за неї.

Б. Я вважаю, що важливо співпрацювати з дітьми, тобто радіти, грати, сумувати, робити помилки разом з ними.

А. Мої учні не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо і роблять щось, то обов'язково не так.

Б. Діти повинні пробувати себе, при цьому вони, звичайно, часто помиляються, і все, що може зробити вчитель, - це навчити дітей спокійно виправляти наслідки своїх помилок і не боятися їх.

А. Дуже корисно ставити у приклад дітям їх більш успішних од-

нолітків.

Б. У дітей зароджуються комплекси, коли їх з кимось порівнюють.

А. Учнів не повинні цікавити почуття, думки та переживання вчителів.

Б. Навіть коли вчитель ретельно приховує свої почуття до учнів, вони добре відчувають і залежать від них.

А. Хороший вчитель повинен перш за все вчити предмет, а не займатися внутрішнім світом і переживаннями учнів.

Б. Хороший учитель точно відчуває емоційний стан учнів і враховує його у своїй роботі.

Підрахуйте результати:

Чим більше обрано відповідей «Б», тим краще Ви зможете долати несправедливість у взаємодії з вихованцями, а також конструктивно будувати стосунки з ними на позиціях рівноправ'я, поваги та довіри.

Чим більш обрано Вами відповідей «А», то Вам краще замислитися над своєю діяльністю, на жаль, Ви воліє маніпулювати дітьми, не завжди здатні зрозуміти та правильно оцінити вчинки своїх вихованців, а це призводить до несправедливості у взаєминах.

Блок I. (Корекція некомпетентної, стереотипно-утверджувальної та гіперпохвальної несправедливості)

Корекційне завдання блоку:

1. Вправління у розумінні вихованців, вироблення звички до об'єктивного оцінювання вихованців.

2. Подолання своїх стереотипів, аналіз висновків, уважне вивчення вихованців;

Щоб грамотно будувати конструктивну взаємодію із вихованцями та вміти справедливо оцінювати вчинки дітей, необхідно:

1. Об'єктивно оцінювати у вихованцях їх якості та здібності.

2. Розпізнати справжній мотив вчинку.

3. Вміти оцінювати вихованця не за зовнішніми параметрами, а й за мотивами певних дій, психологічним станом;

Ситуації з повсякденного життя:

(Розберіть ситуації та обґрунтуйте своє рішення. Яким формам несправедливості належить кожна із ситуацій?)

1. Ситуація (стереотипно-утверджувальна несправедливість)

Згідно характеристиці, учениця, що перейшла з іншої школи не відрізняється відповідальним ставленням до своїх обов'язків, але

претендує у новому класі на посаду старости. Ви:

а) категорично відмовити, бо ця посада вимагає, в першу чергу, відповідального ставлення до своїх обов'язків;

б) можна спробувати, але я сумніваюся, що вона з цим справить-ся, все-таки її краще знали у попередньому навчальному закладі;

в) нехай вирішує клас, але її кандидатуру я не буду висувати;

г) ваш варіант.

2. Ситуація (несправедливість у наслідок некомпетентності)

Андрій – добра дитина, його люблять однокласники, однак він має початковий рівень знань у своєму класі, і ця ситуація заважає отриманню високого рейтингу, що виборює клас. Ваші дії:

а) перевести дитину в іншій клас, без будь-яких варіантів;

б) у мене не вистачає часу на кожного учня в класі – це проблема батьків;

в) поставити перед батьками умови – або найняти репетитора або перевести дитину в іншій клас;

г) ваш варіант.

3. Ситуація (гіперпохвальна несправедливість)

Оля – «зірочка» класу, розумна, активна, завжди приймає участь у шкільних заходах, її всі дорослі обожають та приводять у приклад. Одного разу Оля виявилася у числі тих, хто не підготував домашнє завдання, за що вчитель всім, без виключення, поставив «2». А як би ви вчинили?

а) Це не справедливо, за заслуги дівчинки можна було на перший раз і вибачити;

б) Так можна і на завжди «відбити» бажання у дитини приймати участь у шкільних заходах;

в) Сказати на словах, що у неї також «2», але не ставити у шкільний журнал;

г) Ваш варіант.

Ви несправедливі до свого вихованця, якщо Ви:

- даєте оцінку характеру учня,
- оцінюєте фізичні дані, стиль мовлення, охайності, одягу, зачіски учня,
- формулюєте узагальнення типу: «Ви всі однакові»,
- зауважуєте щодо здібностей учня,
- зауважуєте щодо потреб, мотивів, інтересів, схильностей, захо-плень, бажань учня.
- не порівнюєте одного учня з іншим.

Правила для вчителя!

1. Допоможіть учням спілкуватися з Вами прийнятним спосо-бом, якщо Ваше ставлення до них буде включати: прийняття, увагу,

визнання (повага), схвалення, теплі почуття. Моделюючи своє ставлення у відповідності з п'ятьма вказаними принципами, Ви навчите своїх учнів встановлювати відносини з ровесниками та іншими людьми по тим же принципам.

2. Навчитесь акцентувати увагу на вчинках (поведінці) учня, а не на його особистості. Коли Ви обговорюєте з учнями їх поведінку, дотримуйтеся об'єктивного стилю. Пояснюючи дитині, чому його вчинки так засмучують вас, уникайте таких слів, як «погано», «неправильно», «нерозумно». Обговорюючи з учнем його поведінку або вибираючи спосіб екстреного втручання, говоріть лише про те, що відбулося щойно. Будьте твердими, але доброзичливими.

3. Описуючи поведінку, Ви повинні уникати суб'єктивних тверджень і ефектних ярликів, використовуючи емоційно нейтральні, об'єктивні слова. Суб'єктивні твердження виключають той факт, що один і той же учень може поводитися по-різному у різних вчителів. Більше того, те, що один викладач називає «допитливий умом», інший вважає «нестерпним» поведінкою.

4. Дайте дитині зрозуміти, навіть якщо Ви її карає, то це не означає, що змінилося ваше колишнє ставлення до неї. Використовуйте наступні прийоми:

- Передбачте оцінку («Я впевнена, що ти так більше не вчиниш»);
- Орієнтацію на самих дітей («Я думаю, що ви самі спробуєте зрозуміти, хто з вас винен»);
- З'ясування мотиву несправедливого ставлення дитини до своїх однолітків («Чому ти так зробив?», «Скажи, як це сталося»);
- Роз'яснення («Я вам зараз розповім, що відбулося»).

Що говорить учитель? Що чує учень?

	Що говорить учитель	Що чує учень
Прийняття	Ти хороший	Я хороший
Увага	Я бачу і чую тебе	Я чогось вартий
Повага	Дякую тобі за ...	Мої зусилля помічені
Схвалення	Я знаю про тебе щось чудове	Я – заможний
Теплі почуття	Ти мені подобаєшся	Хтось піклується про мене

Блок II. (Корекція імпульсивної, емоційно-ситуативної несправедливості)

Корекційне завдання блоку:

1. Подолання своїх емоційних виявів, вироблення здатності володіти собою, керуватися розумом, а не почуттями.
2. Ознайомлення з технікою самопочуття вчителя.

Ситуації з повсякденного життя:

1. Ситуація (імпульсивна несправедливість)

Учень запізнюється на урок, після того як йому дозволено сісти на місце, він дістає свої речі з портфелю, раптом, через свою незграбність, у нього на підлогу падає пенал, в класі стало шумно, щоб навести порядок, Вам знадобився час, якого і так не вистачає на уроці. Ваші дії:

- а) виставлю його за двері;
- б) поставлю перед класом та добре відчитаю, скажу йому, хто він є насправді і не пожалію при цьому слів;
- в) викличу батьків до школи, викажу їм свою «вдячність» за виховання;
- г) ваш варіант.

2. Ситуація (емоційно-ситуативна несправедливість)

Ви стали свідком того, як у Вашій присутності, один з батьків зробив некоректне та образливе зауваження учню щодо його забрудненої шкільної форми при всіх учнях. Ви:

- а) не стану заперечувати, я про це постійно кажу учню;
- б) може тепер батьки звернуть увагу на його брудний одяг та приведуть його до ладу;
- в) такому нечепурі хоч хто б не говорив, а все марно;
- г) ваш варіант.

Ви несправедливі до вихованця, якщо Ви:

- підвищуєте голос, гарячкуєте, постійно буваєте роздратованими,
- орієнтуєтесь на негативні емоції та почуття інших,
- використовуєте такі пози і жести, які «тиснуть»: стислі щелепи, зчеплені руки, розмова «крізь зуби»,
 - показуєте своє обурення, незадоволення.
 - проявляєте надсимпатію до учня,
 - дієте під впливом своєї образи, або через неповагу до учня,
 - перекривляєте учня.

Правила для вчителя!

1. Контролюйте свої негативні емоції. Це може бути гнів, обурення, страх або безпорадність. Коли душать гнів і обурення, Ви вже не можете мислити логічно, діяти розумно. Гірше того, Ви демонструєте ці негативні емоції Вашим учням тоном, мімікою, усім своїм виглядом. І цим підтверджуєте рішення учня вести себе погано, даєте йому очевидне виправдання. Коли вчитель керує своїми негативними емоціями і не виливає на голови учнів потоки «благородного гніву», то він таким чином готує ґрунт для справедливої взаємодії.

2. Демонструйте моделі неагресивної поведінки. Крик, звинувачення, приниження, лайка – все це риси агресивного спілкування, коли емоції легко виходять з-під контролю. Учитель всього лише людина і має право бути агресивним. Має право бути агресивним, але ... тільки в своїй уяві. З учнями ми повинні вести себе по-іншому. І якщо Ви дозволяєте себе вести агресивно, то і вихованці дозволяють собі це.

3. Формулюйте «Я-висловлювання». Бувають ситуації, коли нерви не витримують і просто хочеться крикнути на учня, який заводить клас: «Припини негайно!» Психологи радять у таких випадках застосовувати «Я-висловлювання». Це словесне затвердження дає у специфічній формі інформацію про порушення поведінки і про те, яке воно справляє на вас враження. Ось приклад: «Катя, коли ти шепочешся з Оленою, під час мого пояснення, я відчуваю сильне роздратування, тому що втрачаю думку. Будь-ласка, перестань!»

4. Частіше посміхайтесь дітям у процесі взаємодії з ними, це сприяє сприятливого психологічного мікроклімату. Простежте за собою:

- Як часто ви посміхаєтесь дітям;
- Чи здатні Ви сміятися разом з дітьми;
- Як часто ваше обличчя виражає турботу.

Техніки самопочуття вчителя.

Запропонуйте для вчителів техніку саморегуляції, яка додасть впевненості в роботі, дозволить без зайвого емоційного напруження здійснювати професійну діяльність. Педагогічний оптимізм, впевненість в собі, відсутність страху перед дітьми; уміння володіти своїми фізичним, психічним, емоційним станами; наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість, самокерування) сприяють позитивній самореалізації учителя.

Для зняття нервової напруги, напруження м'язів існують різні системи вправ (аутотренінг, релаксація, гімнастика йогів тощо). Наведемо де-які вправи, які необхідні для розвитку педагогічної техніки саморегуляції вчителя:

Чи вміємо ми володіти собою?

Принципи психопрофілактичного впливу, які можуть допомогти самому собі у складних конфліктних ситуаціях (за К. Дінейкі):

- Уміння відрізнити головне від другорядного (Д. Карнегі: «Життя досить коротке, щоб витратити його на дрібниці»).
- Внутрішній спокій.
- Емоціональна зрілість і стійкість.
- Знання міри впливу на події.

-
- Уміння підходити до проблеми з різних точок зору.
 - Готовність до будь-яких несподіваних подій.
 - Сприйняття дійсності такою, яка вона є, а не такою, якою люди-ні хотілося б її бачити.
 - Намагання вийти за межі проблемної ситуації.
 - Спостережливість.
 - Далекоглядність, передбачливість.
 - Прагнення зрозуміти інших.

Уміння здобувати досвід з усього, що відбувається (учитися на власних або чужих помилках, щоб запобігти появі нових у майбутньому).

Вправа 1 (Аутотренінг). Вихідне положення (в.п.) – стоячи, руки вперед. На рахунок «1-4»: Повне напруження рук. Самонакази: - «Я сильний! - Я все можу! - Я все перенесу! - Я вчитель!!!». На наступний рахунок «1-4»: Повне розслаблення: руки вільно падають вниз, голова, плечі розслаблені. Команди: - «Я відпочив... - Я спокійний... - Все буде добре! - Буду працювати!»

Вправа 2 «Маска» релаксації. В.п. - Сидячи, «поза кучера» (розслабити голову, плечі, руки). Самонакази: розслабити лоба, брови розслабити, закрити очі, м'язи щік розслабити, губи, нижня щелепа вільно опущена вниз, опустити голову, розслабити плечі, руки, живіт, ноги. Уявити картину відпочинку (на березі моря, річки, в лісі, в садку: «Мені добре. Сонечко гріє. Річка дзюрчить. Пташки співають...»). Бажано включити заспокійливу музику. Відпочивши 2-3 хвилини, виходьте зі стану розслаблення: потягнутися, сісти прямо. Самонакази: сплести пальці рук перед собою! Вивернути долоні наверх. Зробити повний вдих, підняти наверх сплетені руки . З різким видихом опустити руки. Вправу треба повторювати 2-3 рази.

Вправа 3. «Щоденник». Учїться записувати свої емоційні переживання і події, пов'язані з ними. Час від часу їх перечитуйте. Це допоможе Вам через деякий час переконатися в тому, що не все так погано, а деякі емоції та переживання Вам здадуться смішними.

Блок III. (Корекція свідомої форми несправедливості)

Корекційне завдання блоку:

1. Блокування власних Его-пристрастей (низького почуття совісті, недобросовісності, мстивості, користю і т. п.)

2. Оволодіння методами самовпливу (самоорганізація, самоосвіта, само наказ, самовладання, самокорекція, самовизначення, саморозкриття).

1. Ситуація (свідомо форма несправедливості)

Із-за своєї гіперактивної поведінки учень став постійний поруш-

ником дисципліни: не реагує на зауваження та продовжує зневажати своїми неправомірними вчинками вчителів. Виберіть варіант, який на Вашу думку буде правильним рішенням у подібній ситуації:

- а) Запастися терпінням, а згодом влучно пригадати це учневі;
- б) Цей учень ніколи не отримає у мене гарної оцінки;
- в) Треба один раз його суворо покарати, щоб для інших також було уроком;
- г) Ваше рішення.

Ви несправедливі до свого вихованця, якщо Ви:

- вимовляєте фрази типу: «Учитель тут, поки ще я»,
- читаєте моралі,
- командуєте, вимагаєте, тісните,
- наполягаєте на своїй правоті,
- залишаєте останнє слово за собою,
- розмовляєте з сарказмом,
- заохочуєте учня, фактично нагороджуючи його за «погану» поведінку,
- дієте завзято, використовуєте фізичну силу, ставите учнів у кут.

Правила для вчителя!

1. Обов'язково встановлюйте особистий контакт з дітьми. Звертайтеся по імені. Займайте позицію на рівні очей дитини (вона на стільці, Ви на стільці); використовуйте тактильний дотик (проте пам'ятайте, що коли ви гладити дитину по голові або кладете руку на її голову, це викликає у окремих дітей негативні реакції, навіть стресові стани).

2. Намагайтеся вислуховувати дітей до кінця, якщо навіть у Вас мало часу. Прагніть не перебивати дитину. Проаналізуйте свою поведінку:

- Чи завжди Ви здатні дослухати учня до кінця?
- Не виникає бажання учня перебити?
- Не ловите Ви себе на думці, що те, що говорить вихованець, це неважливо, дрібниці?
- Простежте, чи не ведете ви під час висловлювань Вашого вихованця внутрішню полеміку з ним, висловлюючи це у миміці і жестах.

3. Слідкуйте за власною промовою. Пам'ятайте, що вона є відображенням вашої особистості. Проаналізуйте власну мову:

- Виключите з своїй промови окрики, різкі інтонації, які негативно впливають на дітей, викликаючи емоційний дискомфорт;
- Зверніть увагу на інтонацію, пам'ятайте, що правильно розставлені акценти позитивно впливають на якісне сприймання інформації і на загальний психологічний мікроклімат;
- Старайтесь позбутися від слів «паразитів» («ну», «значить», «загалом» і т.д.)

1. Вправа «Маска»

Ведучий. Маски здавна створювалися для того, щоб відобразити будь-який образ. Ваша маска повинна відображати те, що, на ваш погляд, бачать у вас ваші учні, - ваші позитивні і негативні сторони. Намалюйте на аркуші овал обличчя, очі, рот і, використовуючи будь-які матеріали, зробіть маску (20-30 хвилин).

2. Вправа «Хто Я»

Візьміть аркуш паперу, ручку і дайте відповідь на запитання “Хто я?”. Правильних і неправильних відповідей тут бути не може. Відповідь має бути якомога більш відкритим і чесним.

По закінченні роботи розглянемо результат. Самопрезентація: не більше 8 - ховайте, не відкривайте до кінця. Від 9-10 - середній рівень. 10 і більше - високий рівень, думаєте про себе, не соромтеся себе. Більше 20 - ви перехитрили самі себе. Це не гра хто більше. Розглянемо самоопис: майже напевно самоопис починається з таких слів як: «Я учитель» або «Я мати». Це рольові, формально біографічні характеристики. Якщо таких характеристик більшість Ви лише сума соціальних ролей. У чому ж тоді Ваша індивідуальність? Викресліть рольові висловлювання все, що залишилося це те, як Ви себе відчуваєте. Як часто ми одягаємо на себе маску вчителя, але ми, перш за все жінки, які люблять себе, а через любов до себе люблять і весь світ. Кожен з нас глибоко індивідуальний і в кожному з нас є те, за що він себе любить.

3. Гра «Послання самому собі»

Учасники тренінгу шикуються в одну шеренгу так, щоб на лівому фланзі залишилося достатньо місця для ще однієї такої шеренги. Правофланговий каже своєму сусідові якусь фразу, яку він хотів би почути сьогодні зранку, а сам біжить на лівий фланг. Сусід передає цю фразу по ланцюжку, причому він повинен передати зміст, а повторювати всі пропозиції дослівно не обов'язково. Так фраза передається по ланцюжку. Дочекавшись, коли фраза пройде двох-трьох учасників, член тренінгової групи, що став тепер правофланговим, передає тим же шляхом послання для себе і перебігає на лівий фланг, і так далі, поки всі учасники не пошлють і не отримають назад послання самі себе. Мета: Усвідомлення педагогами своєї індивідуальності. Допомога педагогам в налагодженні ефективної взаємодії з тими, що оточують. Корекція емоційного відношення педагогів до себе. Пошук резервів для ефективнішої роботи.

4. Закінчите пропозиції:

- Найважче мені виражати визнання таким учням, які ...
- Іноді я хвалю учнів, які виявилися не на висоті, тому що...

-
- Коли я хочу підтримати гарну поведінку, я використовую наступні прийоми:
 - Я звичайно приділяю увагу учням такими способами :
 - Один із прийомів, який я б хотів (а) застосовувати частіше в майбутньому...
 - Один з учнів мого класу, особливо потребує підтримки, це ...
 - У найближчі два тижні я збираюся підтримувати його наступними способом ...
 - Підтримки для дитини ніколи не буває занадто багато! Я згодна (не згодна) з цим твердженням, тому що...

На допомогу вчителю!

Вислови, що допомагають виражати згоду, незгоду, оцінку дій.

Виражати згоду із вихованнями Вам допоможуть такі фрази:

- Це не викликає заперечень (сумніву)...
- Я готовий з цим погодитися...
- Мені також близькі ці думки...
- Я поділяю (підтримую) точку зору (думку)...
- Я теж хотів це (про це) сказати...
- Моя точка зору (моя думка, моя позиція) повністю збігається...
- Ніхто й не заперечує...

Ви не образите вашого вихованця, якщо вираження своєї незгоди почнете зі слів:

- Мені так не здається...
- Я думаю інакше (навпаки)...
- Я дотримуюсь іншої думки...
- У мене інша (протилежна) точка зору...
- Я дозволю собі не погодитися з тобою...
- На жаль, не можу погодитися з тобою...
- Мені хотілося б висловити свою незгоду.
- Можеш висловити свою думку?

Висловити оцінку дій чи вчинків іншого допоможуть Вам такі слова й вирази

- Я пишаюся тобою (твоєю роботою)
- Мені подобається, як ти працюєш
- Це справді прогрес
- Я задоволений твоєю допомогою
- Дякую
- Я задоволений, що ти брав участь у цьому
- Мені було приємно дивитись, як ти це робиш
- Красиво, чудово, уперед, так тримати...

«НЕМАЄ У СВІТІ НІЧОГО КРАЩОГО, ЯКЩО В БАТЬКАХ СВЯТА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЖИВЕ».

(Батьківській всеобуч)

Метою зборів є навчання батьків молодших школярів з повагою та гідністю ставитися до власних дітей, створення позитивного психологічного клімату в сім'ях.

Завдання: Розкрити сутність понять «справедливість» та «несправедливість» для батьків; донести батькам, як впливає батьківська несправедливість на дітей; ознайомити батьків з причинами виникнення неадекватної самооцінки у молодших школярів та звернути їх увагу на наслідки низької самооцінки; розповісти про прийоми, що допомагають підвищити самооцінку дитини.

Тема 1. Ознайомлення з поняттями «справедливість та «несправедливість».

1. Анкета для батьків

1. Що таке справедливість?
2. Чи потрібна справедливість для вашої дитини?
3. Чи повинні діти ставитися справедливо до своїх батьків?
4. Що ви розумієте під «справедливим ставленням» до батьків?
5. Що ви розумієте під «справедливим ставленням» батьків до своїх дітей?
6. Вас обурює, коли до вашої дитини ставляться несправедливо?
7. Якщо ваша дитина без поваги ставиться до оточуючих, це недоліки вашого виховання, чи винна у цьому школа?
8. Як потрібно, на вашу думку виховувати дитину, щоб вона стала справедливою?

2. Мозковий штурм:

- Що ми називаємо справедливістю та несправедливістю?
- Чи потрібна на сьогодні справедливість у нашому суспільстві?
- З чого потрібно починати, щоб виховати це почуття у дитини?

3. Аналіз анкети для батьків

Проводиться загальний аналіз анкетування по кожному з питань анкети. Робляться узагальнені висновки. Можна зачитати цікаві відповіді батьків.

4. Інформаційне повідомлення: «Що таке батьківська несправедливість, якою вона буває»

Одним з незамінних, соціальних інститутів розвитку особистості є сім'я. Протягом усього життя родина є найважливішим мікросередовищем для дитини, де закладаються основи ціннісно-мотива-

ційної сфери особистості, формується її характер. Але в той самий час існує факт, що у сучасних родинх недостатньо звертають увагу на моральне виховання дітей, зокрема на почуття справедливості, що негативно впливає на поведінку дитини, її взаємини з товаришами.

Кожен дорослий може згадати безліч випадків з дитинства, коли хтось із батьків марно насварив його, незаслужено назвав неслухняною дитиною. Картинки, що викликали особливе наше обурення, незгоду, обурення залишаються в пам'яті на довгі роки. Ставши батьками, ми схильні повторювати помилки наших мам і тат. Варто проаналізувати кілька конфліктних ситуацій, що сталися між нами і нашою дитиною, щоб побачити момент істини: де ми дійсно вчинили правильно, а де мотивом нашої поведінки були слабкості (небажання зайвий раз обтяжувати себе, роздратування через втому, нерозуміння ситуації і т.п.) і від цього постраждало наше дитя, наші відносини з ним. Не існує ідеальних батьків, тому що кожен з нас допускає помилки. Можна лише прагнути виправити їх або залишити все як є і надалі пожинати плоди. Щоб щось поміняти в своєму житті, необхідно це «щось» назвати по імені, дати визначення того чи іншого явища. Які прояви несправедливості по відношенню до дітей найбільш часто зустрічаються в наших сім'ях? Поговоримо на реальних прикладах з життя.

Завищена вимога відповідальності

Як Оленку покарала мама, коли їй було п'ять років, вона пам'ятає досі у всіх подробицях, хоча їй вже тридцять сім. Запам'ятався цей конфлікт їй, насамперед, своєю несправедливістю. У той день Оленці доручили стежити за п'ятимісячної сестрою. Будучи самою дитиною, вона на щось відволіклася, і сестра впала з дивана на килим. Прийшла мама та полаяла дівчинку, пообіцявши покарати її, якщо вона погано буде стежити за малюком. До нещастя, через деякий час картина повторилася, і мама вилила своє роздратування на п'ятирічну Оленку, сильно побивши її. Відомо, що обіцянки треба виконувати. Але чи варто їх давати, якщо вони суперечать здоровому глузду? Чи варто виконувати їх, якщо дали зопалу і зрозуміли, що вони несправедливі? У випадку з Оленою невірним був сам підхід до дітей: занадто завищені вимоги до п'ятирічної дитини і халатність мами по відношенню до молодшої дочки (хто знає, звідки ще могла впасти вона, перебуваючи під наглядом сестри-дитини). Добре, коли батьки хоча б через час можуть поговорити про свої помилки зі своїми дітьми. Так зробила мама Оленки. Вона розкалася у своїй поведінці і визнала, що була неправа, відновивши з дочкою добрі стосунки. Завищені вимоги можуть проявитися в абсолютно різних моментах: в поході в магазин за покупками (не те купив, неправиль-

но дали здачу), в ситуаціях, не зустрічалися раніше (повинен був зробити те-то і те-то і через незнання не зробив) і т.п. Батькам важливо постаратися об'єктивно підійти до питання відповідальності, і тверезо розсудити: які їхні очікування справедливі, а які - ні, за що можна ляяти і карати, і де необхідна строгість. У багатьох випадках дитину потрібно підготувати, поступово привчити його виконувати ту чи іншу справу, а потім вже чекати повноцінного виконання батьківського доручення.

Неузгодженість батьків Іноді мама і тато, активно беручи участь у вихованні дитини, допускають помилки через неузгодженість між собою, або відсутності певної позицій в якійсь ситуації. Восьмирічному Вані мама дозволила після виконаних уроків подивитися мультфільм. Через півгодини з роботи повернувся тато і, побачивши безлад в кімнаті сина, суворо зажадав поставити мультфільм на паузу і скласти всі іграшки. Син розгубився і засмутився: мама дозволила йому подивитися весь мультфільм, тато ж змінив договір. Батьки непомітно для хлопчика пішли в іншу кімнату для розмови. Оскільки в їхній родині завжди було прийнято знаходити шляхи, службовці миру в сім'ї, вони швидко домовилися, як їм слід вчинити по відношенню до сина. Першим увійшов до кімнати засмученого сина тато, і, поклавши руку на плече, сказав, що помилився в своїй вимозі залишити мультфільм і прибирати іграшки. Він дозволив дитині подивитися відео, як і було спочатку дозволено мамою, а потім попросив виконати його прохання про наведення порядку в кімнаті. Світ у родині - річ тендітна і ніжна. Дуже легко його зробити рідкісним гостем у наших відносинах. Іноді, дивлячись на деякі сім'ї, складається враження, що спілкування в них складається лише з вимог, причіпок і невдоволень один одним. Причому кожен вважає думку і очікування свого ближнього несправедливим. У таких сім'ях батьки постійно кричать на дітей, лають їх за щось, вважають їх поведінку нестерпним, діти, в свою чергу, драгуються і не хочуть підкорятися батькам, висловлюючи протест постійному тиску.

Незрозуміла ситуація. Траплялося вам в дитинстві вислуховувати звинувачення на свою адресу у вчинку, який ви не робили? Групу п'ятирічних вихованців дитячого садка вивезли на заняття в парк. У дітей був вільний час і їм дозволили погуляти. Недалеко від паркану росла бузина, ягоди якої не вживають в їжу. Діти гралися на природі, і раптом до однієї з дівчаток, Ані, підійшла вихователька і почала її ляяти. Спочатку дівчинка не могла зрозуміти агресивно налаштованої виховательки, а потім почула звинувачення в тому, що вона, нібито, їсть ягоди бузини. Ані було дуже дивно чути таке на свою адресу, так як вона прекрасно знала цю рослину і навіть не чіпала його. Але діти є діти - дівчинка так і не змогла довести виховательці

свою невинність. Вже вирішивши, Аня досі може тільки здогадуватися, з чого і навіщо комусь прийшло в голову, що вона робила те, чого насправді не було. Якщо добре подумати, кожен батько може згадати, як колись зопалу починав докоряти в чомусь свою дитину, а потім дізнавався, що робить це даремно. Наша втома, напруга, розхитані на роботі нерви - все це позначається на ставленні до дітей. Часом ми заздалегідь програмуємо себе на щось негативне: «Ти так і не вимив посуд?», - Чує наш грізний вигук дитина. «Вимив і вже давно», - буркнет у відповідь нам син. Конфлікт не розгорівся, але наш тон і відповідна реакція дитини вже конфліктні. Якщо не дозволити це ненавмисно створену напругу, воно може пустити міцне коріння в нашій сім'ї.

Непослідовність. Наша непослідовність може стати причиною несправедливого ставлення до дитини. Вчора, наприклад, коли нам хотілося довше поспілкуватися з подругою, ми дозволили дочки дивитися дорослий фільм, а сьогодні ми лаємо її за те, що вона захопилася нехорошим відео. Денису чотири роки. Він часто спілкується з друзями старшого брата і чує від них різні «міцні» вислови. Коли він був молодший, повторюючи різні дурниці, почуті від старших, він веселив своїх батьків, бабусю і дідуся. Дорослих розчулювало, що їх трирічний карапуз виражається «як великий». Одного разу в гості до батьків Дениса прийшла вчителька старшого брата. Поки всі пили чай, вона спостерігала за малюком і хвалила його за тямущість, а мама і тато досить посміхалися. В процесі гри, перебуваючи в кімнаті з батьками, Денис «зронив» слово, підхоплене на вулиці від друзів брата. Почувши це, мама хлопчика на мить розгубилася, а потім різко схопила хлопчика за руку і поставила в кут. Цій жінці було ніяково перед вчителькою за свого молодшого сина і її дії були мотивовані не виховними міркуваннями, а небажанням «вдарити обличчям в бруд» перед гостею. Можна уявити собі, що відчував маленький Толик, отримавши покарання за поведінку, яка в його родині раніше заохочувалося веселим сміхом. Через батьківську непослідовності в голові у дитини не відкладається чітке «що таке добре і що таке погано». Коли ми втомилися, ми робимо вигляд, що не помічаємо, як син мучить кошения, а коли необхідно створити враження, ми вимагаємо від нього протилежних дій. Якщо дитина бачить, що за якусь провину батьки його не сварять, не говорять, що це погано, не пояснюють, як потрібно вести себе по-іншому, він розуміє, що його дії цілком нормальні, це «добре». Але коли раптом за те, що в його очах «добре», батьки починають лаяти і принижувати його при сторонніх людях, в його душі відбувається конфлікт. І лаяти по справедливості тут потрібно зовсім не дитини, а його головних вихователів - маму і тата.

Порушення батьківського комфорту. Часом наші діти просять у нас абсолютно нормальні речі, але чують у відповідь грубе і необґрунтоване: «Ні!» Чи справедливо це по відношенню до наших чадам? Настя вийшла з мамою на дитячий майданчик і взяла з собою ляльку. На вулиці вона побачила, що всі її друзі винесли самокати та разом весело катаються по асфальтованих доріжках. Першою природною реакцією дівчинки було бажання бути в колі друзів, і вона попросила маму винести їй самокат. Мама, відчуваючи, що зараз їй комфорт буде порушений, а спілкування з іншими родичами доведеться перервати, обрала суворий, не терпить заперечень тон: «Ти чудово знаєш, що наступного разу додому я не піду: винесла ляльку, от і грай з нею!» «Але, мамо, мені ж важко тут бути однією, будь ласка!» - благала дівчинка. На радість Насті, мама пішла додому за самокатом. Жінка уявила почуття своєї дитини, зрозуміла, що залишити на прогулянці дочка, яка не може бути в колі друзів, несправедливо. А фізичне напруження, що виникло через повернення додому, - це зовсім не велика ціна за правильне виховання дочки і близькі стосунки з нею. Полагодити іграшку, почитати книгу, просто поспілкуватися з дитиною - це наші обов'язки, яких іноді ми хочемо уникнути. Наші діти часом відчують себе винними за те, що попросили накачати колесо у велосипеда, дістати іграшку з верхньої полиці, пограти з ними в настільну гру - така наша реакція на їхні прохання.

Просіть вибачення за помилки. Якщо ви бачите свої помилки, просіть за них вибачення у своїх дітей. Це не соромно, навпаки, це буде вчити ваших малюків визнавати свою провину там, де необхідно. Є ще багато речей, які можна назвати несправедливістю по відношенню до наших чадам: невиконані обіцянки, грубе ставлення, дозвіл стороннім при батьках сварити дитину та інше. За статистикою 70% підлітків вважають покарання від батьків несправедливим. Подумайте, можливо, не всі ці діти неправі. Чи немає в числі їх вашої дитини, який росте з усвідомленням того, що його батьки поводяться несправедливо по відношенню до нього? Тільки визнанням своєї неправоти і відкритістю перед дітьми ми зможемо виправити те, що вже зроблено нами. Розмовляйте, пояснюйте своїм синам і дочкам, де і чому ви помилилися. Можливо, будуть і такі ситуації, коли дитина зрозуміє, що він не правильно зрозумів вас і насправді його батьки поступили абсолютно правильно у спаленні до нього.

4. Ситуації повсякденності:

Батьки діляться на групи, кожна з груп отримує ситуацію, яку необхідно вирішити разом та дати обґрунтовану відповідь.

1. Дитина за столом відмовляється їсти те, що завжди їла. Ваші дії.

2. Ваша дитина дивиться телевізор замість того, щоб виконувати домашнє завдання. Ваші дії.

3. Ваша дитина, повернувшись із прогулянки у розпачі, розповіла вам, що у дворі загубила свого м'яча. Ваші дії.

4. Ваша дитина залишила всі іграшки на підлозі, не побажавши їх прибрати. Ваші дії.

(Проаналізуйте відповіді батьків, дійшовши до висновку, що вірним рішенням буде те, що побудоване на любові та повазі до дитини, тому що, шлях до любові, до дружніх, щирих стосунків пролягає через справедливість).

5. Несправедливістю до дітей, на думку С. Соловейчика, є:

1. Несправедливо сварити дитину за погане навчання, якщо він відстав від школи, заплутався, загубив зацікавленість до навчання; (треба відзначити, що В Сухомлинський взагалі був проти будь-якого покарання в школі, тому що, дев'яносто відсотків всіх покарань – несправедливі).

2. Несправедливо сварити дитину сьогодні за те, що вчора їй було дозволено;

3. Несправедливо виховувати дитину самотньою, без домашніх друзів – братів та сестер; таку несправедливість не можна заглиблювати роздратуванням, яке викликано тим, що така дитина потребує постійної уваги до себе. Дитині-одинаку також важко, як й матері, що виховує дитину сама, навіть ще важче;

4. Несправедливі всі слова, що починаються: «У тебе на думці тільки...» (ігри, танці, одяг, хлопці, дівчата і тому подібне).

5. Несправедливі докори – їжею, віком, одягом.

Тема 2. Про батьківську справедливість та несправедливість. (перед батьківськими зборами доцільно провести анкету для учнів)

Анкета для учнів

1. Якщо ти затримаєшся після школи, тоді:

- а) твоє пояснення запізнення вислухають;
- б) на твоє запізнення не звернуть увагу;
- в) тебе вилають.

2. Якщо ти одержиш погану оцінку, тоді:

- а) ти відразу розповіси про це батькам;
- б) ти розповіси об це, але дочекаєшся зручної хвилини;
- в) ти взагалі про це не розповіси.

3. За погану відмітку тебе:

- а) вилають;

-
- б) співчувають;
в) покарають.
4. Якщо тебе батьки лають, тоді ти будеш:
а) мовчати;
б) доводити свою правоту, навіть, якщо ти не прав;
в) виправдовуватися.
5. Якщо тебе покарають несправедливо, ти:
а) погодишся з цим;
б) промовчиш;
в) доведитимеш свою правоту.
6. Якщо тебе образили, ти своїх кривдників:
а) пробачиш, якщо вони вибачаться;
б) мовчки проковтнеш образу;
в) покараєш своїх кривдників при зручному, випадку
7. Якщо у тебе на душі погано, ти звернешся до:
а) батькам;
б) друзям;
в) стороннім людям.
8. Якщо в будинку гості:
а) ти разом зі всіма за столом;
б) ти в своїй кімнаті;
в) ти дістаєш можливість піти з будинку.
9. Якщо про тебе говорять погано, то твої батьки з цим:
а) погоджуються;
б) не звертають на це уваги;
в) не погоджуються.
10. Ти себе краще відчуваєш, коли ти:
а) удома;
б) у школі;
в) серед друзів.

Вступне слово

Видатний педагог, С. Соловейчик вважав, що проблеми виховання зводяться до проблеми справедливості. Виховання справедливості у дитини, спрямовує її на підтримку цього почуття на все життя, щоб самому добиватися справедливості, вносити її у своє оточення. Автор розмірковує про почуття справедливості, точніше «високий фон справедливості», який батьки повинні створити для дитини, і якщо хтось в родині із дітей виростає гіршим за інших, то йому, з будь-яких причин, не було додано почуття справедливості (до нього відносилися або краще, або гірше ніж до інших, не так справедливо). Дуже часто несправедливість дорослих приголомшує дитину, тому що, на дитячий погляд, все що говорить та робить доросла людина, все є правдивим та справедливим.

Поради для батьків від С. Соловейчика.

* Не порівнюйте дітей в їх присутності. Особливо уникайте вказувати на явні відмінності між дітьми. Дитина може інтерпретувати порівняння як критику і вирішити, що його люблять менше, ніж брата або сестру.

* Не втручатися у сварки і суперечки дітей. Якщо мова йде про дошкільника, то, можливо, іноді ваше втручання і буде потрібно, але більш старші діти цілком здатні самі залагодити сварку, якщо залишити їх наодинці. І вже, звичайно, не варто приймати сторону одного з дітей.

* Дайте зрозуміти вашим дітям, що бійки неприпустимі. Переконайтеся, що ваші діти добре знають, що ви не зазнаєте ніякого насильства між ними. Хвалите їх, якщо їм вдалося вирішити конфлікт мирним шляхом.

* Не карати одного з дітей в присутності іншого. Якщо необхідність в покаранні все ж таки виникла, зробіть це наодинці. Багато діти схильні дразнить того, кого покарали, і всіляко підкреслювати свою перевагу.

* Визнавали їх право на особистий простір. У кожного з дітей мають бути особисті речі, які не повинен торкатися другий дитина, і особистий простір, особливо це важливо по відношенню до старшої дитини.

1. Аналізування анкети учнів

Батькам показується лист паперу (формат А1), на якому представлений аналіз анкети.

У них на партах лежать варіанти відповіді їхньої дитини. Їх можна дати для перегляду тому, що багато хто з батьків вважає, що ця проблема їх аж ніяк не стосується. Але тривожні симптоми стосуються всього класу. *(до цієї анкети ще раз повернемося у зборах 4)*

2. Дискусія по темі зборів (питання)

- Як ви думаєте, чому діти бувають несправедливими?
- Чи хотіли б ви, щоб ваша дитина була справедливою в класі, школі і, взагалі, у своєму житті?
- Чи хотіли б ви, щоб ваша дитина була справедливою до вас?
- Якщо у вас з дитиною з'являються труднощі, як ви їх вирішуєте?
- Як ви вважаєте, для того, щоб ваша дитина була слухняною, потрібні рішучі заходи?

3. Аналіз ситуації «Як прийняти справедливе рішення»

У житті батькам часто доводиться оцінювати вчинки своїх дітей та приймати рішення. І дуже часто їм здається, що саме це рішення буде справедливим. Оцінюючи слова, вчинок, поведінку своєї дитини, батькам необхідно зважати на те, що в словах і діях, які можна розцінювати як справедливі, завжди міститься певна оцінка внутрішнього світу самих батьків, їх здібностей, мотивів.

Наведемо приклад: в одній родині всі музиканти, і батьки, не вагаючись, віддали хлопчика у п'ять років в музичну школу. Дитина цілими днями займалася грою на скрипці. Згодом, батьки помітили, що хлопчик намагається уникати занять, а потім зовсім відмовився брати до рук інструмент. Всі доводи батьків про те, що він народився в родині відомих музикантів, що йому потрібно наслідувати цю традицію, про його велике майбутнє, як що він буде завзято працювати, хлопчика залишали байдужим. Врешті-решт, батьки покарали дитину – заборонили грати у футбол з іншими хлопчиками, вважаючи, що це заняття не гідне великого майбутнього їх сина. Своє рішення вони вважали справедливим, а тим паче, що з ним погодилися майже всі члени родини.

В цій ситуації, зрозуміло, важко погодитися із батьками хлопчика, але, якщо добре пригадати, то у кожній родині траплялося щось подібне, бо батьки часто покладають надію на власних дітей, а коли ті розчаровують батьків, то вони застосовують подібні методи впливу. В основі таких стосунків міститься звичайна неповага батьків до дитини, бо вони не враховують її інтересів та уподобань. Батьки оцінюють вчинок дитини лише із власних поглядів, але ж ми пам'ятаємо, що справедливе ставлення до дітей будується на засадах любові та поваги.

4. Відзначте ті фрази, які ви найчастіше використовуєте у процесі спілкування зі своєю дитиною.

- Що ти одержав сьогодні?
- Нічого, не турбуйся, у нас є час все виправити.
- Я так і знала. І в кого ти такий уродився?

-
- Йди у свою кімнату і не показуйся мені на очі!
 - Адже ти розумниця, і наступного разу вчителька в цьому переконається.
 - Скільки можна тобі це пояснювати!
 - Тобі потрібна моя допомога або ти спробуєш ще раз зробити самостійно?
 - Хто-небудь одержав відмітку краще, ніж ти?
 - Сідай і учи ще раз, а я потім перевірю!
 - Давай спробуємо розібратися в тому матеріалі, який для тебе так важкий.
 - Знаєш, коли я була маленькою, мені цей матеріал теж давався з працею.
 - Давай ще раз заглянемо в підручник. Я думаю, нам це допоможе.
 - От так і будеш на двійках і трійках їхати!
 - Ось прийде батько! Він тобі покаже за двійку!
 - Подивися, як я вчився, а ти?
- (з обраних відповідей можна зробити належні висновки)*

5. Каталог негативних ефектів типових батьківських реакцій (по Т. Гордону)

1. Наказ, директива, команда. Ці повідомлення кажуть дитині, що його почуття або потреби не важливі, він повинен діяти у відповідності з тим, що його батько відчуває чи хоче зробити. Вони повідомляють про неприйняття дитини таким, яким він є в цей момент, і викликають страх перед батьківською владою. Вони можуть створювати почуття образи, злості, опору і повідомляти дитині, що батько не довіряє судженням чи здібностям дитини.

2. Застереження, попередження, загроза. Ці реакції батьків створюють у дітей почуття страху і підкорення. Вони також можуть викликати опір і ворожість, як і накази, директиви, команди. Ці повідомлення говорять про те, батько не поважає бажання і почуття дитини. Ці повідомлення також викликають у дитини бажання «випробувати» батьківську загрозу для того, щоб побачити, чи відбудуться обіцяні наслідки.

3. Умовляння, моралізація, соромлення. Ці повідомлення складають на дитину вантаж зовнішнього авторитету, боргу обов'язки. Діти можуть відповідати на всі ці «повинен», «треба», «слід» опором і ще більшим відстоюванням своєї позиції. Вони можуть змусити дитину відчувати недовіру з боку батьків або викликати у дитини почуття провини – «Я поганий».

4. Поради, готові рішення. Такі повідомлення часто відчуються дітьми як свідчення того, що батьки не довіряють здатно-

сті дитини самому прийняти рішення. Вони можуть вплинути на формування у дитини почуття залежності та припинення розвитку самостійності. Поради часто передають почуття зверхності батьків над дитиною. У дитини також може виробитися відчуття, що батьки його зовсім не розуміють. Поради можуть призвести до того, що дитина перестане розвивати свої власні ідеї.

5. Нотації, повчання. Діти зазвичай ненавидять нотації. Повчання роблять з дитини учня, створюють відчуття підпорядкованості, неповноцінності. Діти часто відкидають батьківські аргументи і, як і дорослі, не люблять, коли їм доводять, що вони не праві. Іноді діти воліють ігнорувати факти.

6. Критика, незгода. Ці повідомлення, мабуть, більше за інших викликають у дітей почуття неадекватності, нікчемності. Оцінки та судження батьків дуже впливають на «Образ Я» у дитини. Як батько судить про дитину, так і дитина буде судити про самого себе. Оцінювання змушує дітей приховувати свої почуття від батьків. Часто оцінка і критика призводять до того, що більшість дітей відчувають, що вони погані, і що батьки не люблять їх. Часто вони сердяться на все це, і може виникнути ненависть до батьків.

7. Похвала, згода. Всупереч поширеній думці, що похвала завжди добре впливає на дитину, вона часто дає негативні ефекти. Позитивна оцінка, яка не відповідає образу «Я» дитини, може викликати ворожість. Відсутність похвали в родині, де зазвичай часто хвалять, може бути зрозуміле дитиною як критика. Похвала часто сприймається дитиною як маніпуляція – як спосіб м'яко змусити дитину робити те, що хочеться батькам. Діти часто відчувають незручність, їх бентежить, коли їх хвалять публічно, перед друзями. Іноді діти виявляють, що батьки їх не розуміють, коли хвалять. Діти, яких часто хвалять, можуть звикнути до похвали, стати залежними від неї і навіть вимагати її.

8. Обзивання, насмішка. Можуть мати руйнівний вплив на образ «Я». Найбільш часта відповідь на ці повідомлення – надіслати їх назад. Якщо таке повідомлення виходить від батьків з метою вплинути на дитину, то це зменшує ймовірність того, що дитина зміниться за допомогою реалістичного погляду на себе. Замість цього вона знецінить ставлення до батьків.

9. Інтерпретація, аналіз, діагноз. Ці повідомлення створюють у дитини відчуття, що його «вирахували», що батьки знають мотиви його поведінки. Цей батьківський психоаналіз може «зламати» дитину, діяти на нього загрозливо. Якщо цей аналіз або інтерпретації вірні, то дитину дуже це бентежить, тому що він – «на очах», якщо невірні – роздратування за те, що його звинуватили несправедливо. Занадто частий аналіз повідомляє дитині, що батьки розумніше,

мудріше, дитина відчуває ставлення переваги з боку батьків. Повідомлення типу «Я знаю чому» і «Я тебе бачу наскрізь» часто заважають конструктивному спілкуванню та вчать дитину не звертатися до батьків зі своїми проблемами.

10. Втіха, підтримка. Ці повідомлення не так допомагають, як здається. Втіха може дати дитині відчуття, що його не розуміють. Батьки втішають, так як вони засмучені від того, що дитині погано. Такі повідомлення говорять дитині, що ви хочете, щоб він перестав відчувати те, що він відчуває (засмучення, образу і т. п.). Діти можуть розглядати спроби розради як спроби змінити їх і часто перестають довіряти батькам Ці реакції часто можуть зупинити подальшу комунікацію, так як дитина відчуває що батьки не приймають його переживань такими, які вони є, і хочуть, щоб вони скоріше припинилися.

11. Питання, допити. Питання можуть означати для дитини, що ви йому не довіряєте, підозрюєте у чомусь, сумніваєтеся Діти відчувають за питаннями загрозу, особливо якщо не розуміють, навіщо їх запитують. Якщо ви ставите питання дитині, яка хоче розділити з вами свою проблему, вона може запідозрити, що ви хочете зібрати інформацію, щоб вирішити за нього цю проблему, а не надати йому можливість самому знайти потрібне рішення. У цій ситуації питання обмежують свободу людини говорити про те, про що вона хоче, – в тому сенсі, що питання диктує подальше повідомлення. Обмеження свободи висловлювання ускладнює комунікацію.

12. Відволікання, звернення на жарт. Дитина вважає, що вона не цікавить батьків, які не шанують її. Діти дуже серйозні, коли хочуть поговорити про щось. Подразнювання, жарт можуть змусити їх відчуття себе знедоленими, скривдженими. Відволікання дітей від важких почуттів може дати тимчасовий ефект, але почуття не проходять. Відкладені проблеми рідко виявляються вирішеними. Діти, як і дорослі, хочуть бути вислуханими з повагою.

6. Поради батькам

Робіть!

- Втішайте свою дитину.
- Прибираючи чи готуючи їжу, щось наспівуйте.
- Коли дитина з вами розмовляє, слухайте співчутливо й уважно.
- Визначте чіткі та тверді умови для дитини.
- Не скупіться на нагороду — похвалу чи поцілунок.
- Не втрачайте почуття гумору.
- Проблеми «батьків і дітей» немає там, де дружать і мають спільні заняття.

Не робіть!

- Не перебивайте дитину, не говоріть, що ви вже все зрозуміли, не відвертайтеся, поки підліток не закінчить розповідати.
- Не примушуйте дитину робити те, до чого вона не готова. Не вимагайте одразу дуже багато.
- Не слід постійно виправляти дитину, повторюючи: «Не так! Перероби!».
- Не треба піддавати критиці дитину навіть сам на сам, тим більше не слід цього робити при інших людях.
- Не треба встановлювати для дитини дуже багато правил: вона перестане звертати на них увагу.
- Не перестарайтесь, створюючи дитині дуже багато стимулів або вражень.
- Не виявляйте надмірного занепокоєння з приводу кожної зміни в дитині: невеликого руху вперед або, навпаки, деякого регресу.

Тема 3. Емоції які заважають

1. Вступне слово

Ласкавість більше в одну годину дітей виправить, чим суворість в цілий рік.

А.Д. Кантемір

Всі батьки хочуть, щоб їх діти вирости здоровими і щасливими, щоб вони були упевнені в своїх силах і уміли боротися з труднощами, стійко переносили удари долі, зберігали душевний спокій в найнепередбачуваніших ситуаціях.

У своїх дослідженнях вчені не одноразово переконувалися в тому, що люди часто чинять несправедливість, навіть не усвідомлюючи цього, тобто, під впливом емоцій (образа на когось, розпач, просто поганий настрій і т. п.) в якому людина перебувала на той момент. Потім проходив час, людина заспокоювалася і шкодувала про образливі слова, дії, про те, що у той момент не змогла керувати свої емоції. Слово не горобець..., а що залишається тому, кого образили? А якщо це стосується дитини?

Дітям важко зрозуміти, що і вам на роботі хтось зіпсував настрій, або, просто був похмурий день. Від нанесеної несправедливої образи у дитини може виникнути запитання: «А чи любить мене моя мама, мій батько»? Цим ми, дорослі, завдаємо шкоди дитячій психіці, ламаємо його емоційну сферу. Це позначається на учбових результатах, на спілкуванні з однолітками і дорослими, невміння жити в гармонії з собою приводить до порушень фізичного здоров'я, різних захворювань. Це не справедливо, адже, для своєї дитини батьки

завжди самі найкращі: добрі, справедливі, мудрі.

2. Мозковий штурм

- Чи потрібно стримувати свої негативні емоції вдома? Адже лікарі не радять цього робити, бо це може зашкодити вашому здоров'ю.
- Чи проявляє ваша дитина негативні емоції? Чому, на ваш погляд, вони виникають?
- Чи стимулюєте ви прояв позитивних емоцій у своєї дитини? Як ви це робите?

3. Аналіз дитячих малюнків

(Напередодні зборів запропонуйте учням намалювати малюнки, як вони бачать «справедливість» та «несправедливість». Дитячі малюнки розмістити на дошці, з однієї сторони «справедливість», з іншої «несправедливість». Батьки не повинні знати, де малюнок саме їхньої дитини)

Завдання для батьків: проаналізувати емоційний бік дитячих робіт, звернути увагу, якими кольорами діти користувалися під час завдання, і які сюжети або образи вони вкладають в поняття «несправедливість». Обговорити разом із всіма батьками побачене, поділитися враженням.

Інтерпретація малюнків вчителем, або психологом:

За допомогою малюнків можна прослідкувати емоційний стан, настроїв дитини. Образ, кольорова гама малюнка розкриває підсвідоме ставлення дитини до світу, її потаємні бажання, мрії. Перевагою даного методу є збір додаткової інформації про знання, цінності, норми дитини, як вона розуміє поняття «справедливість-несправедливість». Треба зауважити, що знання дитини проходять через емоції та накладають свій штамп на її пізнання, дитина якби «примірює» на себе, те що малює, викриває свої емоції, переживання, тривожність. Несправедливість, що зображується дитиною, дуже часто буває направлена на неї саму, вона засуджується учнями, як правило переважають темні кольори.

4. Несправедливі емоції дорослих в ситуаціях:

1. Ситуація.

Новорічне свято, у сім'ї встановлюють ялинку. П'ятирічному Петрику дуже хотілося разом з старшими «одягати» ялинку. Від надзвичайної старанності і хвилювання хлопчик розбив найбільшу й найдорожчу іграшку. Мати почала кричати на сина, а він стояв опустивши голову і плакав. Старша сестричка заступилася за брата: «Мамо, хіба можна із-за якоїсь іграшки так лаяти братика?»

- Не твоя справа, своїх виховуватимеш, тоді зрозумієш! - перерва-

ла вона доньку і відправила сина до дитячої.

2. Ситуація.

Після батьківських зборів, коли батько Сергія, учня 3-го класу, повернувся додому, він був дуже засмучений та нервував.

- «Ну, розповідай, хто розбив акваріум у вашому класі? Це не ти часом постарався?»

- «Ні, не я»

- «Авжеж, а я впевнений, що це відбулося не без твоєї допомоги»

- «Тато, я кажу тобі правду, це був не я»

- «Ти завжди бешкетуєш в школі, ти просто нестерпний учень, як тобі не соромно, вчителька навіть плакала перед батьками, коли ти вже оговтуєшся. От зачекай, прийде до дому мати. Чого мовчиш, хто розбив акваріум?» - з цими словами він повернулася до сина.

«Чому ти мені ніколи не віриш?» - спитав хлопчик та розплакався.

3. Ситуація.

Оля, «зірочка» класу, добре вчиться, активна, приймає участь майже у всіх конкурсах в школі. В класі багато хто з учнів хотіли сидіти з нею разом.

Одного разу, коли мама дівчинки прийшла до школи, вчителька із зауваженням сказала їй:

- «Мені дуже прикро вам про це говорити, але ваша донька не поважає людей...»

- «Як це не поважає? Вона у мене така розумна, мила, привітна, всім допомагає. Ви щось переплутали» - обурилася мама.

- «Якось, я попросила її протерти пил у книжковій шафі, а вона сказала, що це робота не для неї, що для цієї роботи в класі є інші учні, яким тільки і залишається протирати пил на полицях» - сказала вчителька.

Питання:

1. У чому полягають педагогічні прорахунок батьків?

2. Як змінити ситуацію, виправити поведінку батьків?

3. Як ви поступили, як би були на місці цих батьків?

Імпульсивність несправедливість – коли батьки поведуться емоційно, нестримано, проявляють непоміркованість, гарячкуватість.

Емоційно-ситуативна несправедливість – батьки орієнтуються на негативний образ своєї дитини, раніше сформульований (погане навчання, поведінка, нечепурність і т. п.). Або навпаки, зорієнтовані на позитивному образі (над симпатія) та не помічають за цим створеним образом негативних проявів з боку їхньої дитини. Як у першому так і у другому випадках, така поведінка призводить до несправедливості.

5. Наслідки несправедливості, що викликана негативними емоціями:

- Міняється увага і сприйняття. Дитина концентрує увагу тільки на ті предмети, які пов'язані з переживанням.
- Дитина «втрачає голову». Все, що стосується навчальної діяльності, дитина починає допускати промахи там, де раніше вона цього ніколи не допускала.
- У дитини складається відчуття: «зі мною щось не так», «я — поганий», занижується самооцінка дитини.
- Дитина постійно втомлена від безрозсудності батьків, хоче спати, не хоче виконувати те, що від неї на даний момент потрібно.
- Закінчується все занепадом сил, нервовими зривами, стресами, хворобами.

6. Поради батькам

- Навчіться слухати свою дитину в радості і в жалі.
- Караючи свою дитину, залишайтеся поряд з нею, не уникайте спілкування.
- Станьте для своєї дитини прикладом для наслідування у прояві позитивних емоцій по відношенню до членів своєї сім'ї і до інших людей.
- Обіймайте і цілуйте свою дитину в будь-якому віці.
- Не розмовляйте зі своєю дитиною з байдужо і бездушно.
- Заводьте свої красиві, добрі і світлі ритуали спілкування, які зроблять ваше життя і життя вашої дитини тепліше і радісніше.
- Перед виходом до школи отримати обійми батьків, убачливе слово або жест.
- Прийшовши із школи, розповісти про свої успіхи і проблеми і одержати слова підтримки і участі за чашкою чаю.
- У вихідний день обговорити прожитий тиждень й його значення для дітей і батьків.
- Душевна скарбничка дитини працює день і ніч. Її цінність залежить від того, що ми туди кидаємо.

Тема 4. Несправедливість та самооцінка дитини.

1. Вступне слово

Що таке самооцінка? У психологічному словнику самооцінка тлумачиться як «оцінка особою самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей». Від самооцінки залежать взаємини дитини з тими, що оточують, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності дитини і на подальший розвиток його особи. Недарем-

но великий знавець дитячої душі і сімейного життя В.Сатір ставила самооцінку на перше місце серед чинників, що визначають успіхи і невдачі у вихованні дітей і розвитку особи.

То, яким же чином несправедливість може впливати на самооцінку дитини, і що відбувається із самооцінкою?

У дитинстві круг спілкування дитини гранично звужений, і в основному батьки впливають на самооцінку дитини.

Якщо батьки люблять дитину, поважають, цінують його успіхи, одним словом, **справедливо** до нього ставляться, то у нього, природно, формується **позитивна самооцінка**.

У сім'ях, де у дітей формується висока самооцінка, ясні взаємини чітко визначені авторитети, розподілена відповідальність. Дитина вчиться успішно вирішувати завдання, що встають перед ним в повсякденному житті, оскільки відчуває упевненість в своїх силах. Дитину весь час підтримують і схвалюють. У таких сім'ях все відносяться один до одного доброзичливо і щиро.

Якщо дитина в сім'ї стикається із зневагою, з неприязню, якщо знаходиться в залежному, підлеглому положенні, тобто виявляють **несправедливість** до неї, то у майбутньому дитина не уникне неприємностей, пов'язаних з **негативною самооцінкою**.

Батьки свідомо знижують самооцінку дитини, коли намагаються поставити дитину в залежне положення. У такій сім'ї вимагають від дитини слухняності, вчать підстроюватися, не конфліктувати. Батьки бояться покласти на дитину, недооцінюють її можливості, захищають від труднощів, контролюють її дії. В результаті дитина стає неврівноваженою, не довіряє оточуючим, зневірена у своїх силах, їй не вистачає відчуття, що вона є цінною.

2. Аналізування анкети для учнів

Зверніть увагу батьків на відповіді дітей з анкети (збори 2), за допомогою якої можна відчути, як почуває себе дитина. Можна легко визначити яка самооцінка сформується у дитини, або вже сформована при подібному ставленні до неї батьків.

Низька самооцінка призводить:

1. Відчуття неповноцінності, що виникає у дітей із заниженою самооцінкою, знижує ефективність навчання. Відмітки і якість роботи безпосередньо залежать від того наскільки упевнено або невпевнено дитина себе відчуває.

2. Низька самооцінка не тільки спотворює представлення дитини про себе, але і знижує здатність любити і розуміти інших. Сучасні учені дійшли висновку, що людина не може любити другого, якщо не володіє здоровим відчуттям любові до себе. Якщо дитина сумні-

вається у власній значущості, чи може вона поважати інших?

3. Якщо відчуття неповноцінності терзає дитину, вона починає підсвідомо придумувати прикриття, які допомагають сховатися від світу. Прикриттями можуть стати сарказм і груба мова, високо мірність. Прикриттям може служити і відхід від реальності. Дитина створює свій особливий вигаданий світ, в якому немає проблем і, отже, не потрібно шукати шляхи їх рішення.

Тренінг для батьків «Піраміда взаємозв'язку»

Тренінговий практикум дозволить усвідомити значущість даної проблеми у процесі розвитку молодшого школяра, а також допоможе батькам справедливо ставитися до власної дитини.

1. Вправа «Коли я був маленький, я хотів, щоб мої батьки...»

Усі учасники тренінгу сідають у коло, кожен по черзі називає своє ім'я та говорить фразу, яка розпочинається зі слів: «Коли я був маленький, я хотів, щоб мої батьки...»

2. Вправа «Піраміда взаємозв'язку»

Учасники об'єднуються в малі групи. Кожній групі пропонується самостійно представити схематично й обґрунтувати взаємозв'язки між поняттями «дитина», «батьки», «сім'я». По закінченні роботи в групах учасники представляють схеми в спільному колі.

3. Вправа «Згода, незгода, оцінка»

Батьки об'єднуються у 3 групи. Кожній групі дається аркуш паперу формату А-4 та картку з варіантом завдання.

1. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте згоду.

2. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте незгоду.

3. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте оцінку дій чи вчинків іншого.

Треба учасників підвести до висновку, що важливо вміти висловлювати свою точку зору, не ображаючи дітей. Таким чином можна запобігти виникненню несправедливого ставлення до дитини.

4. Вправа «Не варто – бажано»

1. Не варто: «Ти прийшов пізно».

Багато: «Я хвилювалась за тебе, бо вже пізній час».

2. Не варто: «Ти не вигуляв собаку».

Багато: «Я сподівалась, що ти виведеш собаку».

3. Не варто: «Ти мене дратуєш, коли не прибираєш у своїй кімнаті».

Бажано: «Коли я заходжу у твою кімнату та бачу там безлад, це мене дуже дратує, і в мене псується настрій».

4. Не варто: «Ти не маєш звички телефонувати коли затримуєшся».

Бажано: «Мені хочеться, щоб ти попереджав по телефону про затримки».

5. Вправа Закінчите речення:

1. Дитина росте у чесності, вона ... (буде справедливою).
2. Дитину постійно критикують, вона ... (вчиться ненавидіти).
3. Дитина живе у ворожнечі, вона ... (буде агресивною).
4. Дитина росте у докорах, вона ... (буде жити з відчуттям провини).
5. Дитина росте в терпінні, вона ... (буде розуміти інших).
6. Дитину хвалять, вона ... (буде вдячною).
7. Дитина росте в безпеці, вона ... (буде вірити в людей).
8. Дитину підтримують, вона ... (буде цінувати себе).
9. Дитину висміюють, вона ... (буде замкнутою).
10. Дитина живе в розумінні і дружелюбності, вона ... (буде знаходити любов на цьому світі)

6. Вправа «Меморандум»

Учасники об'єднуються в дві групи:

- учасники першої виробляють меморандум батьків;
- учасники другої розробляють меморандум від імені дітей.

Пропонується кожній з груп створити меморандум. Група створює меморандум батьків до дитини «Я хочу, щоб моя дитина...», а до батьків «Я хочу, щоб мої батьки...».

По закінченні кожна з підгруп зачитує свій меморандум.

*Меморандум (лат. *memorandum* – те, про що необхідно пам'ятати), дипломатичний документ, який висвітлює фактичну, документальну або юридичну сторону певного питання.*

Пам'ятка для батьків!

1. Будьте милосердні. Найпростіший метод виховання, що не вимагає ні часу, ні розуму, — покарати дитину і цим образити її, озлобити або «зламати». Забудьте про крик, насильство й наказовий тон. Вони викликають опір дітей, психічні травми, пригнічують бажання й інтерес до навчання, змушують шукати порятунку в брехні.

2. Не хвилюйтеся, якщо ваша дитина принесе не таку оцінку, за виконану роботу, як вам хотілося б. По-перше, оцінка відіграє виховну роль, а по-друге, це не остання робота і не остання оцінка.

3. Здоров'я дитини — крихка кришталева куля й тримають її три

атланти: спадковість, спосіб життя й виховання. Організуйте правильний режим дня, раціональне харчування, навчання й відпочинок дітей.

4. Помічайте й заохочуйте навіть малопомітні успіхи словами схвалення, поцілунками, різними видами морального й матеріального заохочення.

5. Дитина, яка зазнає менше образ, виростає людиною, яка більше усвідомлює власну гідність.

6. «Батько й мати — найкращі вихователі й повинні впливати на поведінку своїх дітей, — як стверджував А.С. Макаренко, — навіть тоді, коли їх немає вдома»

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвілі Ш. А. Особистісно-гуманна основа педагогічного процесу. – Мн. : Університетське, 1990. – 560 с.
2. Арсеньев А. С. Научное образование и нравственное воспитание / Арсеньев А. С. // Психологические проблемы нравственного воспитания детей. – М. : Педагогика, 1977. – С. 30-58.
3. Артемова Л. В. Театр і гра. Вдома, у дитячому садку, в школі / Артемова Л. В.; пер. з рос. – [2-ге вид.]. – К. : Томіріс, 2002. – 291 с
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Бернс Р. – М. : Педагогика, 1988. – 285 с
5. Бех І. Д. Виховання особистості: Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико- технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [наук.-метод. посібн.] / Іван Дмитрович Бех. – К. : ІЗМН, 1998. –204 с
7. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.,ст. 65-66
8. Бех І. Д. Справедливість-несправедливість у міжособистісних взаєминах / Бех І. Д. // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С. 6 – 14.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. Видання. – К.: Либідь, 2006.
10. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: Монографія. – К.: ІЗМН, 1997. – 192 с.
11. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Божович Л. И. – М., 1968. – 422 с
12. Боришевський М.Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. – К.: Знання. Серія “Педагогічна”, 1979. – 109 с
13. Васильева З. И. Педагогическая ситуация как прием исследования и средство воспитания учащихся / Васильева З. И. // Педагогика. – 1975. – № 4 - С. 55 – 68.
14. Воспитание детей в школе : новые подходы и новые технологии / под. ред. Н. Е. Щурковой. – М., 1997. – 243 с.
15. Дереклеева Н. І. Довідник класного керівника. - М.: ВАКО, 2002.
16. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навч. посібн. / Заброцький М. М. –Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 112 с
17. Зверева І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів / Зверева І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д. – К. : ІСДО, 1995. – 156 с.
18. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы – С.Пб: Питер, 2000. – 512 с.

-
19. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. / За ред.
 20. Проколієнко Л. М. – К.: Рад школа, 1989. – 608 с.
 21. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1998. – 255 с
 22. Кротів В.Г. Масаж думки. – М.: Досконалість, 1997.
 23. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования / Кузьмина Н. В. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.
 24. Кулагина И. Ю. Возрастная психология : Полный жизненный цикл развития человека / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М., 2003. – 465 с.
 25. Кульчицкая Е. И. Эмоциональное и интеллектуальное поведение / Е. И. Кульчицкая // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №1. – С. 25-29
 26. Курганська Л. О. Слово вчителя в поведінці школяра / Курганська Л. О. // Початкова школа. – 1995. – № 1. – С. 8-9.
 27. Кыверляг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с
 28. Леонтьев А.Н. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 47 с.
 29. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. – Санкт-Петербург, Издательство «Речь» 1991.
 30. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія / Матвієнко О. В. – К. : “Стилос”, 2006. – 543 с. Мир дитинства: Молодший школяр / А. Р. Хріпкова. — М., 1981.
 31. Матюша І. К. Гуманізація виховання і навчання в загальноосвітній школі / Матюша І. К. – К. : ІСДО, 1995. – 100 с.
 32. Методи і прийоми виховання // Вишневський О. Сучасне українське виховання / Вишневський О. – Львів, 1996. – С. 179-193.
 33. Михайленко О. Основи правознавства / Михайленко О. – К. : “Академія”, 1997. – 256 с.
 34. Мицельський Я. Буквар для батьків / Мицельський Я.; пер. з пол. Г. Теодорович. – Львів : Свічадо, 1998. – 96 с.
 35. Моделирование педагогических ситуаций : Проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1981. – 120 с.
 36. Монахов Н. И. Изучение эффективности воспитания : теория и методика / Монахов Н. И. – М. : Педагогика, 1981. – 218 с.
 37. Німе Р. С. Психологія. - М.: ВЛАДОС, 1998. - Т,1.
 38. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / Пиаже Ж. – М. – Л. : Учпедгиз, 1932. – 412 с.
 39. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів : [навч. посібн.] / авт. кол. : В.К. Демиденко [та ін.]. – К. : ІЗМН,
-

1996. – 204 с.

40. Разуміхіна Г.П. Мир сім'ї. — М.: Освіта, 1986.

41. Психологічна допомога сім'ї : навч. посібн. : [у 3 кн.]. – К. : Главник, 2006. – Кн. 1. – 128 с.

42. Психологічна допомога сім'ї : навч. посібн. : [у 3 кн.]. / за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : Главник, 2006. – Кн. 2. – 160 с.

43. Психологический практикум. Межличностные отношения / составит. : И. Б. Дерманова, Е. В. Сидоренко. – СПб., 1996. – 43 с.

44. Соловейчик С. Л. Педагогика для всех : Книга для будущих родителей / Соловейчик С. Л. – [2-е изд.]. – М. : Дет. лит., 1989. – 367 с.

45. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [в 5 т.] / Сухомлинський В. О. – К. : “Рад. школа”, 1976. – Т. 1 : Спілкування в колективі. – 1976. – 654 с.

46. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [в 5 т.] / Сухомлинський В. О. – К. : “Рад. школа”, 1977. – Т.2. – 1977. – 670 с.

47. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [в 5 т.] / Сухомлинський В. О. – К. : “Рад. школа”, 1977. – Т. 5 : Слово про слово. – 1977. – 639 с.

48. Теплецька Л. Казкотерапія, дослідження творчого аспекту особистості / Теплецька Л. // Психолог. – 2004. – № 35. – С. 29-30.

49. Узнадзе Д. Н. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М.: Наука, 1969. – 213 с

50. Чемпен Г. Пять путей к сердцу ребенка / Г. Чемпен, Р. Кэмпбелл; пер. с англ. – СПб. : Христианское общество “Библия для всех”, 2004. – 272 с.

51. Честных Ю. Н. Открыть человека : кн. для учителя / Честных Ю. Н. – М. : Просвещение, 1999. – 256 с.

52. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / Шапар В. Б. – Х. : Прапор, 2004. – 650 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тези видатних людей про справедливість та несправедливість

- Справедливість завжди являє собою лише ідеологізованим, піднесення на небеса вираз існуючих економічних відносин або з їх консервативної, або з їх революційної сторони.

- Уявлення про вічну справедливість змінюється ... не тільки в залежності від часу і місця: воно неоднаково навіть у різних осіб і належить до числа тих речей, під якими ... «кожен розуміє щось інше».

- Якщо моральна свідомість має оголошує будь-який економічний факт несправедливим ... то це є доказ того, що цей факт сам себе пережив ...

- Рівність існує лише в рамках протилежності до нерівності, справедливість - лише в рамках протилежності до несправедливості ...

Ф. Енгельс.

- Справедливості та нерівності ... перша фаза комунізму дати ще не може: розходження в багатстві залишаться і відмінності несправедливі, але неможлива буде експлуатація людини людиною ...

- Рівність за законом не є ще рівність в житті.

- Усяке право є застосування однакового масштабу до різних людей, які на справі не однакові, не рівні один одному, і тому «рівне право» є порушення рівності і несправедливість.

В. І. Ленін

- Справедливість - це істина в дії.

Ж. Жубер

- Справедливість не є просте рівність, а рівність у виконанні належного.

В.С. Соловйов

- Справедливість є найбільшою з чеснот, більш дивною і блискучою, ніж вечірня і ранкова зірка; тому-то ми й говоримо у вигляді прислів'я: «у справедливості полягають всі чесноти».

- Справедливість не є частина чесноти, а вся добродетель, і протилежність її - несправедливість - не частина порочності, а порочність взагалі.

Арістотель

- З того моменту, коли люди починають відрізняти задоволення від страждання, коли вони відчувають зло і завдають зло, є вже пев-

ний поняття про справедливість.

- Справедливість наших суджень і вчинків є завжди тільки щасливий збіг наших інтересів з інтересами громадськими.

К. Гельвецій.

- Справедливість є постійна і незмінна воля кожному віддячуватися по заслугам.

Античний афоризм.

- Справедливість є виконання боргу, несправедливість – не виконання того, що повинно, ухилення (від виконання своїх обов'язків).

- Той, хто здійснює несправедливість, більш нещасний, хто несправедливо страждає.

- Бути гарною людиною - значить не тільки не робити несправедливість, але й не бажати цього.

Демокрит

- Справедливість є крайній захід чесноти, до якої зобов'язаний кожен прагнути. Вище її - сходинки до досконалості, нижче - вада.

Л.Н. Толстой

- Справедливість в питаннях довіри іменується сумлінністю.

- Несправедливість досягається двома способами: або насильством, або обманом.

Цицерон

- Справедливий не той, хто не образить, а хто міг би скривдити, і не захотів.

Филон(«Бджола»)

- Не можна бути справедливим, не будучи людяним.

Л. Вовернар

- Істинно справедливий той, хто відчуває себе наполовину винним в чужих вчинках.

Д. Джебран

- Справедливість у ставленні до ближнього слід віддавати невідкладно; баритися в таких випадках означає бути несправедливим.

Ж. Лабрюєр

- Часто несправедливий той, хто не робить чого-небудь, а не тільки той, хто щось робить.

Марк Аврелій

• У більшості людей любов до справедливості - це просто острах піддатися несправедливості.

Ф. Ларушфуко

• Головним принципом всякого суспільства повинна бути справедливість кожного до кожного, в тому числі і до себе. Якщо ближнього треба любити як самого себе, то, у меншому, так само справедливо тре любити себе як інших.

Н. Шамфор

• Хоча справедливість і не може знищити вад, вона не дає їм наносити шкоду.

• Існують три джерела несправедливості: насильство, як таке, зловмисне підступність, що прикриває іменем закону, і жорстокість самого закону.

Ф. Бекон

• Справедливості недостатньо, щоб принести користь іншим людям, однак як раз достатньо, щоб завдати шкоди власному житті.

Ян Чжу

• Справедливість в людині, не захоплено пристрастю, нічого не значить, досить байдуже властивість особи.

А. І. Герцен

• Справедливість вимагає вступитися за людей страждаючих. Чи хороши вони? - Мова не повинна йти про те, поки вони страждають.

Н. Г. Чернишевський

• Справедливий до себе ставиться суворо, до інших - поблажливо.

Японське прислів'я

• Щоб чинити справедливо, треба знати небагато, але щоб з повною підставою чинити несправедливість, потрібно ґрунтовано вивчити право.

В. Карзіна

• Перш ніж боротися з далекої, абстрактні несправедливістю, необхідно боротися з несправедливістю відбувається поблизу, - з тією, що нас оточує і за яку ми більш-менш відповідальні.

Р. Ролан

- Щоб не мати потребу в тому, хто чинить справедливість, будь справедливий сам.

«Кабус-наме»

- Хто не здійснює несправедливості – більш шановний, але більш ніж удвічі гідний пошани той, хто і іншим не дозволяє її здійснювати.

Платон

- Нехай кожна людина ... перш ніж висувати вимоги іншим, шукати причину зла назовні, почне з того, що зважить свою позицію, свої права і, виявивши в своєму володінні несправедливість, направить свої зусилля на те, щоб зрівняти себе в правах з іншими.

Г. Гегель

Методика «Виявлення форм несправедливості у системі «Педагог вихованець»» у ситуаціях (за типологією несправедливості І. Д. Беха)

Мета: визначити існуючі форми несправедливості у взаєминах вчителів з учнями.

Інструкція: прочитайте ситуації та дайте відповіді на запитання.

1. Ситуація

Із-за своєї гіперактивної поведінки учень став постійний порушником дисципліни: не реагує на зауваження та продовжує зневажати своїми неправомірними вчинками вчителів.

Виберіть варіант, який на Вашу думку буде правильним рішенням у подібній ситуації:

- а) запастися терпінням, а згодом влучно пригадати це учневі;
- б) цей учень ніколи не отримає у мене гарної оцінки;
- в) треба один раз його суворо покарати, щоб для інших також було уроком;
- г) інший варіант.

2. Ситуація

Учень запізнюється на урок. Йому дозволили сісти на місце. Він дістав свої речі з портфеля. Із-за своєї незграбності у нього на підлогу упав пенал. У класі стало шумно. Щоб навести порядок, Вам знадобився час, якого і так не вистачає на уроці. Ваші дії:

- а) вижену його за двері;
- б) посварю при всьому класі, не шкодуючи при цьому слів;
- в) викличу батьків до школи, викажу їм свою “вдячність” за виховання;
- г) інший варіант.

4. Ситуація

Андрій добра дитина, його за це люблять однокласники, але він має початковий рівень із навчання у своєму класі. Така ситуація заважає отриманню високого рейтингу, що виборює клас. Ваші дії:

- а) перевести дитину в інший клас, без-будь яких варіантів;
- б) у мене не вистачає часу на кожного учня в класі – це проблема батьків;
- в) поставити перед батьками умову: найняти репетитора або перевести дитину в іншій клас;
- г) інший варіант.

5. Ситуація

За характеристикою, учениця, яка перейшла з іншої школи, не відрізняється відповідальним ставленням до своїх обов'язків, але претендує у новому класі на посаду старости. Ви:

- а) категорично відмовите, бо ця посада вимагає у першу чергу відповідального ставлення до своїх обов'язків;
- б) можна спробувати, але я сумніваюся, що вона з цим справиться, все-таки її краще знали у попередньому навчальному закладі;
- в) нехай вирішує клас, але її кандидатуру я не буду висувати;
- г) інший варіант.

6. Ситуація

Оля – “зірочка” класу, розумна, активна, завжди бере участь у шкільних заходах, всі дорослі її обожають та ставлять у приклад. Одного разу Оля виявилася у числі тих, хто не підготував домашнього завдання, за що вчитель всім, без винятку, поставив “2”. А як би ви вчинили?

- а) це не справедливо, за заслуги дівчинку можна було на перший раз і вибачити;
- б) так можна і на завжди “відбити” бажання у дитини брати участь у шкільних заходах;
- в) сказати на словах, що у неї також “2”, але не ставити у шкільний журнал;
- г) інший варіант.

7. Ситуація

Ви стали свідком того, як у Вашій присутності один з батьків зробив некоректне та образливе зауваження учню щодо брудної шкільної форми. Ви:

- а) не стану заперечувати, я про це постійно кажу учню;
- б) може тепер батьки нарешті виперуть його одяг;
- в) такому нечепурі що не говори – все марно;
- г) інший варіант.

Інтерпретація результатів:

Кожна ситуація відповідає належній формі несправедливості:

1 – свідомо; 2 – імпульсивно; 3 – некомпетентно; 4 – стереотипно-утверджувальна; 5 – гіперпохвальна; 6 – емоційно-ситуативна.

Якщо Ви чесно відповідали на кожне запитання, то Ви можете оцінити ваше ставлення до учнів та ситуацій, що виникають під час навчально-виховного процесу. Чим більше варіантів підходить Вам для оцінки кожної ситуації, тим збільшується імовірність прояву тої чи іншої форми несправедливості у ставленні до учнів, а якщо це просліджується у всіх 6-ти ситуаціях, то виникає необхідність переглянути свої педагогічні погляди.